

10.2.e

Van: 10.2.e
Verzonden: zaterdag 8 december 2018 13:45
Onderwerp: de nieuwe - langverwachte versie
Bijlagen: Bijdrage L&L aan Klimaatakkoord versie 8-12 met wijzigingen tov 6-12 in track changes.docx

Categorieën: BR

LS,

In dit regenachtige weekend, wordt er (opnieuw) veel gewerkt.

En ja, mede dankzij, jullie inspanningen, hebben we weer een nieuwe versie.

Diagonaal bezien, hoofdpunten tbv breder zicht:

BR

BR

BR

BR

BR

BR

BR

BR

BR

BR

BR

BR [redacted]

BR [redacted]

BR [redacted]

BR [redacted]

BR [redacted]

BR [redacted]

BR [redacted]

Met frisse groet,

10.2.e [redacted]

2018

0608-12-

Concept bijdrage sectortafel Landbouw en Landgebruik aan Klimaatakkoord

Inhoud

4. Bijdrage sectortafel Landbouw en Landgebruik aan Klimaatakkoord	2
4.1 Visie 2050	2
'De basis voor klimaatneutraal Nederland'	2
4.2 Opgave 2030	3
'Sluiten van kringlopen: de volgende stappen op weg naar de bioeconomie'	3
4.3 Generiek	7
4.3.1 Randvoorwaarden	7
4.3.2 Innovatie voor Landbouw en Landgebruik	8
4.3.3 Arbeidsmarkt en scholing	9
4.3.4 Verdienmodellen en financiering	10
4.3.5 Routekaart Inlandse Biomassa	11
4.3.6 Veranderingen in ruimtelijk beslag	11
4.4 Emissiereductie Veehouderij	13
4.4.0 Inleiding	13
4.4.1 Emissiereductie zuivelsector /melkveehouderij	14
4.4.2 Varkenshouderij	19
4.5 Landgebruik	26
'Gewaardeerde biologische CCS in biodivers landschap met productie'	26
4.5.1 Veenweide gebieden	26
'Lerende en gedragen veranderingen in monumentale gebieden'	26
4.5.2 Bomen, Bossen en Natuur	33
'Biodiversiteit én biomassa in aantrekkelijkste koolstofopslag van Nederland'	33
4.5.3 Landbouwbodems en vollegrondsteelt	34
'Koolstofboeren: gewaardeerde ecologie als basis voor voedsel, energie, biomassa -	34
vastlegging in bodem en landschap'	34
4.6 Glastuinbouw	41
'Naar duurzame dus economisch aantrekkelijke én klimaatneutrale productie'	41
4.7 Voedselconsumptie & keten	46
'Ketens maken aantrekkelijke klimaatvriendelijkste gezonde keuze logisch'	46

4. Bijdrage sectortafel Landbouw en Landgebruik aan Klimaatakkoord

4.1 Visie 2050

'De basis voor klimaatneutraal Nederland'

We willen eten, comfortabel wonen en werken, en ons kunnen verplaatsen in een gezonde en prettige leefomgeving. Landbouw en landgebruik sectoren vormen hiervoor natuurlijk de basis.

Natuur, bomen, gewassen en landbouwgronden bieden ons niet alleen een waardevol landschap, maar leggen ook koolstof (CO₂) vast en vormen zo de natuurlijke basis om klimaatverandering te voorkomen. Ze stellen ons bovendien in de gelegenheid voedsel en biomassa te produceren, ook in een veranderend klimaat. Biomassa gebruiken we als diervoer en als grondstof voor energie, chemie en materialen. In 2050 doen we dit in zo klein als mogelijk en zo groot als nodig gesloten grondgebonden kringlopen. Dit betekent dat we op kleinst mogelijke schaal die passend¹ is de natuurlijke kringloop bodem > plant > dier > mest > bodem sluiten. Boeren en tuinders worden gewaardeerd en verdienen daarmee een goed inkomen. Natuur en (kenmerkend Nederlands) landschap worden waardenvol beheerd. Dat wil zeggen dat we rekening houden met klimaatbehoudigheid, biodiversiteit én attractiviteit.

Landbouw en landgebruik sectoren krijgen een nieuwe rol met nieuwe verbindingen voor deze sector(en) in de bio-economie die zal ontstaan:

*"Als je naar een samenleving wilt waar je fossiele brandstof uitfaseert, dan heb je alternatieven nodig (...) Dan gaat de sector die over planten gaat, inclusief bossen en wat er in zee groeit, uiteraard een belangrijke rol spelen, in wat je een soort nieuwe industrialisatie (van de wereld, red.) kunt noemen. En die sector, dat is de landbouw"*²

De ambitie is dat de sectoren in het domein landbouw en landgebruik in 2050 *netto* klimaatneutraal zijn. Dit is nadrukkelijk een gezamenlijke ambitie van boeren en tuinders, terreinbeheerders, NGO's, voedselverwerkers, toeleveranciers en supermarkten. *Netto* klimaatneutraal is namelijk alleen haalbaar als naast forse inzet op emissie reductie, de restemissies die inherent zijn aan natuurlijke producten, zoals uit de veehouderij en bemesting (bij voorkeur via 'groene meststoffen'³, gecompenseerd worden door een combinatie van hernieuwbare energie opwekking, biomassaproductie én vergroting van vastlegging van koolstof in bodems, bossen en materialen.

Alternatief tekstvoorstel: Inherent aan natuurlijke systemen is dat deze altijd broeikasgasemissies zullen hebben. Daarnaast wordt ook koolstof vastgelegd in bodems en biomassa en kan duurzame energie worden geproduceerd. De komende jaren zal worden onderzocht of hiertussen een balans kan worden gevonden.

De partijen in het domein landbouw en landgebruik hebben de ambitie om klimaatopgaven te realiseren binnen natuurlijke en economische randvoorwaarden, (verbetering van) biodiversiteit, adequate benadering van andere milieuthema's en gezond verdienvermogen en voedsel- en biomassaproductie. Een sterke keten met stevige ambitie, gezonde natuur en gezonde bedrijven, vormen de basis voor duurzame voedsel-, hout- en biomassaproductie én

¹ In lijn met SER (juni 2016) 'Werken aan een circulaire economie: geen tijd te verliezen'. <https://www.ser.nl/-/media/ser/downloads/adviezen/2016/circulaire-economie.pdf> (blz. 34 e.v.)

² Louise Fresco (Voorzitter van de Raad van Bestuur van Wageningen Universiteit en Research)

³ Groene meststof: meststof waar bij de productie geen gebruik is gemaakt van fossiele grondstoffen

Met opmerkingen 10.2 e 11.1

beheer die we graag aan volgende generaties doorgeven. Vanuit eigen kracht, in verbinding, in weer en wind, met de voeten op aarde, met het hoofd in de wolken, zonder een dag te verzaken, zullen boeren en terreinbeheerders deze opgave de komende jaren realiseren..

De realisatie van deze ambitie zal, in de eerste plaats impact hebben op de dagelijkse bedrijfsvoering van boeren en tuinders en zal alle Nederlanders en bezoekers raken via effecten op de inrichting en kwaliteit van onze leefomgeving, en mogelijk veranderingen in (voedsel)consumptie. Zeker indien vermindering van afhankelijkheden van (buitenlandse) grondstoffen en halffabricaten meegewogen wordt. Dit leidt mogelijk juist ook tot nieuwe marktmogelijkheden voor voedselproducenten in Nederland.

Een innovatieve keten is nodig om deze visie en ambitie voor 2050 gestalte te doen krijgen, maar ook om de tussendoelen van 2030 te realiseren. Partijen in het Klimaatakkoord zetten daarom gericht in op innovaties voor:

- A. Reductie van broeikasgasemissies bij de productie van food en non-food 2050;
- B. Bevorderen van (regionale) grondgebondenheid tegelijkertijd met het en daarmee sluiten van kringlopen;
- C. Netto productie van hernieuwbare energie vanuit de land-, tuin en bosbouwsectoren;
- D. Inrichting van het Nederlandse land- en wateroppervlak op CO₂ vastlegging en gebruik,
- E. Halvering van de klimaateffecten van aankoopkeuzen door Nederlandse consumenten in 2050.

Deze innovatiesporen hebben een reikwijdte die voorbij de nationale schaal in klimaateffect sorteert. In deze visie en innovatiesporen worden de doelen van het Klimaatakkoord van Parijs, die naast klimaatadaptatie en mitigatie ook gaan over het uitbannen van honger in de wereld én het behoud van ecosystemen en bossen, kwalitatief geoperationaliseerd voor Nederland.

4.2 Opgave 2030

'Zoveel mogelijk sluiten van kringlopen: de volgende stappen op weg naar de bioeconomie'

Voor 2030 hebben de landbouw en landgebruik sectoren een taakstellende opgave gekregen vanuit het kabinet om een additionele afname van 3,5 Mton broeikasgasemissies in 2030 te realiseren (bovenop bestaand beleid). Deze taakstellende bijdrage vanuit land- en tuinbouw en natuursectoren is nodig om te kunnen voldoen aan de kabinetsdoelstelling voor Nederland van 49 procent reductie en vormen de 'volgende stappen' op weg naar 2050.

De 'volgende stappen', omdat er in de voorliggende periode al een stevig emissiereductie fundament is gelegd én er al fors geïnvesteerd is in het opwekken van hernieuwbare energie, waarbij er in 2016 al ca 25 PJ hernieuwbare energie geproduceerd wordt. Deze prestaties geven inspiratie en vertrouwen om de volgende stappen die gevraagd worden richting 2030 te realiseren.

De opgave is opgeknipt in een afname van de broeikasgasemissies uit de landbouw (methaan) en glastuinbouw, ieder met respectievelijk ten minste 1 Mton⁴ in 2030, en een afname van het saldo van emissies en vastleggingen uit landgebruik van 1,5 Mton, zoals in onderstaande tabel inzichtelijk gemaakt is tbv methaan en lachgas. Over de invulling van de

⁴ Ten opzichte van het emissiepad bij ongewijzigd beleid in 2016. Dit betekent met name voor de glastuinbouw veel. Zie ook in betreffende paragraaf voor uitwerking.

opgave van 3,5 Mton wordt in het Regeerakkoord gesteld dat "daarbij technische maatregelen (mestverwerking, voedselmix, kas als energiebron, etc.) de voorkeur boven hebben volumebeperkende maatregelen."

Methaan en lachgasemissie van Landbouw en landgebruik (incl. methaanslip glastuinbouw)
eenheid: Mton CO₂-equivalenten

	1990	2005	2010	2015	2030
Methaan	15,09	12,11	13,5	13,88	13,52
Lachgas	10,1	6,99	6,21	6,27	5,7

bron: referentiepad klimaatakkoord conform NEV2017

De deelnemers aan de tafel landbouw en landgebruik adopteren deze taakstellende opgave volmondig en leggen ~~de lat zelfs hogere hogere ambitie neer~~. De ambitie voor 2030 bestaat uit ca 6 Mton CO₂-eq⁵ reductie in Nederland. ~~Daarnaast is er it is nog exclusief klimaatwinst door~~ de bijdrage aan energie-opwek en ~~klimaatwinst die door beperkingen van de invoer van grondstoffen in het buitenland gerealiseerd zal worden~~. Dit strookt ook met de wens van het kabinet om 0,5 Mton extra in landgebruiksemissies te instrumenteren. Deze additionele inzet van de partijen aan de sectortafel geeft tevens invulling aan een mogelijke verhoging van de nationale reductiedoelstelling naar 55 procent in 2030.

Thema	Taakstellend Opgave in Mton CO ₂ eq	Ambitie in Mton CO ₂ eq	Maatregelen
Veehouderij	BR	BR	BR
Landgebruik	BR	BR	BR
Glastuinbouw	BR	BR	BR
Totaal	BR	BR	

⁵ Waarbij ook energetische emissies en ook vastleggingen aan de orde zijn: het betreft de klimaatprestatie van deze sectoren.

BR

BR

BR

Dit akkoord is geen blauwdruk van de route naar 2050 via de opgave voor 2030. Onderzoek, pilots en demonstraties zullen in sommige (innovatie)sporen kansen bieden om te versnellen, en in andere vragen om een pas op de plaats. In het kader van de doorkijk naar 2050 wordt onder begeleiding van de partijen een scenariostudie uitgevoerd waarbij centraal staat wat de effecten voor de langere termijn zijn van de wens de landbouw te verduurzamen in termen van klimaat, grondgebondenheid en het sluiten van kringlopen.

De gezamenlijk, door de in het klimaatakkoord betrokken actoren uit het domein landbouw en landgebruik, te trekken conclusies uit deze studie zullen worden **PM – aan voorzitter om met wijze woorden te komen, kennende uw standpunten.**

4.7 Voedselconsumptie & keten

'Ketens maken aantrekkelijke klimaatvriendelijkste gezonde keuze logisch'

Partijen zijn van mening dat klimaatvriendelijke consumptie van burgers een gedragsverandering vraagt met lange adem: minder voedselverspilling, meer consumptie van groenten en fruit, een groter aandeel consumptie van eiwitten op plantaardige basis. Dit wordt gezien als een belangrijke bijdrage aan lange termijn klimaatbeleid.

Klimaatbeleid en Circulaire Economie komen samen bij de aanpak van voedselverspilling en de eiwittransitie zoals verwoord in de Transitieagenda Biomassa en Voedsel. In aansluiting op de Taskforce Circulaire Economy in Food stellen partijen zich ten doel om de voedselverspilling bij de consument, inclusief de voedselverliezen in de keten, in Nederland in 2030 te halveren ten opzichte van 2015.

In Nederland wordt meer dierlijk- dan plantaardig eiwit geconsumeerd. Partijen vinden het wenselijk om deze verhouding in ons dieet in 2050 om te draaien (van 60:40 naar 40:60). Dit past bovendien bij een gezond dieet, conform de adviezen hieromtrent van het Voedingscentrum. Naast deze verschuiving in dieet, is in Nederland gemiddeld een reductie van 10% tot 15% van de totale eiwitinname wenselijk. Dit vraagt wel een collectieve verankerde gedragsverandering, die niet te onderschatten is.

Producenten van voedingsmiddelen voor de Nederlandse markt maken voor 2025 de carbon footprint (CF) ook per kilogram voedingsstoffen van hun productgroepen en zo mogelijk hun producten publiek inzichtelijk. Heldere en eenduidige definities zijn hiervoor nodig.

Een verdere verdieping is noodzakelijk, zowel met betrekking tot de definitie van klimaatvriendelijke producten als voor welke specifieke doelgroepen een beperking van de eiwitinname vanuit gezondheidsperspectief niet wenselijk is.

Hiertoe hebben we de volgende 2 actielijnen gedefinieerd:

- Er is behoefte aan een heldere definitie van klimaatvriendelijke producten. Partijen zullen in 2019 de ontwikkelingen aangaande de definiëring van klimaatvriendelijk producten monitoren, waar nodig beïnvloeden en de uitkomsten delen zodra deze bekend worden.
- Specifieke duiding van bevolkingsgroepen waarvoor een beperking van de eiwitinname niet wenselijk is. Het voedingscentrum zal in 2019 nader detailleren voor welke bevolkingsgroepen een eiwitreductie van 10-15% vanuit gezondheidsperspectief niet wenselijk is. Tevens zal het Voedingscentrum duiden hoe een eventuele eiwitreductie in de voedselinname dient plaats te vinden vanuit een gewenst volksgezondheidsperspectief.

Voor het invullen geven aan de opgave zijn de volgende vier werkgebieden onderkend.

1. Voedselverspilling reduceren in de gehele keten
2. Ontwikkelen Carbon Footprint (CFP) als monitoring- en vergelijking instrument
3. Gedragsverandering
4. Klimaatvriendelijke verdienmodellen voor de gehele keten

BR

BR

BR

BR

BR

Carbon footprint inzichtelijk maken op bedrijfs-en/of sectorniveau per productgroep.

De Europese Commissie heeft een standaardmethode ontwikkeld om milieuprestaties van producten te meten en te communiceren. Deze methode wordt Product Environmental Footprint (PEF) genoemd. Het is een raamwerk van eisen en principes om de milieu-impact van producten te bepalen. De Europese Commissie kan op basis hiervan in de toekomst verplichten de PEF methodiek toe te passen en mogelijk een PEF label ontwikkelen. Dit biedt kansen om de milieuprestaties van een product te verbeteren wat tot uiting komt in betere score op het PEF-label. Momenteel wordt er gewerkt aan Product Environmental Footprint Category Rules (PEFCR). Voor de volgende categorieën zijn deze regels al vastgesteld: bier, zuivel, diervoeder, vlees, olijfolie, bronwater, pasta en wijn. Vis en koffie zijn nog in ontwikkeling. Daarnaast heeft de EC datasets ontwikkeld om de uitvoering van PEFCRs te ondersteunen. Er is bijvoorbeeld een zeer uitgebreide dataset ontwikkeld voor diervoedergrondstoffen maar ook meer algemene data sets voor energieproductie/gebruik en transport. (http://ec.europa.eu/environment/eussd/smgp/ef_pilots.htm)

Deze methode kan gebruikt worden als monitoring- en vergelijking instrument op ketenniveau. Voor de overige productgroepen zijn standaardprotocollen beschikbaar om de levenscyclusanalyse van producten te bepalen maar die zijn niet specifiek voor voeding: ISO 14040 & ISO 14067, PAS2050, ILCD handbook, en WRI/WBSCD GHG Protocol. Wat nog ontbreekt is een voedingsmiddelen brede methodiek, maar de Agri-footprint is daar een goede aanzet voor. Het Europese PEFCR guidelines 6.3 document geeft hiervoor ook een goed vertrekpunt maar de formele vaststelling naar veel productgroepen ontbreekt nog.

De volgende actielijnen zijn overeengekomen.

- Bedrijven in de productieketen berekenen hun carbon footprint op productgroep niveau op basis van PEFCR voor 2025 en dragen bij aan de ontwikkeling van nieuwe PEFCRs voor categorieën waar deze regels nog niet voor beschikbaar zijn. Onderzoek is nodig naar de

wijze waarop de sectoren en individuele bedrijven, zodanig gefaciliteerd kunnen worden dat zij hun CFP, zowel op productgroep niveau, als voor individuele producten zelf kunnen berekenen en zich daarmee kunnen onderscheiden in de markt.

- De bedrijven maken de carbon footprint van hun producten al dan niet via branches publiek inzichtelijk en verlagen de CFP van hun productieketen stapsgewijs en leggen aan hun klanten en stakeholders uit welke maatregelen zij genomen hebben om meer klimaatvriendelijke producten aan te bieden.
- Bedrijven houden vanaf 2019 bij productontwikkeling rekening met het verlagen van de CFP van producten.
- Supermarkten stimuleren klimaatvriendelijke producten in de winkel, door deze als 'gemakkelijkste én normaalste keuze' voor consumenten te positioneren. In het bijzonder dragen zij bij aan de eiwittransitie en de consument te verleiden meer plantaardige eiwitten (60%) ten opzichte van dierlijke producten (40%) te consumeren en producten uit de Schijf van vijf conform het preventie-akkoord. Zij vervullen tevens een actieve rol in Alliantie Verduurzaming voedsel, incl. implementatie en monitoring.

Gedragsverandering

Partijen zijn van mening dat klimaatvriendelijke consumptie van burgers een gedragsverandering vraagt met lange adem: minder voedselverspilling, meer consumptie in Nederland van groenten, fruit en plantaardige eiwitten (van 60:40 naar 40:60% volgens het grondstoffenakkoord) en een hoger aandeel consumptie van producten met een lage carbon footprint (met name minder vlees, zuivel en (alcoholische) dranken). In 2019 wordt een publicatie verwacht waarbij de duurzaamheid/CO2 footprint van allerlei typen eiwitten (plantaardig/dierlijk) worden gecategoriseerd. Dit voortschrijdend inzicht kan nuttig zijn om eiwitten daadwerkelijk op hun footprint te rangschikken, anders dat alleen dierlijk versus plantaardig. Verder bevelen we aan om vermindering van consumptie in de volle breedte van consumptie te positioneren, niet alleen in voeding.

Vooraf voor het verminderen van de verspilling op consumentenniveau zijn gedragsveranderingsstrategieën kansrijk¹⁴. Beter inzicht in de effectiviteit van strategieën moet verkregen worden door onderzoek samen te laten gaan met campagnes en andere interventies mede gericht op consuminderen in het algemeen.

Het terrein van gedragsbeïnvloeding op het gebied van duurzamere keuzes voor consumenten is sterk in ontwikkeling. Op dit gebied zijn tientallen interventies bekend. De klimaattafel vindt het belangrijk dat alle goed beschreven interventies centraal toegankelijk zijn in een database, bij voorkeur de database van het Centrum Gezond Leven (CGL) van het RIVM. In het geval van klimaatimpact gaat het om interventies gericht op meerdere gedragingen die aan het probleem bijdragen, zoals overconsumptie, voedselverspilling en hoge consumptie van klimaatonvriendelijke producten.

De klimaattafel ziet kansen als de gewenste gedragsveranderingen, zoals hieronder weergegeven, in onderlinge samenhang worden nagestreefd, mede om te vermijden dat verwarring ontstaat bij consumenten: gezondheid, conform de Schijf van Vijf en gebaseerd op de adviezen van de Gezondheidsraad en volgens de doelstellingen op het gebied van het terugdringen van overgewicht, zoals benoemd in het Preventieakkoord¹⁵

- consuminderen in het algemeen en van klimaatonvriendelijke producten in het bijzonder (niet beperkt tot voedingsmiddelenproducten)
- voedselverspilling tegengaan
- minder eiwitinname voor die bevolkingsgroepen waarvoor dit relevant is
- meer consumptie in Nederland van groenten en fruit en lager aandeel consumptie van producten met een hoge carbon footprint

¹⁴ Voor een overzicht van recent onderzoek in Nederland, zie <https://scienceworks.nl/wp-content/uploads/2016/06/Evelien-van-de-Veer.pdf>

¹⁵ <https://www.rijksoverheid.nl/onderwerpen/gezondheid-en-preventie/nationaal-preventieakkoord>

Een samenhang in gedragsinterventies moet worden geborgd in nauwe samenwerking met "Samen tegen voedselverspilling" en de relevante partners van het preventie akkoord. Daarnaast kan regionale participatie van overheden leiden tot versnellingen van gedragsveranderingen via (de communicatie over) experimenten, living labs, etc.

De volgende acties zijn overeengekomen:

- Alle goed beschreven interventies zijn centraal toegankelijk in een database vanaf 2021, bij voorkeur de database van het Centrum Gezond Leven (CGL) van het RIVM.
- Er worden gedegen gedragsanalyses van deelgedragingen van klimaatvriendelijker eten uitgevoerd, om de keuze voor interventies te onderbouwen en de witte vlekken aan interventies in kaart te brengen. Overheden en instellingen, verenigd in Samen tegen Voedselverspilling, maken het financieel en organisatorisch mogelijk dat hun duurzaamheidsinterventies voorafgegaan zijn aan door een gedragstoets, en gevolgd zij door een evaluatie. In het bijzonder bij de opzet van pilots, die per definitie bedoeld zijn om interventies uit te proberen, zien partijen toe op evaluatieve begeleiding via een gedegen onderzoek. Bij deze interventie dient er een dwarsverband gelegd te worden met werkgroep innovatie KIA (Onderzoek gedrag)
- Coördineren van gedragsverandering ten behoeve het klimaat, de voedselverspilling en het preventie akkoord Een eenduidige berichtgeving naar consumenten zal cruciaal zijn om gedragsverandering tot stand te brengen. Daardoor is het noodzakelijk dat er regelmatige afstemming plaats vindt tussen de partijen die instaan voor de gedragsverandering ten behoeve van: voedselverspilling, het preventieakkoord en het klimaatakkoord. De VNG kan een rol spelen om ook bij de regionale initiatieven in te staan voor een eenduidige "message" aan de consumenten.
- De overheid neemt via haar inkoopbeleid deel als voedselafnemer (via o.a. de bedrijfscatering) en formuleert daarbij doelen en actieplannen om klimaatvriendelijker voedsel in te kopen.
- Maatschappelijke initiatieven elkaar laten versterken voor meer impact op klimaat en gezonder voedsel

Verdienmodellen klimaatvriendelijke producten

'De toekomstperspectieven van de sterk op exportgerichte Nederlandse agrofood sector liggen meer en meer in het vinden, bedienen en verder uitbouwen van marktsegmenten die niet alleen veel belang hechten aan kwaliteit en gezondheid, maar met name ook bovengemiddeld aan het milieu, duurzaamheid en circulariteit, inclusief een hoog niveau van dierenwelzijn. Belangrijk zijn het stimuleren van een veranderende productbeleving en het vermarkten van innovatieve producten als onderscheidende merken, met perspectief op economische meerwaarde voor alle delen van de keten, zonder aan concurrentiekracht in te boeten.'¹⁶

Keten partijen, waaronder agrariërs, moeten vandaag vaak maatregelen doorvoeren die wel kostenverhogend zijn, maar die niet terugverdiend worden of anderszins gecompenseerd. 'De markt' waaraan voedselproducerende ketens leveren is heel divers, internationaal en gesegmenteerd. Waar de ene groep consumenten bereid is de meerwaarde te betalen voor klimaat neutralere producten, zullen de andere groepen dat wellicht niet willen of kunnen doen.

De agrarische sector in het algemeen en de veehouderij in het bijzonder staan voor de taak om integraal duurzaam te zijn. Dat betekent dat naast het voldoen aan de klimaatdoelstelling ook aspecten spelen als een verantwoord gebruik van pesticide, bestrijdingsmiddelen en antibiotica; verder gaat het om biodiversiteit; de gezondheid van mens en dier en het aspect van het dierenwelzijn. Sommige issues staan op gespannen voet met elkaar. Zo kunnen maatschappelijke waarden rond het welzijn van dieren tegenovergesteld werken op de normen voor CO2-reductie.

¹⁶ Raad voor Dierenangelegenheden (RDA) 'Winstgevend welzijn' 2012

De huidige markt is in te delen in vier types met elk hun eigen dynamiek (open versus gesloten en exclusief versus mainstream). Deze worden ook wel genoemd; de volume markt (bulk), de gesloten keten, de exclusieve keten en de niche markt. Voor al deze markttypen zijn andere oplossingen te bedenken om tot klimaatvriendelijke ketens te komen. Diverse structurele veranderingen om de Carbon Footprint te verlagen zijn reeds in gang gezet. De grootste stappen in relatie tot klimaat lijken gemaakt te kunnen worden in nichemarkten en exclusieve ketens. Deze zijn weliswaar kleiner in volume, maar leiden tot meer onderscheidend vermogen en betere verwaardiging. Voorbeeld zijn 'Local for local' concepten. Door de betrokkenheid van lokale overheden kan gestimuleerd worden om met elkaar maximale synergie te behalen uit lopende en toekomstige initiatieven. Een grotere omschakeling vindt plaats door gesloten ketens te laten groeien ten opzichte van de volume markt. De voorbeelden hiervan zijn keurmerk "Beter leven", het Varken van Morgen en de duurzamere kipconcepten bij de grotere retailers. Daarnaast is in de volumemarkten nog substantiële energie-efficiency te behalen.

De voorgenomen implementatie van het wetsvoorstel "Ruimte voor Duurzaamheidsinitiatieven" en een stevigere bevoegdheid van Producten- en Branche-Organisaties om collectieve afspraken te kunnen maken zijn belangrijke vertrekpunten voor de toekomstige ontwikkelingen.

De werkgroep stelt voor om de strategische positie voor (Nederlandse) agrofoodketens in de (internationale) markt te onderschrijven en stelt de onderstaande acties voor. De acties teneinde te komen tot goed inzicht in de CFP van ketens is belangrijke basisinformatie.

- Voor de 4 te onderscheiden markttypen zijn specifieke actie-lijnen met de betrokken partijen op te stellen, die gestructureerd kunnen leiden tot klimaatvriendelijke verdienmodellen. Er moet geleerd worden van de initiatieven die er al lopen. Vaak kleinschalige en regionaal, deze hebben om volwassen te worden, meestal een startsubsidie nodig. Voorts zal in nauwe samenwerking met de betrokken ketenpartners gesproken moeten worden hoe gezamenlijk tot verdienmodellen gekomen kan worden gebaseerd op, door consumenten gewaardeerde klimaatvriendelijke producten. Advies ondersteuning is hierbij wenselijk. (Groepen van) ondernemers die ideeën hebben kunnen hiertoe initiatieven nemen. Daarnaast is het cruciaal om gestructureerd inzicht te verkrijgen in potentiële mogelijkheden met ketenpartners en overheden. Het wetsvoorstel "Ruimte voor duurzaamheidsinitiatieven" en de toekomstige bevoegdheden van Producenten- en Branche-organisaties zijn hierbij uitgangspunten.
- Inzetten van financiële prikkels met bestaande en goed werkende instrumenten als MIA, EIA en Vamil (en deze actualiseren op CFP reductie) en koppelen van deze instrumenten aan maatlaten of andere keurmerken.
- Voorbeelden van bestaande initiatieven beantwoorden aan een verbetering van de verdienmodellen van klimaatvriendelijke producten en bijdragen aan een gezonder voedingspatroon, ondersteunen door Tafeldeelnemers. Enkele recente initiatieven:
 - o De Nieuwe Boerenfamilie, een initiatief van KEK, NAJK en LTO Nederland
 - o Korte Ketens in het Liemers Landschap
 - o Het initiatief voor het platform "Culinaire Chefs" van KEK, SFYN en NAJK
 - o Het initiatief van de 'Keuken van de Lage Landen' | 'Low Food' door KEK, NAJK en SFYN
 - o Het initiatief Restaurants van Morgen door Natuur & Milieu en gemeenten in regio Food Valley.
 - o Dutch Cuisine

10.2.e

Van: 10.2.e
Verzonden: zondag 9 december 2018 11:53
Onderwerp: Op weg naar een Akkoord
Bijlagen: Visie 2050 en 2030.docx

Categorieën: BR

LS,

In een eindfase komen alle 'murphies' wettelijk op ons pad: serverprobleem hier, onverwacht duiveltje daar. Lossen we op.

Hierbij een volgend tekstvoorstel.
Alleen de visie 2050 / doel 2030 paragraaf.
Vraag is: kan het net? Of met overtuiging.

We willen graag horen waar het niet te dragen is. Graag voor 17.00 uur reactie.
Die issues zijn dan voor de late namiddag en de voorzitter.

We proberen vandaag nog, streeftijd 20.00 uur, een voorzittersversie van ons hele deelakkoord rond te sturen.

Groet,

10.2.e

08-12-2018

Concept bijdrage sectortafel Landbouw en Landgebruik aan Klimaatakkoord

Inhoud

4.	<i>Bijdrage sectortafel Landbouw en Landgebruik aan Klimaatakkoord</i>	2
4.1	<i>Visie 2050</i>	2
	<i>'De basis voor klimaatneutraal Nederland'</i>	2
4.2	<i>Opgave 2030</i>	3
	<i>'Sluiten van kringlopen: de volgende stappen op weg naar de bioeconomie'</i>	3
4.3	<i>Generiek</i>	7
4.3.1	<i>Randvoorwaarden</i>	7
4.3.2	<i>Innovatie voor Landbouw en Landgebruik</i>	8
4.3.3	<i>Arbeidsmarkt en scholing</i>	8
4.3.4	<i>Verdienmodellen en financiering</i>	9
4.3.5	<i>Routekaart Inlandse Biomassa</i>	9
4.3.6	<i>Veranderingen in ruimtelijk beslag</i>	9
4.4	<i>Emissiereductie Veehouderij</i>	10
4.4.0	<i>Inleiding</i>	10
4.4.1	<i>Emissiereductie zuivelsector /melkveehouderij</i>	11
4.4.2	<i>Varkenshouderij</i>	15
4.5	<i>Landgebruik</i>	23
	<i>'Gewaardeerde biologische CCS in biodivers landschap met productie'</i>	23
4.5.1	<i>Veenweide gebieden</i>	23
	<i>'Lerende en gedragen veranderingen in monumentale gebieden'</i>	23
4.5.2	<i>Bomen, Bossen en Natuur</i>	30
	<i>'Biodiversiteit én biomassa in aantrekkelijkste koolstofopslag van Nederland'</i>	30
4.5.3	<i>Landbouwbodems en vollegrondsteelt</i>	31
	<i>'Koolstofboeren: gewaardeerde ecologie als basis voor voedsel, energie, biomassa — vastlegging in bodem en landschap'</i>	31
4.6	<i>Glastuinbouw</i>	31

4. Bijdrage sectortafel Landbouw en Landgebruik aan Klimaatakkoord

4.1 Visie 2050

'De basis voor klimaatneutraal Nederland'

We willen eten, comfortabel wonen en werken, en ons kunnen verplaatsen in een gezonde en prettige leefomgeving. Landbouw en landgebruik sectoren vormen hiervoor natuurlijk de basis.

Natuur, bomen, gewassen en landbouwgronden bieden ons niet alleen een waardevol landschap, maar leggen ook koolstof (CO₂) vast en vormen zo de natuurlijke basis om klimaatverandering te voorkomen. Ze stellen ons bovendien in de gelegenheid voedsel en biomassa te produceren, ook in een veranderend klimaat. Biomassa gebruiken we als diervoer en als grondstof voor energie, chemie en materialen. In 2050 doen we dit in zo klein als mogelijk en zo groot als nodige gesloten grondgebonden kringlopen. Dit betekent dat we op kleinste mogelijke schaal die passend is de natuurlijke kringloop bodem > plant > dier > mest > bodem sluiten. Boeren en tuinders worden gewaardeerd en verdienen daarmee een goed inkomen. Natuur en (kenmerkend Nederlands) landschap worden waardenvol beheerd. Dat wil zeggen dat we rekening houden met klimaatbehoudzaamheid, biodiversiteit én attractiviteit.

Landbouw en landgebruik sectoren krijgen een nieuwe rol met nieuwe verbindingen voor deze sector(en) in de bio-economie die zal ontstaan:

"Als je naar een samenleving wilt waar je fossiele brandstof uitfaseert, dan heb je alternatieven nodig (...). Dan gaat de sector die over planten gaat, inclusief bossen en wat er in zee groeit, uiteraard een belangrijke rol spelen, in wat je een soort nieuwe industrialisatie (van de wereld, red.) kunt noemen. En die sector, dat is de landbouw".

De ambitie is dat de sectoren in het domein landbouw en landgebruik in 2050 *netto* klimaatneutraal zijn. Dit is nadrukkelijk een gezamenlijke ambitie van boeren en tuinders, terreinbeheerders, NGO's, voedselverwerkers, toeleveranciers en supermarkten. *Netto* klimaatneutraal is namelijk alleen haalbaar als naast forse inzet op emissie reductie, de restemissies die inherent zijn aan natuurlijke producten, zoals uit de veehouderij en bemesting (bij voorkeur via 'groene meststoffen', gecompenseerd worden door een combinatie van hernieuwbare energie opwekking, biomassaproductie én vergroting van vastlegging van koolstof in bodems, bossen en materialen.

Alternatief tekstvoorstel: Inherent aan natuurlijke systemen is dat deze altijd broeikasgasemissies zullen hebben. Daarnaast wordt ook koolstof vastgelegd in bodems en biomassa en kan duurzame energie worden geproduceerd. De komende jaren zal worden onderzocht of hiertussen een balans kan worden gevonden.

De partijen in het domein landbouw en landgebruik hebben de ambitie om klimaatopgaven te realiseren binnen natuurlijke en economische randvoorwaarden, (verbetering van) biodiversiteit, adequate benadering van andere milieuthema's en gezond verdienvermogen en voedsel- en biomassaproductie. Een sterke keten met stevige ambitie, gezonde natuur en gezonde bedrijven, vormen de basis voor duurzame voedsel-, hout- en biomassaproductie én beheer die we graag aan volgende generaties doorgeven. Vanuit eigen kracht, in verbinding, in weer en wind, met de voeten op aarde, met het hoofd in de wolken, zonder een dag te verzaken, zullen boeren en terreinbeheerders deze opgave de komende jaren realiseren..

De realisatie van deze ambitie zal, in de eerste plaats impact hebben op de dagelijkse bedrijfsvoering van boeren en tuinders en zal alle Nederlanders en bezoekers raken via effecten op de inrichting en kwaliteit van onze leefomgeving, en mogelijk veranderingen in (voedsel)consumptie. Zeker indien vermindering van afhankelijkheden van (buitenlandse) grondstoffen en halffabricaten meegewogen wordt. Dit leidt mogelijk juist ook tot nieuwe marktmogelijkheden voor voedselproducenten in Nederland.

Een innovatieve keten is nodig om deze visie en ambitie voor 2050 gestalte te doen krijgen, maar ook om de tussendoelen van 2030 te realiseren. Partijen in het Klimaatakkoord zetten daarom gericht in op innovaties voor:

- A. Reductie van broeikasgasemissies bij de productie van food en non-food 2050;
- B. Bevorderen van (regionale) grondgebondenheid tegelijkertijd met het sluiten van kringlopen;
- C. Netto productie van hernieuwbare energie vanuit de land-, tuin en bosbouwsectoren;
- D. Inrichting van het Nederlandse land- en wateroppervlak op CO2 vastlegging en gebruik,
- E. Halvering van de klimaateffecten van aankoopkeuzen door Nederlandse consumenten in 2050.

Deze innovatiesporen hebben een reikwijdte die voorbij de nationale schaal in klimaateffect sorteert. In deze visie en innovatiesporen worden de doelen van het Klimaatakkoord van Parijs, die naast klimaatadaptatie en mitigatie ook gaan over het uitbannen van honger in de wereld én het behoud van ecosystemen en bossen, kwalitatief geoperationaliseerd voor Nederland.

4.2 Opgave 2030 'Zoveel mogelijk sluiten van kringlopen'

Voor 2030 hebben de landbouw en landgebruik sectoren een taakstellende opgave gekregen vanuit het kabinet om een additionele afname van 3,5 Mton broeikasgasemissies in 2030 te realiseren (bovenop bestaand beleid). Deze taakstellende bijdrage vanuit land- en tuinbouw en natuursectoren is nodig om te kunnen voldoen aan de kabinetsdoelstelling voor Nederland van 49 procent reductie en vormen de 'volgende stappen' op weg naar 2050.

De 'volgende stappen', omdat er in de voorliggende periode al een stevig emissiereductie fundament is gelegd én er al fors geïnvesteerd is in het opwekken van hernieuwbare energie, waarbij er in 2016 al ca 25 PJ hernieuwbare energie geproduceerd wordt. Deze prestaties geven inspiratie en vertrouwen om de volgende stappen die gevraagd worden richting 2030 te realiseren.

De opgave is opgeknipt in een afname van de broeikasgasemissies uit de landbouw (methaan) en glastuinbouw, ieder met respectievelijk ten minste 1 Mton in 2030, en een afname van het saldo van emissies en vastleggingen uit landgebruik van 1,5 Mton, zoals in onderstaande tabel inzichtelijk gemaakt is tbv methaan en lachgas. Over de invulling van de opgave van 3,5 Mton wordt in het Regeerakkoord gesteld dat "daarbij technische maatregelen (mestverwerking, voedselmix, kas als energiebron, etc.) de voorkeur boven hebben volumebeperkende maatregelen."

Methaan en lachgasemissie van Landbouw en landgebruik (incl. methaanslip glastuinbouw)
eenheid: Mton CO2-equivalenten

	1990	2005	2010	2015	2030
Methaan	15,09	12,11	13,5	13,88	13,52
Lachgas	10,1	6,99	6,21	6,27	5,7

bron: referentiepad klimaatakkoord conform NEV2017

De deelnemers aan de tafel landbouw en landgebruik adopteren deze taakstellende opgave volmondig en leggen een hogere ambitie neer. De ambitie voor 2030 bestaat uit ca 6 Mton CO2-eq reductie in Nederland. Daarnaast is er klimaatwinst door de bijdrage aan energie-opwek en door beperking van de invoer van grondstoffen in het buitenland. Dit strookt ook met de wens van het kabinet om 0,5 Mton extra in landgebruiksemissies te instrumenteren. Deze additionele inzet van de partijen aan de sectortafel geeft tevens invulling aan een mogelijke verhoging van de nationale reductiedoelstelling naar 55 procent in 2030.

Thema	Taakstellend Opgave in Mton CO2 eq	Ambitie in Mton CO2 eq	Maatregelen
Veehouderij	BR	BR	BR
	BR	BR	
			BR

Landgebruik	BR	BR	BR	
Glastuinbouw	BR	BR	BR	
Totaal	BR	BR		

Klimaatinzet met effect 'andere Tafels en/of buitenland	Maatregelen
BR	
BR	BR
BR	BR
BR	
BR	

Dit akkoord is geen blauwdruk van de route naar 2050 via de opgave voor 2030. Onderzoek, pilots en demonstraties zullen in sommige (innovatie)sporen kansen bieden om te versnellen, en in andere vragen om een pas op de plaats. In het kader van de doorkijk naar 2050 wordt onder begeleiding van de partijen een scenariostudie uitgevoerd waarbij centraal staat wat de effecten voor de langere termijn zijn van de wens de landbouw te verduurzamen in termen van klimaat, grondgebondenheid en het sluiten van kringlopen. De gezamenlijk, door de in het klimaatakkoord betrokken actoren uit het domein landbouw en landgebruik, te trekken conclusies uit deze studie zullen worden PM – aan voorzitter om met wijze woorden te komen, kennende uw standpunten.

4.3 Generiek

4.3.1 Randvoorwaarden

Investerings en Financiering

Partijen beseffen dat de komende jaren vele miljarden aan investeringen nodig zullen zijn om in de sector Landbouw en Landgebruik de ambities voor klimaatdoelen in 2030 en uiteindelijk 2050 waar te maken. Deels zullen deze ook van belang zijn voor andere aspecten van een duurzame landbouw en landgebruik.

Gedurende langere termijn duidelijkheid hebben over de financiële kaders draagt sterk bij aan de bereidheid tot investeren van alle betrokkenen.

Aan de andere kant beseffen partijen dat er altijd onzekerheden zijn en dat niet verwacht kan worden dat op alle fronten financiële duidelijkheid over zulke lange termijnen geboden kan worden. Zo zijn bijvoorbeeld mandaatperioden van overheden een gegeven.

Partijen zien echter mogelijkheden om op basis van de volgende uitgangspunten een betekenisvolle en transparante stap te zetten in de financiële onderbouwing van de ambities en de voorstellen.

1. Bestaande budgetten vormen een belangrijk zoekgebied en daarmee een belangrijke basis voor deze ambities: bij het bedrijfsleven en ook bij de overheden. Bestaande budgetten worden waar mogelijk gekoppeld aan de realiseren van klimaatdoelen. Bijvoorbeeld in het kader van het natuurbeleid en de asbestsanering en ook het (in ontwikkeling zijnde) Gemeenschappelijk Landbouwbeleid (GLB). Alternatief voorstel: Bestaande budgetten vormen de basis om de in dit akkoord genoemde ambities te realiseren. Er zijn een aantal gebieden waar de investeringen uitsluitend zullen plaatsvinden als daar ook publieke financiering tegenover staat. Andere investeringen kennen ook een in-verdien-model en daar zou je uit kunnen gaan van bestaande budgetten. Voor versnelling zal extra budget beschikbaar moeten komen. De omvang kan in de komende maanden nader in detail worden uitgewerkt, waarbij partijen (overheden en bedrijfsleven) onderzoeken hoe (en zich sterk maken om) extra middelen vrijgemaakt kunnen worden, zodat deze transitie gefinancierd kan worden.
2. Een aantal instrumenten wordt ingezet dat meer dan in het verleden toegespitst is en wordt voor het klimaatbeleid in de sector landbouw en landgebruik. Hierbij zijn oa de SDE+ regeling en de het Groenfonds van belang.
3. Mia en Vamilregeling blijven, met de EIA en de RNES, garantieregeling aardwarmte, het kennis- en innovatieprogramma geothermie, ook in de toekomst van groot belang voor klimaatgerelateerde investeringen.
4. Met Invest.nl zijn afspraken gemaakt om te onderzoeken of en zo ja hoe ten behoeve van de investeringen in deze transitie Invest.nl een rol kan spelen. Bijvoorbeeld investeringen in stallen, energietransitie glastuinbouw en in aanleg van bossen..
5. Voor investeringen tbv onderzoek, innovatie en kennis wordt een beroep gedaan op het vigerende en in aanpassing zijnde Topsectorenbeleid met bijbehorende mogelijkheden en intensiveringen.
6. De zogenaamde Klimaatveloppe van het Kabinet (deze kabinetsperiode) is ook voor de sector landbouw en landgebruik van groot belang met name voor het opstarten van pilots en initiële ontwikkelkosten. Daar waar in navolgende akkoordtekst dekking gevonden wordt uit 'klimaatveloppe' zijn de initiële kosten voor de komende 3 jaar geïndiceerd, maar niet in de tekst opgenomen.
7. Partijen onderkennen het grote belang van het ontwikkelen van betrouwbare, structurele verdienmodellen in deze sectoren waaronder het ontwikkelen van het instrument van carboncredits.

Voor de ambities voor de klimaatdoelen 2030 zullen naast de bestaande budgetten ook additionele financiële middelen en instrumenten noodzakelijk zijn.

Op basis van deze uitgangspunten en de daarin verwoorde verwachtingen kunnen de komende jaren noodzakelijk stappen gezet – en zo mogelijk nieuwe instrumenten ontwikkeld – worden. Mochten onverhoopt wijzigingen komen in dit pakket die van materiële betekenis zijn, zullen partijen bezien welke alternatieven er zijn. Effecten op tempo en ambitieniveau kunnen daarbij aan de orde zijn, zeker indien een wijziging van belang is als onderdeel van een breder ondersteuningspakket én bijbehorende maatregel nog niet zonder deze ondersteuning ingevoerd kan worden.

Aanpassingen in wet- en regelgeving

Partijen hebben in dit akkoord de noodzaak uitgesproken om op onderdelen wet en regelgeving aan te passen om deze meer toe te snijden (bv via borging en bijbehorend -instrumentarium) op het bereiken van klimaatdoelen. Beseft wordt dat deze gewenste aanpassingen niet in termen van een resultaatverplichting verwoord kunnen worden. Daarvoor is vaak de medewerking nodig van derden die zich niet aan dit akkoord hebben verbonden. Dat geldt bij voorbeeld voor medewerking van de Europese Commissie met betrekking tot Richtlijnen en Verordeningen. Partijen spreken af dat indien de gewenste veranderingen niet of niet tijdig genoeg tot stand komen om de afgesproken ambities en doelen te halen, overleg plaats vindt over mogelijke alternatieve instrumenten om doelbereik te garanderen ofwel ambitieniveaus bij te stellen.

4.3.2 Innovatie voor Landbouw en Landgebruik

Om de doelen en ambities in 2030 en 2050 te kunnen realiseren is continue inzet en ontwikkeling in innovatieve technieken en maatregelen nodig. Om de ambitieuze doelen te kunnen realiseren is een intensivering van de innovatieprogramma's in de komende jaren noodzakelijk. Juist omdat de opgave zo veelomvattend en de tijdsframes adaptief innovatiemanagement vragen, is gekozen om de innovatiedoelen centraal te stellen, boven de daaruit voortvloeiende technieken. Deze aanpak is al eerder gekozen in de Glastuinbouw ("Kas als Energiebron") en bouwt hier voor de breedte van de gehele Tafel op voort.

De opgestelde Kennis- en Innovatieagenda tbv dit akkoord gaat uit van de volgende onderzoeksopgaven:

- In 2050 levert food en non-food haar bijdrage aan de 80-95% emissiereductie in Nederland:
 - o Emissiereductie in bodem en landgebruik in de landbouw
 - o Veehouderij: emissiereductie methaan en lachgas
- Energie: Gebruiksreductie naar nul emissie in 2030 en opwekking van 100 PJ in 2050
 - o Energiebesparing
 - o Kleinschalige energieopwekking
- 100% land en water ingericht op CO₂-vastlegging en -gebruik in 2050
 - o Ontwikkeling van 14.000 km² blauwe ruimte voor zeewierproductie en natuurontwikkeling
 - o Biomassateelt met verdubbelde fotosynthese in 2050
 - o Humane eiwitvoorziening voor 50% uit (nieuwe) plantaardige bronnen in 2050
 - o Klimaatbehoudende natuur: legt jaarlijks CO₂ vast, met grotere biodiversiteit en met een grotere biomassa oogst in 2050
- Carbon Footprint consument halveert (in food en non-food, ook internationaal) door aankoopkeuzen in 2050
 - o Alle consumenten maken de klimaatvriendelijkste keuzes in 2050
 - o De gezonde voedselkeuze wordt ethisch gerelateerd aan grondstofkeuzes (waarom van preferentie in bodemgebruik: food of non-food)
 - o Vaste biomassa als vastleggend medium wordt optimaal ingezet als constructiemateriaal

Uitvoering van deze Kennis en innovatieagenda zal zoveel mogelijk plaatsvinden in afstemming met alle partners én belanghebbenden in het kennis- en innovatiedomein, incl private partijen. Teneinde innovatie toepasbaar te maken voor de dagelijkse praktijk wordt specifiek aandacht gevraagd voor pilots en demonstratie projecten.

Naast deze agenda zijn er ook verschillende beloftevolle start ups, waaronder enkele rond kweekvlees en insecten voor (dierlijke) consumptie in beeld.

Hiermee dekt de innovatie en kennisagenda alle domeinen van dit (deel)akkoord rond Landbouw en Landgebruik.

BR

BR

BR

BR

BR

BR

BR

BR

BR

BR

4.7 Voedselconsumptie & keten

'Ketens maken aantrekkelijke klimaatvriendelijkste gezonde keuze logisch'

Partijen zijn van mening dat klimaatvriendelijke consumptie van burgers een gedragsverandering vraagt met lange adem: minder voedselverspilling, meer consumptie van groenten en fruit, een groter aandeel consumptie van eiwitten op plantaardige basis. Dit wordt gezien als een belangrijke

bijdrage aan lange termijn klimaatbeleid.

Klimaatbeleid en Circulaire Economie komen samen bij de aanpak van voedselverspilling en de eiwittransitie zoals verwoord in de Transitieagenda Biomassa en Voedsel. In aansluiting op de Taskforce Circulaire Economy in Food stellen partijen zich ten doel om de voedselverspilling bij de consument, inclusief de voedselverliezen in de keten, in Nederland in 2030 te halveren ten opzichte van 2015.

In Nederland wordt meer dierlijk- dan plantaardig eiwit geconsumeerd. Partijen vinden het wenselijk om deze verhouding in ons dieet in 2050 om te draaien (van 60:40 naar 40:60). Dit past bovendien bij een gezond dieet, conform de adviezen hieromtrent van het Voedingscentrum. Naast deze verschuiving in dieet, is in Nederland gemiddeld een reductie van 10% tot 15% van de totale eiwitinname wenselijk. Dit vraagt wel een collectieve verankerde gedragsverandering, die niet te onderschatten is.

Producenten van voedingsmiddelen voor de Nederlandse markt maken voor 2025 de carbon

footprint (CF) ook per kilogram voedingsstoffen van hun productgroepen en zo mogelijk hun producten publiek inzichtelijk. Heldere en eenduidige definities zijn hiervoor nodig.

Een verdere verdieping is noodzakelijk, zowel met betrekking tot de definitie van klimaatvriendelijke producten als voor welke specifieke doelgroepen een beperking van de eiwitinname vanuit gezondheidsperspectief niet wenselijk is.

Hiertoe hebben we de volgende 2 actielijnen gedefinieerd:

- Er is behoefte aan een heldere definitie van klimaatvriendelijke producten. Partijen zullen in 2019 de ontwikkelingen aangaande de definiëring van klimaatvriendelijk producten monitoren, waar nodig beïnvloeden en de uitkomsten delen zodra deze bekend worden.
- Specifieke duiding van bevolkingsgroepen waarvoor een beperking van de eiwitinname niet wenselijk is. Het voedingscentrum zal in 2019 nader detailleren voor welke bevolkingsgroepen een eiwitreductie van 10-15% vanuit gezondheidsperspectief niet wenselijk is. Tevens zal het Voedingscentrum duiden hoe een eventuele eiwitreductie in de voedselinname dient plaats te vinden vanuit een gewenst volksgezondheidsperspectief.

Voor het invulling geven aan de opgave zijn de volgende vier werkgebieden onderkend.

1. Voedselverspilling reduceren in de gehele keten
2. Ontwikkelen Carbon Footprint (CFP) als monitoring- en vergelijking instrument
3. Gedragsverandering
4. Klimaatvriendelijke verdienmodellen voor de gehele keten

BR

BR

BR

Carbon footprint inzichtelijk maken op bedrijfs-en/of sectorniveau per productgroep.

De Europese Commissie heeft een standaardmethode ontwikkeld om milieuprestaties van producten te meten en te communiceren. Deze methode wordt Product Environmental Footprint (PEF) genoemd. Het is een raamwerk van eisen en principes om de milieu-impact van producten te bepalen. De Europese Commissie kan op basis hiervan in de toekomst verplichten de PEF methodiek toe te passen en mogelijk een PEF label ontwikkelen. Dit biedt kansen om de milieuprestaties van een product te verbeteren wat tot uiting komt in betere score op het PEF-label. Momenteel wordt er gewerkt aan Product Environmental Footprint Category Rules (PEFCR).

Voor de volgende categorieën zijn deze regels al vastgesteld: bier, zuivel, diervoeder, vlees, olijfolie, bronwater, pasta en wijn. Vis en koffie zijn nog in ontwikkeling. Daarnaast heeft de EC datasets ontwikkeld om de uitvoering van PEFCRs te ondersteunen. Er is bijvoorbeeld een zeer uitgebreide dataset ontwikkeld voor diervoedergrondstoffen maar ook meer algemene data sets voor energieproductie/gebruik en transport.

(http://ec.europa.eu/environment/eussd/smgp/ef_pilots.htm)

Deze methode kan gebruikt worden als monitoring- en vergelijking instrument op ketenniveau. Voor de overige productgroepen zijn standaardprotocollen beschikbaar om de levenscyclusanalyse van producten te bepalen maar die zijn niet specifiek voor voeding: ISO 14040 & ISO 14067, PAS2050, ILCD handbook, en WRI/WBSCD GHG Protocol. Wat nog ontbreekt is een voedingsmiddelen brede methodiek, maar de Agri-footprint is daar een goede aanzet voor. Het Europese PEFCR guidelines 6.3 document geeft hiervoor ook een goed vertrekpunt maar de formele vaststelling naar veel productgroepen ontbreekt nog.

De volgende actielijnen zijn overeengekomen.

- ~~Bedrijven in de productieketen berekenen hun carbon footprint op productgroep niveau op basis van PEFCR voor 2025 en dragen bij aan de ontwikkeling van nieuwe PEFCRs voor categorieën waar deze regels nog niet voor beschikbaar zijn. Onderzoek is nodig naar de wijze waarop de sectoren en individuele bedrijven, zodanig gefaciliteerd kunnen worden dat zij hun CFP, zowel op productgroep niveau, als voor individuele producten zelf kunnen berekenen en zich daarmee kunnen onderscheiden in de markt.~~
- ~~De bedrijven maken de carbon footprint van hun producten al dan niet via branches publiek inzichtelijk en verlagen de CFP van hun productieketen stapsgewijs en leggen aan hun klanten en stakeholders uit welke maatregelen zij genomen hebben om meer klimaatvriendelijke producten aan te bieden.~~
- ~~Bedrijven houden vanaf 2019 bij productontwikkeling rekening met het verlagen van de CFP van producten.~~
- ~~Supermarkten stimuleren klimaatvriendelijke producten in de winkel, door deze als 'gemakkelijkste én normaalste keuze' voor consumenten te positioneren. In het bijzonder dragen zij bij aan de eiwittransitie en de consument te verleiden meer plantaardige eiwitten (60%) ten opzichte van dierlijke producten (40%) te consumeren en producten uit de Schijf van vijf conform het preventie-akkoord. Zij vervullen tevens een actieve rol in Alliantie Verduurzaming voedsel, incl. implementatie en monitoring.~~

De NL overheid spant zich in voor een heldere en eenvoudige Europese standaard voor de carbon footprint op productgroep niveau (bijvoorbeeld de PEFCR). Bedrijven worden hierbij betrokken. Indien beschikbaar en eenvoudig toe te passen, wordt door producenten, al dan niet via branches in Europa voor 2025 geïmplementeerd.

Gedragsverandering

Partijen zijn van mening dat klimaatvriendelijke consumptie van burgers een gedragsverandering vraagt met lange adem: minder voedselverspilling, meer consumptie in Nederland van groenten, fruit en plantaardige eiwitten (van 60:40 naar 40:60% volgens het grondstoffenakkoord) en een hoger aandeel consumptie van producten met een lage carbon footprint (~~met name minder vlees, zuivel en (alcoholische) dranken~~). In 2019 wordt een publicatie verwacht waarbij de duurzaamheid/CO2 footprint van allerlei typen eiwitten (plantaardig/dierlijk) worden gecategoriseerd. Dit voortschrijdend inzicht kan nuttig zijn om eiwitten daadwerkelijk op hun footprint te rangschikken, anders dat alleen dierlijk versus plantaardig. Verder bevelen we aan om vermindering van consumptie in de volle breedte van consumptie te positioneren, niet alleen in voeding.

Vooraf voor het verminderen van de verspilling op consumentenniveau zijn gedragsveranderingsstrategieën kansrijk. Beter inzicht in de effectiviteit van strategieën moet verkregen worden door onderzoek samen te laten gaan met campagnes en andere interventies mede gericht op consuminderen in het algemeen. Het terrein van gedragsbeïnvloeding op het gebied van duurzamere keuzes voor consumenten is sterk in ontwikkeling. Op dit gebied zijn tientallen interventies bekend. De klimaattafel vindt het belangrijk dat alle goed beschreven interventies centraal toegankelijk zijn in een database, bij voorkeur de database van het Centrum Gezond Leven (CGL) van het RIVM. In het geval van klimaatimpact gaat het om interventies gericht op meerdere gedragingen die aan het probleem

bijdragen, zoals overconsumptie, voedselverspilling en hoge consumptie van klimaatvriendelijke producten.

De klimaattafel ziet kansen als de gewenste gedragsveranderingen, zoals hieronder weergegeven, in onderlinge samenhang worden nagestreefd, mede om te vermijden dat verwarring ontstaat bij consumenten:

gezondheid, conform de Schijf van Vijf en gebaseerd op de adviezen van de Gezondheidsraad en volgens de doelstellingen op het gebied van het terugdringen van overgewicht, zoals benoemd in het Preventieakkoord

- consumeren in het algemeen en van klimaatvriendelijke producten in het bijzonder (niet beperkt tot voedingsmiddelenproducten)
- voedselverspilling tegengaan
- minder eiwitinname voor die bevolkingsgroepen waarvoor dit relevant is
- meer consumptie in Nederland van groenten en fruit ~~en lager aandeel consumptie van producten met een hoge carbon footprint~~

Een samenhang in gedragsinterventies moet worden geborgd in nauwe samenwerking met "Samen tegen voedselverspilling" en de relevante partners van het preventie akkoord. Daarnaast kan

regionale participatie van overheden leiden tot versnellingen van gedragsveranderingen via (de communicatie over) experimenten, living labs, etc.

De volgende acties zijn overeengekomen:

- Alle goed beschreven interventies zijn centraal toegankelijk in een database vanaf 2021, bij voorkeur de database van het Centrum Gezond Leven (CGL) van het RIVM.
- Er worden gedegen gedragsanalyses van deelgedragingen van klimaatvriendelijker eten uitgevoerd, om de keuze voor interventies te onderbouwen en de witte vlekken aan interventies in kaart te brengen. Overheden en instellingen, verenigd in Samen tegen Voedselverspilling, maken het financieel en organisatorisch mogelijk dat hun duurzaamheidsinterventies voorafgegaan zijn aan door een gedragstoets, en gevolgd zij door een evaluatie. In het bijzonder bij de opzet van pilots, die per definitie bedoeld zijn om interventies uit te proberen, zien partijen toe op evaluatieve begeleiding via een gedegen onderzoek. Bij deze interventie dient er een dwarsverband gelegd te worden met werkgroep innovatie KIA (Onderzoek gedrag)
- Coördineren van gedragsverandering ten behoeve het klimaat, de voedselverspilling en het preventie akkoord Een eenduidige berichtgeving naar consumenten zal cruciaal zijn om gedragsverandering tot stand te brengen. Daardoor is het noodzakelijk dat er regelmatige afstemming plaats vindt tussen de partijen die instaan voor de gedragsverandering ten behoeve van: voedselverspilling, het preventieakkoord en het klimaatakkoord. De VNG kan een rol spelen om ook bij de regionale initiatieven in te staan voor een eenduidige "message" aan de consumenten.
- De overheid neemt via haar inkoopbeleid deel als voedselafnemer (via o.a. de bedrijfs catering) en formuleert daarbij doelen en actieplannen om klimaatvriendelijker voedsel in te kopen.
- Maatschappelijke initiatieven elkaar laten versterken voor meer impact op klimaat en gezonder voedsel

Verdienmodellen klimaatvriendelijke producten

'De toekomstperspectieven van de sterk op exportgerichte Nederlandse agrofood sector liggen meer en meer in het vinden, bedienen en verder uitbouwen van marktsegmenten die niet alleen veel belang hechten aan kwaliteit en gezondheid, maar met name ook bovengemiddeld aan het milieu, duurzaamheid en circulariteit, inclusief een hoog niveau van dierenwelzijn. Belangrijk zijn het stimuleren van een veranderende productbeleving en het vermarkten van innovatieve producten als onderscheidende merken, met perspectief op economische meerwaarde voor alle delen van de keten, zonder aan concurrentiekracht in te boeten.'

Keten partijen, waaronder agrariërs, moeten vandaag vaak maatregelen doorvoeren die wel kostenverhogend zijn, maar die niet terugverdiend worden of anderszins gecompenseerd. 'De markt' waaraan voedselproducerende ketens leveren is heel divers, internationaal en gesegmenteerd. Waar de ene groep consumenten bereid is de meerwaarde te betalen voor klimaat neutralere producten, zullen de andere groepen dat wellicht niet willen of kunnen doen. De agrarische sector in het algemeen en de veehouderij in het bijzonder staan voor de taak om integraal duurzaam te zijn. Dat betekent dat naast het voldoen aan de klimaatdoelstelling ook aspecten spelen als een verantwoord gebruik van pesticide, bestrijdingsmiddelen en antibiotica; verder gaat het om biodiversiteit; de gezondheid van mens en dier en het aspect van het dierenwelzijn. Sommige issues staan op gespannen voet met elkaar. Zo kunnen maatschappelijke waarden rond het welzijn van dieren tegenovergesteld werken op de normen voor CO2-reductie.

De huidige markt is in te delen in vier types met elk hun eigen dynamiek (open versus gesloten en exclusief versus mainstream). Deze worden ook wel genoemd; de volume markt(bulk), de gesloten keten, de exclusieve keten en de niche markt. Voor al deze markttypen zijn andere

oplossingen te bedenken om tot klimaatvriendelijke ketens te komen. Diverse structurele veranderingen om de Carbon Footprint te verlagen zijn reeds in gang gezet. De grootste stappen in relatie tot klimaat lijken gemaakt te kunnen worden in nichemarkten en exclusieve ketens. Deze zijn weliswaar kleiner in volume, maar leiden tot meer onderscheidend vermogen en betere verwaarding. Voorbeeld zijn 'Local for local' concepten. Door de betrokkenheid van lokale overheden kan gestimuleerd worden om met elkaar maximale synergie te behalen uit lopende en toekomstige initiatieven. Een grotere omschakeling vindt plaats door gesloten ketens te laten groeien ten opzichte van de volume markt. De voorbeelden hiervan zijn keurmerk "Beter Leven", het Varken van Morgen en de duurzame kipconcepten bij de grotere retailers. Daarnaast is in de volumemarkten nog substantiële energie-efficiency te behalen.

De voorgenomen implementatie van het wetsvoorstel "Ruimte voor Duurzaamheidsinitiatieven" en een stevigere bevoegdheid van Producten- en Branche-Organisaties om collectieve afspraken te kunnen maken zijn belangrijke vertrekpunten voor de toekomstige ontwikkelingen.

De werkgroep stelt voor om de strategische positie voor (Nederlandse) agrofoodketens in de (internationale) markt te onderschrijven en stelt de onderstaande acties voor. De acties teneinde te komen tot goed inzicht in de CFP van ketens is belangrijke basisinformatie.

- Voor de 4 te onderscheiden markttypen zijn specifieke actie-lijnen met de betrokken partijen op te stellen, die gestructureerd kunnen leiden tot klimaatvriendelijke verdienmodellen. Er moet geleerd worden van de initiatieven die er al lopen. Vaak kleinschalige en regionaal, deze hebben om volwassen te worden, meestal een startsubsidie nodig. Voorts zal in nauwe samenwerking met de betrokken ketenpartners gesproken moeten worden hoe gezamenlijk tot verdienmodellen gekomen kan worden gebaseerd op, door consumenten gewaardeerde klimaatvriendelijke producten. Advies ondersteuning is hierbij wenselijk. (Groepen van) ondernemers die ideeën hebben kunnen hiertoe initiatieven nemen. Daarnaast is het cruciaal om gestructureerd inzicht te verkrijgen in potentiële mogelijkheden met ketenpartners en overheden. Het wetsvoorstel "Ruimte voor duurzaamheidsinitiatieven" en de toekomstige bevoegdheden van Producenten- en Branche-organisaties zijn hierbij uitgangspunten.
- Inzetten van financiële prikkels met bestaande en goed werkende instrumenten als MIA, EIA en Vamil (en deze actualiseren op CFP reductie) en koppelen van deze instrumenten aan maatlaten of andere keurmerken.
- Voorbeelden van bestaande initiatieven beantwoorden aan een verbetering van de verdienmodellen van klimaatvriendelijke producten en bijdragen aan een gezonder voedingspatroon, ondersteunen door Tafeldeelnemers. Enkele recente initiatieven:
 - o De Nieuwe Boerenfamilie", een initiatief van KEK, NAJK en LTO Nederland
 - o Korte Ketens in het Liemers Landschap
 - o Het initiatief voor het platform "Culinaire Chefs" van KEK, SFYN en NAJK
 - o Het initiatief van de 'Keuken van de Lage Landen' | 'Low Food' door KEK, NAJK en SFYN
 - o Het initiatief Restaurants van Morgen door Natuur & Milieu en gemeenten in regio Food Valley.
 - o Dutch Cuisine

10.2.e

Van: 10.2.e
 Verzonden: zondag 9 december 2018 16:19
 Aan: 10.2.e (cosun.com); 10.2.e
 CC: 10.2.e
 Onderwerp: paragraaf voedselconsumptie

Categorieën: BR

heren,

hierbij wat ik ervan kan maken ter check.

specifieke vraag is of de wensen vanuit FNLI (voedselverspilling, inzet rijk rond footprints) gedeeld zijn, of een unilaterale wens is.

Graag uw reactie.

10.2.e

'Ketens maken aantrekkelijke klimaatvriendelijkste gezonde keuze logisch'

Partijen zijn van mening dat klimaatvriendelijke consumptie van burgers een gedragsverandering vraagt met lange adem: minder voedselverspilling, meer consumptie van groenten en fruit, een groter aandeel consumptie van eiwitten op plantaardige basis. Dit wordt gezien als een belangrijke bijdrage aan lange termijn klimaatbeleid.

Klimaatbeleid en Circulaire Economie komen samen bij de aanpak van voedselverspilling en de eiwittransitie zoals verwoord in de Transitieagenda Biomassa en Voedsel. In aansluiting op de Taskforce Circulaire Economy in Food stellen partijen zich ten doel om de voedselverspilling bij de consument, inclusief de voedselverliezen in de keten, in Nederland in 2030 te halveren ten opzichte van 2015.

In Nederland wordt meer dierlijk- dan plantaardig eiwit geconsumeerd. Partijen vinden het wenselijk om deze verhouding in ons dieet in 2050 om te draaien (van 60:40 naar 40:60). Dit past bovendien bij een gezond dieet, conform de adviezen hieromtrent van het Voedingscentrum. Naast deze verschuiving in dieet, is in Nederland gemiddeld een reductie van 10% tot 15% van de totale eiwitinname wenselijk. Dit vraagt wel een collectieve verankerde gedragsverandering, die niet te onderschatten is.

Producenten van voedingsmiddelen voor de Nederlandse markt maken voor 2025 de carbon footprint (CF) ook per kilogram voedingsstoffen van hun productgroepen en zo mogelijk hun producten publiek inzichtelijk. Heldere en eenduidige definities zijn hiervoor nodig.

Een verdere verdieping is noodzakelijk, zowel met betrekking tot de definitie van klimaatvriendelijke producten als voor welke specifieke doelgroepen een beperking van de eiwitinname vanuit gezondheidsperspectief niet wenselijk is.

Hiertoe hebben we de volgende 2 actielijnen gedefinieerd:

- Er is behoefte aan een heldere definitie van klimaatvriendelijke producten. Partijen zullen in 2019 de ontwikkelingen aangaande de definiëring van klimaatvriendelijk producten monitoren, waar nodig beïnvloeden en de uitkomsten delen zodra deze bekend worden.
- Specifieke duiding van bevolkingsgroepen waarvoor een beperking van de eiwitinname niet wenselijk is. Het voedingscentrum zal in 2019 nader detailleren voor welke bevolkingsgroepen een eiwitreductie van 10-15% vanuit gezondheidsperspectief niet wenselijk is. Tevens zal het Voedingscentrum duiden hoe een eventuele eiwitreductie in de voedselinname dient plaats te vinden vanuit een gewenst volksgezondheidsperspectief.

Voor het invullen geven aan de opgave zijn de volgende vier werkgebieden onderkend.

1. Voedselverspilling reduceren in de gehele keten
2. Ontwikkelen Carbon Footprint (CFP) als monitoring- en vergelijking instrument
3. Gedragsverandering
4. Klimaatvriendelijke verdienmodellen voor de gehele keten

BR

BR

BR

Carbon footprint inzichtelijk maken op bedrijfs-en/of sectorniveau per productgroep.

De Europese Commissie heeft een standaardmethode ontwikkeld om milieuprestaties van producten te meten en te communiceren. Deze methode wordt Product Environmental Footprint (PEF) genoemd. Het is een raamwerk van eisen en principes om de milieu-impact van producten te bepalen. De Europese Commissie kan op basis hiervan in de toekomst verplichten de PEF methodiek toe te passen en mogelijk een PEF label ontwikkelen. Dit biedt kansen om de milieuprestaties van een product te verbeteren wat tot uiting komt in betere score op het PEF-label. Momenteel wordt er gewerkt aan Product Environmental Footprint Category Rules (PEFCR). Voor de volgende categorieën zijn deze regels al vastgesteld: bier, zuivel, diervoeder, vlees, olijfolie, bronwater, pasta en wijn. Vis en koffie zijn nog in ontwikkeling. Daarnaast heeft de EC datasets ontwikkeld om de uitvoering van PEFCRs te ondersteunen. Er is bijvoorbeeld een zeer uitgebreide dataset ontwikkeld voor diervoedergrondstoffen maar ook meer algemene data sets voor energieproductie/gebruik en transport. (http://ec.europa.eu/environment/eussd/smgp/ef_pilots.htm)

Deze methode kan gebruikt worden als monitoring- en vergelijking instrument op ketenniveau. Voor de overige productgroepen zijn standaardprotocollen beschikbaar om de levenscyclusanalyse van producten te bepalen maar die zijn niet specifiek voor voeding: ISO 14040 & ISO 14067, PAS2050, ILCD handbook, en WRI/WBSCD GHG Protocol. Wat nog ontbreekt is een voedingsmiddelen brede methodiek, maar de Agri-footprint is daar een goede aanzet voor. Het Europese PEFCR guidelines 6.3 document geeft hiervoor ook een goed vertrekpunt maar de formele vaststelling naar veel productgroepen ontbreekt nog.

De volgende actielijnen zijn overeengekomen.

- Bedrijven in de productieketen berekenen hun carbon footprint op productgroep niveau op basis van PEFCR voor 2025. De Nederlandse overheid spant zich in voor een heldere en eenvoudige Europese standaard voor de carbon footprint op productgroep niveau (bv de PEFCR). Bedrijven worden hierbij betrokken. Indien beschikbaar en eenvoudig toe te passen, wordt door producenten, al dan niet via branches in Europa voor 2025 geïmplementeerd.
- De bedrijven maken de carbon footprint van hun producten al dan niet via branches publiek inzichtelijk en verlagen de CFP van hun productieketen stapsgewijs en leggen aan hun klanten en stakeholders uit welke maatregelen zij genomen hebben om meer klimaatvriendelijke producten aan te bieden.
- Bedrijven houden vanaf 2019 bij productontwikkeling rekening met het verlagen van de CFP van producten.

- Supermarkten stimuleren klimaatvriendelijke producten in de winkel, door deze als 'gemakkelijkste én normaalste keuze' voor consumenten te positioneren. In het bijzonder dragen zij bij aan de eiwittransitie en de consument te verleiden meer plantaardige eiwitten (60%) ten opzichte van dierlijke producten (40%) te consumeren en producten uit de Schijf van vijf conform het preventie-akkoord. Zij vervullen tevens een actieve rol in Alliantie Verduurzaming voedsel, incl. implementatie en monitoring.

Gedragsverandering

Partijen zijn van mening dat klimaatvriendelijke consumptie van burgers een gedragsverandering vraagt met lange adem: minder voedselverspilling, meer consumptie in Nederland van groenten, fruit en plantaardige eiwitten (van 60:40 naar 40:60% volgens het grondstoffenakkoord) en een hoger aandeel consumptie van producten met een lage carbon footprint. In 2019 wordt een publicatie verwacht waarbij de duurzaamheid/CO2 footprint van allerlei typen eiwitten (plantaardig/dierlijk) worden gecategoriseerd. Dit voortschrijdend inzicht kan nuttig zijn om eiwitten daadwerkelijk op hun footprint te rangschikken, anders dat alleen dierlijk versus plantaardig. Verder bevelen we aan om vermindering van consumptie in de volle breedte van consumptie te positioneren, niet alleen in voeding.

Vooraf voor het verminderen van de verspilling op consumentenniveau zijn gedragsveranderingsstrategieën kansrijk^[2]. Beter inzicht in de effectiviteit van strategieën moet verkregen worden door onderzoek samen te laten gaan met campagnes en andere interventies mede gericht op consuminderen in het algemeen.

Het terrein van gedragsbeïnvloeding op het gebied van duurzamere keuzes voor consumenten is sterk in ontwikkeling. Op dit gebied zijn tientallen interventies bekend. De klimaattafel vindt het belangrijk dat alle goed beschreven interventies centraal toegankelijk zijn in een database, bij voorkeur de database van het Centrum Gezond Leven (CGL) van het RIVM. In het geval van klimaatimpact gaat het om interventies gericht op meerdere gedragingen die aan het probleem bijdragen, zoals overconsumptie, voedselverspilling en hoge consumptie van klimaatonvriendelijke producten.

De klimaattafel ziet kansen als de gewenste gedragsveranderingen, zoals hieronder weergegeven, in onderlinge samenhang worden nagestreefd, mede om te vermijden dat verwarring ontstaat bij consumenten:

gezondheid, conform de Schijf van Vijf en gebaseerd op de adviezen van de Gezondheidsraad en volgens de doelstellingen op het gebied van het terugdringen van overgewicht, zoals benoemd in het Preventieakkoord^[3]

- consuminderen in het algemeen en van klimaatonvriendelijke producten in het bijzonder (niet beperkt tot voedingsmiddelenproducten)
- voedselverspilling tegengaan
- minder eiwitinname voor die bevolkingsgroepen waarvoor dit relevant is
- meer consumptie in Nederland van groenten en fruit en lager aandeel consumptie van producten met een hoge carbon footprint

^[1] Bron: Transitie-agenda Circulaire Economie – Biomassa en Voedsel, 2018.

^[2] Voor een overzicht van recent onderzoek in Nederland, zie <https://scienceworks.nl/wp-content/uploads/2016/06/Evelien-van-de-Veer.pdf>

^[3] <https://www.rijksoverheid.nl/onderwerpen/gezondheid-en-preventie/nationaal-preventieakkoord>

10.2.e

Van: 10.2.e
Verzonden: zondag 9 december 2018 20:34
Aan: 'Pieter van Geel 10.2.e@vangeelconsultancy.eu'
CC: 10.2.e@ser.nl
Onderwerp: voorzittersversie van Klimaatakkoord
Bijlagen: Bijdrage L&L aan Klimaatakkoord voorzitterversie 10-12.docx

Categorieën: BR

Pieter,

Hierbij met forse inspanning van velen – en met enige trots – de voorzittersversie van het Klimaatakkoord L&L tbv Klimaatberaad.

Er is slechts een, maar dan ook een forse disclaimer:

In dit voorstel maakt de Tafel nog een voorbehoud met betrekking tot de wijze waarop het publieke deel van de investeringen worden geborgd irt tempo en realisatie van de ambitie die uit dit voorstel spreekt.

Gevraagd wordt om dit voorstel met deze disclaimer morgen aan het Klimaatberaad aan te bieden.

Prettig te melden is dat er ook een deelvoorstel landbouwbodems in zit.

Voor eenieder die niet direct betrokken was, mogelijk 'logisch'. Uit de school klappend: er is extra gezweet door velen ook om dit mogelijk te maken.

Partijen wordt gevraagd om, zo mogelijk voor morgenochtend 10.00 uur de voorzitter te laten weten wanneer zij:

- niet kunnen staan voor de afspraken waar zij direct verantwoordelijk zijn;
- niet het geheel denken te kunnen / durven verdedigen naar hun achterban als 'bereikt onderhandelingsresultaat'

Er wordt nog driftig gemailld over acties die partijen al dan niet op willen / durven nemen.

We zijn 'bij' met verwerking tot 20.15 uur. Belangrijke zaken zouden aan de voorzitter gemeld moeten worden, bij gestelde deadline. Ik verwerk ze niet meer.

Pas op verzoek van de voorzitter zullen we weer wijzigingen doorvoeren.

Naar mijn beeld zijn de verrassingen in de tekst voor partijen die zelf aan de lat staan voor acties tot een minimum beperkt. Naast natuurlijk salomonsoordelen vanuit de voorzitter.

Gelieve die oordelen in de context van het gehele akkoord te beschouwen.

Met groet en grote dank voor ieders (on)zichtbare inzet,

10.2.e

10-12-2018

Concept bijdrage sectortafel Landbouw en Landgebruik aan Klimaatakkoord

Inhoud

4.	Bijdrage sectortafel Landbouw en Landgebruik aan Klimaatakkoord	2
4.1	Visie 2050	2
	'De basis voor klimaatneutraal Nederland'	2
4.2	Opgave 2030	3
	'Zoveel mogelijk sluiten van kringlopen: volgende stappen op weg naar bioeconomie' ..	3
4.3	Generiek	8
4.3.1	Randvoorwaarden	8
4.3.2	Innovatie voor Landbouw en Landgebruik	10
4.3.3	Arbeidsmarkt en scholing	11
4.3.4	Routekaart Inlandse Biomassa	12
4.3.5	Veranderingen in ruimtelijk beslag	13
4.4	Emissiereductie Veehouderij	14
4.4.0	Inleiding	14
4.4.1	Emissiereductie zuivelsector /melkveehouderij	15
	'Naar een energieneutrale melkveehouderij in 2030'	15
4.4.2	Varkenshouderij	19
	'Vleesproductie via reststromen, zonder footprint?'	19
4.5	Landgebruik	27
	'Gewaardeerde biologische CCS in biodivers landschap met productie'	27
4.5.1	Veenweide gebieden	27
	'Lerende en gedragen veranderingen in monumentale gebieden'	27
4.5.2	Bomen, Bossen en Natuur	34
	'Biodiversiteit én biomassa in aantrekkelijkste koolstofopslag van Nederland'	34
4.5.3	Landbouwbodems en vollegrondsteelt	36
	'Koolstofboeren: gewaardeerde ecologie als basis voor voedsel, energie, biomassa— vastlegging in bodem en landschap'	36
4.6	Glastuinbouw	43
	'Naar duurzame dus economisch aantrekkelijke én klimaatneutrale productie'	43
4.7	Voedselconsumptie & keten	48
	'Ketens maken aantrekkelijke klimaatvriendelijkste gezonde keuze logisch'	48

4. Bijdrage sectortafel Landbouw en Landgebruik aan Klimaatakkoord

4.1 Visie 2050

'De basis voor klimaatneutraal Nederland'

We willen eten, comfortabel wonen en werken, en ons kunnen verplaatsen in een gezonde en prettige leefomgeving. Landbouw en landgebruik sectoren vormen hiervoor natuurlijk de basis.

Natuur, bomen, gewassen en landbouwgronden bieden ons niet alleen een waardevol landschap, maar leggen ook koolstof (CO₂) vast en vormen zo de natuurlijke basis om klimaatverandering te voorkomen. Ze stellen ons bovendien in de gelegenheid voedsel en biomassa te produceren, ook in een veranderend klimaat. Biomassa gebruiken we als diervoer en als grondstof voor energie, chemie en materialen. In 2050 doen we dit in zo klein als mogelijk en zo groot als nodige gesloten grondgebonden kringlopen, cf de kabinetsvisie uit 2018¹. Dit betekent dat we op kleinst mogelijke schaal die passend² is de natuurlijke kringloop bodem > plant > dier > mest > bodem sluiten. Boeren en tuinders worden gewaardeerd en verdienen daarmee een goed inkomen. Natuur en (kenmerkend Nederlands) landschap worden waardenvol beheerd. Dat wil zeggen dat we rekening houden met klimaatbehouding, biodiversiteit én attractiviteit.

De ambitie is dat de sectoren³ in het domein landbouw en landgebruik in 2050 *netto* klimaatneutraal zijn. Dit is nadrukkelijk een gezamenlijke ambitie van boeren en tuinders, terreinbeheerders, NGO's, voedselverwerkers, toeleveranciers en supermarkten. *Netto* klimaatneutraal is namelijk alleen haalbaar als naast forse inzet op emissiereductie, de restemissies die inherent zijn aan natuurlijke producten, zoals uit de veehouderij en bemesting (bij voorkeur via 'groene meststoffen⁴'), gecompenseerd worden door een combinatie van hernieuwbare energie opwekking, biomassaproductie én vergroting van vastlegging van koolstof in bodems, bossen en materialen.

Inherent aan natuurlijke systemen is dat deze altijd broeikasgasemissies zullen hebben. Tegelijkertijd wordt ook koolstof vastgelegd in bodems en kan biomassa en duurzame energie worden geproduceerd. De komende jaren zal worden gezien hoe hiertussen een balans kan worden gevonden.

De partijen in het domein landbouw en landgebruik (ook particuliere terreineigenaren en verpachters) hebben de ambitie om klimaatopgaven te realiseren binnen natuurlijke en economische randvoorwaarden, (verbetering van) biodiversiteit, adequate benadering van andere milieuthema's en gezond verdienvermogen en voedsel- en biomassaproductie. Een sterke keten met stevige ambitie, gezonde bedrijven en biodiverse natuur, vormt de basis voor duurzame voedsel-, hout- en biomassaproductie én beheer die we met trots aan volgende generaties doorgeven. Vanuit eigen kracht, in verbinding, in weer en wind, met de

¹ 'Landbouw, natuur en voedsel: waardevol en verbonden. Nederland als koploper in kringlooplandbouw' (2018)

² In lijn met SER (juni 2016) 'Werken aan een circulaire economie: geen tijd te verliezen'. <https://www.ser.nl/-/media/ser/downloads/adviezen/2016/circulaire-economie.pdf> (blz. 34 e.v.)

³ De sector landbouw en landgebruik kenmerkt zich door een verscheidenheid aan sectoren in zowel de land-, tuin- en bosbouw, in verschillende landgebruiksfuncties waaronder terrein- en natuurbeheer. Dit deelakkoord raakt al deze actoren alsmede bewoners en (recreatieve) gebruikers

⁴ Groene meststof: meststof waar bij de productie geen gebruik is gemaakt van fossiele grondstoffen

voeten op aarde, met het hoofd in de wolken, zonder een dag te verzaken, zullen boeren en terreinbeheerders deze opgave de komende jaren realiseren.

De realisatie van deze ambitie zal, in de eerste plaats impact hebben op de dagelijkse bedrijfsvoering van boeren en tuinders en zal iedereen in Nederland raken via effecten op de inrichting en kwaliteit van onze leefomgeving, en mogelijk veranderingen in (voedsel)consumptie. Zeker indien vermindering van afhankelijkheden van vervangbare (buitenlandse) grondstoffen meegewogen wordt. Dit leidt mogelijk juist ook tot nieuwe marktmogelijkheden voor voedselproducenten in Nederland, bijvoorbeeld via export van nieuwe opgedane kennis uit dit akkoord aangevuld met die uit 'kringlooplandbouw'.

Een innovatieve keten is nodig om deze visie en ambitie voor 2050 gestalte te doen krijgen, maar ook om de tussendoelen van 2030 te realiseren. Partijen in het Klimaatakkoord zetten daarom gericht in op innovaties voor:

- A. Reductie van broeikasgasemissies bij de productie van food en non-food 2050;
- B. Bevorderen van (regionale) grondgebondenheid tegelijkertijd met het sluiten van kringlopen;
- C. Netto productie van hernieuwbare energie vanuit de land-, tuin en bosbouwsectoren;
- D. Inrichting van het Nederlandse land- en wateroppervlak op CO2 vastlegging en gebruik,
- E. Halvering van de klimaateffecten van aankoopkeuzen door Nederlandse consumenten in 2050.

Deze innovatiesporen hebben een reikwijdte die voorbij de nationale schaal in klimaateffect sorteert. In deze visie en innovatiesporen worden de doelen van het Klimaatakkoord van Parijs, die naast klimaatadaptatie en mitigatie ook gaan over het uitbannen van honger in de wereld én het behoud van ecosystemen en bossen, kwalitatief geoperationaliseerd voor Nederland.

In de komende jaren zal specifiek worden gekeken naar maatregelen en consequenties van mogelijke opgaven voor klimaat voor de landbouw in 2050. Hierbij zal ook de discussie in de EU worden gevoerd waarbij in het kader van level playing field, bekeken zal worden welke maatregelen de verschillende lidstaten reeds hebben genomen en zullen gaan nemen. Nederland zal in deze discussie een actieve rol nemen en inzetten op een landbouw-klimaatbeleid, dat uitgaat van regionale optimalisatie van de landbouw- en biomassaproductie op basis van om milieu- en klimaatredenen.

4.2 Opgave 2030

'Zoveel mogelijk sluiten van kringlopen'

Voor 2030 hebben de landbouw en landgebruik sectoren een taakstellende opgave gekregen vanuit het kabinet om een additionele afname van 3,5 Mton broeikasgasemissies in 2030 te realiseren (bovenop bestaand beleid). Deze taakstellende bijdrage vanuit land- en tuinbouw en natuursectoren is nodig om te kunnen voldoen aan de kabinetsdoelstelling voor Nederland van 49 procent reductie en vormen de 'volgende stappen' op weg naar 2050.

De 'volgende stappen', omdat er in de voorliggende periode al een stevig emissiereductie fundament is gelegd én er al fors geïnvesteerd is in het opwekken van hernieuwbare energie, waarbij er in 2016 al ca 25 PJ hernieuwbare energie geproduceerd wordt. Deze prestaties geven inspiratie en vertrouwen om de volgende stappen die gevraagd worden richting 2030 te realiseren.

De opgave is opgeknipt in een afname van de broeikasgasemissies uit de landbouw (methaan) en glastuinbouw, ieder met respectievelijk ten minste 1 Mton⁵ in 2030, en een afname van het saldo van emissies en vastleggingen uit landgebruik van 1,5 Mton, zoals in onderstaande tabel inzichtelijk gemaakt is tbv methaan en lachgas. Over de invulling van de opgave van 3,5 Mton wordt in het Regeerakkoord gesteld dat "daarbij technische maatregelen (mestverwerking, voedselmix, kas als energiebron, etc.) de voorkeur boven hebben volumebeperkende maatregelen."

Methaan en lachgasemissie van Landbouw en landgebruik (incl. methaanslip glastuinbouw)
eenheid: Mton CO₂-equivalenten

	1990	2005	2010	2015	2030
Methaan	15,09	12,11	13,5	13,88	13,52
Lachgas	10,1	6,99	6,21	6,27	5,7

bron: referentiep pad klimaatakkoord conform NEV2017

De deelnemers aan de tafel landbouw en landgebruik adopteren deze taakstellende opgave volmondig en zien aanvullende mogelijkheden. De ambitie voor 2030 bestaat uit ca 6 Mton CO₂-eq⁶ reductie in Nederland. Daarnaast is er klimaatwinst door de bijdrage aan energie-opwek, minder zware grondbewerking en duurzamere tractoren, en door beperking van de invoer van grondstoffen in het buitenland. Dit strookt ook met de wens van het kabinet om 0,5 Mton extra in landgebruiksemissies te instrumenteren. Deze additionele inzet van de partijen aan de sectortafel geeft tevens bijdrage aan een mogelijke verhoging van de nationale reductiedoelstelling naar 55 procent in 2030.

⁵ Ten opzichte van het emissiepad bij ongewijzigd beleid in 2016.

⁶ Waarbij ook energetische emissies en ook vastleggingen aan de orde zijn: het betreft de klimaatprestatie van deze sectoren.

Thema	Taakstellend Opgave in Mton CO2 eq	Ambitie in Mton CO2 eq	Maatregelen
Veehouderij	BR	BR	BR
Landgebruik	BR	BR	BR
Glastuinbouw	BR	BR	BR
Totaal	BR	BR	

Klimaatinzet met effect 'andere Tafels en/of buitenland	Maatregelen
BR	
BR	BR
BR	BR
	a

Onze insteek is om bij het realiseren van de klimaatopgave L&L de bovenbeschreven visie centraal te stellen. Dat komt neer op 'werk met werk maken'. We geven de voorkeur aan interventies die niet alleen leiden tot een betere koolstofbalans, maar tevens bijdragen aan de transitie van de Nederlandse landbouw naar een kringlooplandbouw zoals minister Schouten in haar visie beschrijft (inclusief een goede sociaal-economische positie voor de agrarische beroepsgroep), onze groene ruimte biodiverser maakt, onze bodems gezonder, helpen onze landschappen aantrekkelijk te maken en houden voor onze snel verstedelijkende bevolking, Nederland weerbaar te maken voor de gevolgen van klimaatverandering en bijdragen aan een goed waterbeheer.

We zijn er van overtuigd dat dergelijk meekoppelen zowel bijdraagt aan kosteneffectiviteit als aan draagvlak bij relevante groepen en de samenleving in het algemeen. Voorwaarde voor succesvol meekoppelen is het slim en ondogmatisch toepassen van beleidsinstrumenten alsmede het vinden van een goede combinatie van gerichtheid op de korte termijn (nu doen) en lange termijn.

Zeker zal het voorkomen dat afwegingen gemaakt moeten worden tussen verschillende maatschappelijke doelen (beheren wij dit bos in de eerste plaats om koolstof vast te leggen of om de biodiversiteit te versterken?).

BR

BR

■

■

■

Dit akkoord is geen blauwdruk van de route naar 2050 via de opgave voor 2030. Onderzoek, pilots en demonstraties zullen in sommige (innovatie)sporen kansen bieden om te versnellen, en in andere vragen om een pas op de plaats. In het kader van de doorkijk naar 2050 wordt onder begeleiding van de partijen een scenariostudie uitgevoerd waarbij centraal staat wat de effecten voor de langere termijn zijn van de wens de landbouw te verduurzamen in termen van klimaat, grondgebondenheid en het sluiten van kringlopen. De gezamenlijk, door de in het klimaatakkoord betrokken actoren uit het domein landbouw en landgebruik, te trekken conclusies uit deze studie, die zullen worden meegenomen bij de overeengekomen generieke evaluatiemomenten.

4.3 Generiek

4.3.1 Randvoorwaarden

Investerings en Financiering

Partijen beseffen dat de komende jaren vele miljarden aan private en publieke investeringen nodig zullen zijn om in de sector Landbouw en Landgebruik de ambities voor klimaatdoelen in 2030 en uiteindelijk 2050 waar te maken. Deels zullen deze ook van belang zijn voor andere transitie in het landelijk gebied, zoals verduurzaming landbouw en biodiversiteit.

Gedurende langere termijn duidelijkheid hebben over de financiële kaders draagt sterk bij aan de bereidheid tot investeren van alle betrokkenen.

Aan de andere kant beseffen partijen dat er altijd onzekerheden zijn en dat niet verwacht kan worden dat op alle fronten financiële duidelijkheid over zulke lange termijnen geboden kan worden. Zo zijn bijvoorbeeld mandaatperioden van overheden een gegeven.

Partijen zien echter mogelijkheden om op basis van de volgende uitgangspunten, met name gericht op publieke instrumenten, een betekenisvolle en transparante stap te zetten in de ook private financiële onderbouwing van de ambities en de voorstellen.

1. Bestaande budgetten vormen een belangrijk zoekgebied en daarmee een belangrijke basis voor deze ambities: bij het bedrijfsleven en ook bij de overheden. Bestaande budgetten worden waar mogelijk gekoppeld aan de realiseren van klimaatdoelen. Bijvoorbeeld in het kader van het natuurbeleid en de asbestsanering en ook het (huidige en in ontwikkeling zijnde) Gemeenschappelijk Landbouwbeleid (GLB).
2. Een aantal instrumenten wordt ingezet dat meer dan in het verleden toegespitst is en wordt voor het klimaatbeleid in de sector landbouw en landgebruik. Hierbij zijn oa de SDE+ regeling en Groenfinanciering van belang.
3. Mia en Vamilregeling blijven, met de EIA en de RNES, garantieregeling aardwarmte, het kennis- en innovatieprogramma geothermie, ook in de toekomst van groot belang voor klimaatgerelateerde investeringen.
4. Met Invest.nl zijn afspraken gemaakt om te onderzoeken of en zo ja hoe ten behoeve van de investeringen in deze transitie Invest.nl een rol kan spelen. Bijvoorbeeld investeringen in stallen, energietransitie glastuinbouw en in aanleg van bossen.
5. Voor investeringen tbv onderzoek, innovatie en kennis wordt een beroep gedaan op het vigerende en in aanpassing zijnde Topsectorenbeleid met bijbehorende mogelijkheden en intensiveringen.
6. De zogenaamde Klimaatenvelophe van het Kabinet (deze kabinetsperiode) is ook voor de sector landbouw en landgebruik van groot belang met name voor het opstarten van pilots en initiële ontwikkelkosten. Daar waar in navolgende akkoordtekst dekking gevonden wordt uit 'klimaatenvelophe' zijn de initiële kosten voor de komende 3 jaar geïndiceerd, maar niet in de tekst opgenomen.
7. Partijen onderkennen het grote belang van het ontwikkelen van betrouwbare, structurele verdienmodellen in deze sectoren waaronder het ontwikkelen van het instrument van carboncredits. De periode van pilots wordt tevens benut om de haalbaarheid van nieuwe verdienmodellen en financieringsbronnen te verkennen.
8. Extra financiële middelen, boven waarvoor hiervoor de kaders zijn geschetst, zullen het doelbereik van met name de ambitie tussen 3,5 en 6 megaton sterk positief beïnvloeden .

Op basis van deze uitgangspunten en de daarin verwoorde verwachtingen kunnen de komende jaren noodzakelijk stappen gezet – en zonodig nieuwe instrumenten ontwikkeld – worden.

Mochten onverhoopt wijzigingen komen in dit pakket die van materiële betekenis zijn, zullen partijen bezien welke alternatieven er zijn. Effecten op tempo en ambitieniveau kunnen daarbij aan de orde zijn, zeker indien een wijziging van belang is als onderdeel van een breder ondersteuningspakket én bijbehorende maatregel nog niet zonder deze ondersteuning ingevoerd kan worden.

Uitwerking van specifieke financierings- en instrumentenpakketten tbv van de maatregelen uit dit deelakkoord zal de komende tijd én doorlopend plaatsvinden op grond van uitgangspunten in de tabel, passend binnen meegegeven financiële kaders, en met zicht op evt nieuwe ontwikkelingen (zowel privaat, in de markt, als publiek).

Thema	Generieke versnellings instrumenten	Klimaatvelop (versnelling versnellend)	Nieuw te ontwikkelen
Glastuinbouw			
KAE innovatie & actie	SDE, MIA/VAMIL, EIA, RNES Garantierегeling Geothermie, Topsector E + TUI, Regiodeals, Groen Label, Provinciale landbouw- en duurzame energieprogramma's en regelingen	Verwacht	Groenfinanciering & Invest.nl? CO2-reductie instrument (restwarmte, CO2-voorziening)
Veehouderij			
Innovatie	Topsector AF, Provinciale (landbouw) innovatieregelingen	gewenst	
Stallen (aanpassing en nieuwbouw) en mestverwerking	GLB, SDE, MIA/VAMIL, Provinciale landbouw- en energieregelingen	gewenst	Groenfinanciering & Invest.nl
Voer	GLB, Topsector AF	gewenst	
Bos, Bomen Natuur⁷			
Nieuw bos / additionele natuur	MIA/VAMIL, Regiodeals, Groenfinanciering, Natuur- en landschapsregelingen en programma's	gewenst	Groenfinanciering & Invest.nl, uitwerken carbon credits
Landbouwbodems			
	GLB, MIA/VAMIL	gewenst	GLB, carbon credits
Veenweiden			
	GLB + Regiodeals + Deltaprogramma, Provinciale veenweideprogramma's en regelingen	gewenst	Groenfinanciering, Invest.nl

⁷ Met als basisfinanciering bv PAS, SNL en SKNL

Consumptie	Voedingscentrum		Verdienmodellen ism alle marktpartijen
------------	-----------------	--	--

Kosteneffectieve pakketten, voor zowel overheden als passend bij private investeringstempo's en -mogelijkheden is hierbij uitgangspunt en vraagt van alle partijen, doorlopend inzet.

Partijen spreken af:

- als samenwerking tussen publieke, maatschappelijke en private partijen, het financiële instrumenteringsproces als maatwerkopdracht af te ronden en operationeel te maken voor 1-1-2020.

Aanpassingen in wet- en regelgeving

Partijen hebben in dit akkoord de noodzaak uitgesproken om op onderdelen wet en regelgeving aan te passen om deze meer toe te snijden (bv via borging en bijbehorend - instrumentarium) op het bereiken van klimaatdoelen. Beseft wordt dat deze gewenste aanpassingen niet in termen van een resultaatverplichting verwoord kunnen worden. Daarvoor is vaak de medewerking nodig van derden die zich niet aan dit akkoord hebben verbonden. Dat geldt bij voorbeeld voor medewerking van de Europese Commissie met betrekking tot Richtlijnen en Verordeningen.

Partijen spreken af dat indien de gewenste veranderingen niet of niet tijdig genoeg tot stand komen om de afgesproken ambities en doelen te halen, overleg plaats vindt over mogelijke alternatieve instrumenten om doelbereik te garanderen ofwel ambitieniveaus bij te stellen.

Ten aanzien van de nationale versterking van de borging komen partijen overeen dat:

- Het Rijk zal zorgdragen voor een zo snel mogelijke aanpassing van de Mededingingswet zodat samenwerking tussen bedrijven in de Land en Tuinbouw wordt toegestaan en daarmee verder bevorderd oa ten dienste van de afspraken in dit deelakkoord.
- Het Rijk zal in het geval van achterblijvende resultaten waar nodig normeren en bepalen inzetten. Het Rijk zal de daarvoor noodzakelijke instrumenten (algemeen verbindend verklaren (AVV-en), verplichten van duurzame standaarden via regelgeving) in 2019 uitwerken, waarbij rekening wordt gehouden met de specifieke omstandigheden in de verschillende sectoren.
- Deze instrumenten zijn uiterlijk eind 2019 uitgewerkt en gereed voor implementatie. Wanneer uit tussentijdse voortgangsrapportages/monitoring blijkt dat de afgesproken resultaten niet gehaald dreigen te worden, dan kunnen deze zwaardere instrumenten worden ingezet.

4.3.2 Innovatie voor Landbouw en Landgebruik

Om de doelen en ambities in 2030 en 2050 te kunnen realiseren is continue inzet en ontwikkeling in innovatieve technieken en maatregelen nodig. Om de ambitieuze doelen te kunnen realiseren is een intensivering van de innovatieprogramma's in de komende jaren noodzakelijk. Juist omdat de opgave zo veelomvattend en de tijdsframes adaptief innovatiemanagement vragen, is gekozen om de innovatiedoelen centraal te stellen, boven de daaruit voortvloeiende technieken. Deze aanpak is al eerder gekozen in de Glastuinbouw ("Kas als Energiebron") en bouwt hier voor de breedte van de gehele Tafel op voort.

De opgestelde Kennis- en Innovatieagenda tbv dit akkoord gaat uit van de volgende onderzoeksopgaven:

- In 2050 levert food en non-food haar bijdrage aan de 80-95% emissiereductie in Nederland:

- Emissiereductie in bodem en landgebruik in de landbouw
- Veehouderij: emissiereductie methaan en lachgas
- Energie: Gebruiksreductie naar nul emissie in 2030 en opwekking van 100 PJ in 2050
 - Energiebesparing
 - Kleinschalige energieopwekking
- 100% land en water ingericht op CO₂-vastlegging en –gebruik in 2050
 - Ontwikkeling van 14.000 km² blauwe ruimte voor zeewierproductie en natuurontwikkeling
 - Biomassateelt met verdubbelde fotosynthese in 2050
 - Humane eiwitvoorziening voor 50% uit (nieuwe) plantaardige bronnen in 2050
 - Klimaatbehoudende natuur: legt jaarlijks CO₂ vast, met grotere biodiversiteit en met een grotere biomassa oogst in 2050
- Carbon Footprint consument halveert (in food en non-food, ook internationaal) door aankoopkeuzes in 2050
 - Alle consumenten maken de klimaatvriendelijkste keuzes in 2050
 - De gezonde voedselkeuze wordt ethisch gerelateerd aan grondstofkeuzes (waarom van preferentie in bodemgebruik: food of non-food)
 - Vaste biomassa als vastlegend medium wordt optimaal ingezet als constructiemateriaal

Uitvoering van deze Kennis en innovatieagenda zal zoveel mogelijk plaatsvinden in afstemming met alle partners én belanghebbenden in het kennis- en innovatiedomein, incl private partijen. Teneinde innovatie toepasbaar te maken voor de dagelijkse praktijk wordt specifiek aandacht gevraagd voor pilots en demonstratie projecten.

Naast deze agenda zijn er ook verschillende beloftevolle start ups, waaronder enkele rond kweekvlees en insecten voor (dierlijke) consumptie in beeld.

Hiermee dekt de innovatie en kennisagenda alle domeinen van dit (deel)akkoord rond Landbouw en Landgebruik.

BR

BR

BR

4.7 Voedselconsumptie & keten

'Ketens maken aantrekkelijke klimaatvriendelijkste gezonde keuze logisch'

Partijen zijn van mening dat klimaatvriendelijke consumptie van burgers een gedragsverandering vraagt met lange adem: minder voedselverspilling, meer consumptie van groenten en fruit, een groter aandeel consumptie van eiwitten op plantaardige basis. Dit wordt gezien als een belangrijke bijdrage aan lange termijn klimaatbeleid.

Klimaatbeleid en Circulaire Economie komen samen bij de aanpak van voedselverspilling en de eiwittransitie zoals verwoord in de Transitieagenda Biomassa en Voedsel. In aansluiting op de Taskforce Circulair Economy in Food stellen partijen zich ten doel om de voedselverspilling bij de consument, inclusief de voedselverliezen in de keten, in Nederland in 2030 te halveren ten opzichte van 2015.

In Nederland wordt meer dierlijk- dan plantaardig eiwit geconsumeerd. Partijen vinden het wenselijk om deze verhouding in ons dieet in 2050 om te draaien (van 60:40 naar 40:60). Dit past bovendien bij een gezond dieet, conform de adviezen hieromtrent van het Voedingscentrum. Naast deze verschuiving in dieet, is in Nederland gemiddeld een reductie van 10% tot 15% van de totale eiwitinname wenselijk. Dit vraagt wel een collectieve verankerde gedragsverandering, die niet te onderschatten is.

Producenten van voedingsmiddelen voor de Nederlandse markt maken voor 2025 de carbon footprint (CF) ook per kilogram voedingsstoffen van hun productgroepen en zo mogelijk hun producten publiek inzichtelijk. Heldere en eenduidige Europese definities zijn hiervoor nodig.

Partijen hebben onderkend dat een verdere verdieping noodzakelijk is met betrekking tot de definitie van klimaatvriendelijke producten en het nodig is vast te stellen voor welke specifieke doelgroepen een beperking van de eiwitinname vanuit gezondheidsperspectief niet wenselijk is.

Hiertoe hebben we de volgende 2 actielijnen gedefinieerd:

- Er is behoefte aan een heldere definitie van klimaatvriendelijke producten. Partijen zullen in 2019 de ontwikkelingen aangaande de definiëring van klimaatvriendelijk producten monitoren, waar nodig beïnvloeden en de uitkomsten delen zodra deze bekend worden.
- Specifieke duiding van bevolkingsgroepen waarvoor een beperking van de eiwitinname niet wenselijk is. Het Voedingscentrum zal in 2019 nader detailleren voor welke bevolkingsgroepen een eiwitreductie van 10-15% vanuit gezondheidsperspectief niet wenselijk is. Tevens zal het Voedingscentrum duiden hoe een eventuele eiwitreductie in de voedselinname dient plaats te vinden vanuit een gewenst volksgezondheidsperspectief.

Voor het invulling geven aan de opgave zijn de volgende vier werkgebieden onderkend.

1. Voedselverspilling reduceren in de gehele keten
2. Ontwikkelen Carbon Footprint (CFP) als monitoring- en vergelijking instrument
3. Gedragsverandering
4. Klimaatvriendelijke verdienmodellen voor de gehele keten

BR

BR

BR

BR

Carbon footprint inzichtelijk maken op bedrijfs-en/of sectorniveau per productgroep.

De Europese Commissie heeft een standaardmethode ontwikkeld om milieuprestaties van producten te meten en te communiceren. Deze methode wordt Product Environmental Footprint (PEF) genoemd. Het is een raamwerk van eisen en principes om de milieu-impact van producten te bepalen. De Europese Commissie kan op basis hiervan in de toekomst verplichten de PEF methodiek toe te passen en mogelijk een PEF label ontwikkelen. Dit biedt kansen om de milieuprestaties van een product te verbeteren wat tot uiting komt in betere score op het PEF-label. Momenteel wordt er gewerkt aan Product Environmental Footprint Category Rules (PEFCR). Voor de volgende categorieën zijn deze regels al vastgesteld: bier, zuivel, diervoeder, vlees, olijfolie, bronwater, pasta en wijn. Vis en koffie zijn nog in ontwikkeling. Daarnaast heeft de EC datasets ontwikkeld om de uitvoering van PEFCRs te ondersteunen. Er is bijvoorbeeld een zeer uitgebreide dataset ontwikkeld voor diervoedergrondstoffen maar ook meer algemene data sets voor energieproductie/gebruik en transport. (http://ec.europa.eu/environment/eussd/smgp/ef_pilots.htm)

Deze methode kan gebruikt worden als monitoring- en vergelijking instrument op ketenniveau. Voor de overige productgroepen zijn standaardprotocollen beschikbaar om de levenscyclusanalyse van producten te bepalen maar die zijn niet specifiek voor voeding: ISO 14040 & ISO 14067, PAS2050, ILCD handbook, en WRI/WBSCD GHG Protocol. Wat nog ontbreekt is een voedingsmiddelen brede methodiek, maar de Agri-footprint is daar een goede aanzet voor. Het Europese PEFCR guidelines 6.3 document geeft hiervoor ook een goed vertrekpunt maar de formele vaststelling naar veel productgroepen ontbreekt nog.

De volgende actielijnen zijn overeengekomen.

- Bedrijven in de productieketen berekenen hun carbon footprint op productgroep niveau..
De Nederlandse overheid spant zich in voor een heldere en eenvoudige Europese

standaard voor de carbon footprint op productgroep niveau (bv de PEFCR). Bedrijven worden hierbij betrokken..

- De bedrijven maken de carbon footprint van hun producten al dan niet via branches publiek inzichtelijk en verlagen de CFP van hun productieketen stapsgewijs en leggen aan hun klanten en stakeholders uit welke maatregelen zij genomen hebben om meer klimaatvriendelijke producten aan te bieden.
- Bedrijven houden vanaf 2019 bij productontwikkeling rekening met het verlagen van de CFP van producten.
- Supermarkten stimuleren klimaatvriendelijke producten in de winkel, door deze als 'gemakkelijkste én normaalste keuze' voor consumenten te positioneren. In het bijzonder dragen zij bij aan de eiwittransitie en de consument te verleiden meer plantaardige eiwitten (60%) ten opzichte van dierlijke producten (40%) te consumeren en producten uit de Schijf van vijf conform het preventie-akkoord. Zij vervullen tevens een actieve rol in Alliantie Verduurzaming voedsel, incl. implementatie en monitoring.

Gedragsverandering

Partijen zijn van mening dat klimaatvriendelijke consumptie van burgers een gedragsverandering vraagt met lange adem: minder voedselverspilling, meer consumptie in Nederland van groenten, fruit en plantaardige eiwitten (van 60:40 naar 40:60% volgens het grondstoffenakkoord) en een hoger aandeel consumptie van producten met een lage carbon footprint. In 2019 wordt een publicatie verwacht waarbij de duurzaamheid/CO₂ footprint van allerlei typen eiwitten (plantaardig/dierlijk) worden gecategoriseerd. Dit voortschrijdend inzicht kan nuttig zijn om eiwitten daadwerkelijk op hun footprint te rangschikken, anders dat alleen dierlijk versus plantaardig. Verder bevelen we aan om vermindering van consumptie in de volle breedte van consumptie te positioneren, niet alleen in voeding.

Vooral voor het verminderen van de verspilling op consumentenniveau zijn gedragsveranderingsstrategieën kansrijk^[2]. Beter inzicht in de effectiviteit van strategieën moet verkregen worden door onderzoek samen te laten gaan met campagnes en andere interventies mede gericht op consuminderen in het algemeen.

Het terrein van gedragsbeïnvloeding op het gebied van duurzamere keuzes voor consumenten is sterk in ontwikkeling. Op dit gebied zijn tientallen interventies bekend. De klimaattafel vindt het belangrijk dat alle goed beschreven interventies centraal toegankelijk zijn in een database, bij voorkeur de database van het Centrum Gezond Leven (CGL) van het RIVM. In het geval van klimaatimpact gaat het om interventies gericht op meerdere gedragingen die aan het probleem bijdragen, zoals overconsumptie, voedselverspilling en hoge consumptie van klimaatonvriendelijke producten.

De klimaattafel ziet kansen als de gewenste gedragsveranderingen, zoals hieronder weergegeven, in onderlinge samenhang worden nagestreefd, mede om te vermijden dat verwarring ontstaat bij consumenten:

gezondheid, conform de Schijf van Vijf en gebaseerd op de adviezen van de Gezondheidsraad en volgens de doelstellingen op het gebied van het terugdringen van overgewicht, zoals benoemd in het Preventieakkoord^[3]

- consuminderen in het algemeen en van klimaatonvriendelijke producten in het bijzonder (niet beperkt tot voedingsmiddelenproducten)
- voedselverspilling tegengaan
- minder eiwitinname voor die bevolkingsgroepen waarvoor dit relevant is
- meer consumptie in Nederland van groenten en fruit en lager

Partijen spreken af om:

- Op uitnodiging vanuit LTO Nederland, binnen bestaande mededingingsregels, voor 1-1-2020 te komen met een plan dat structureel verdienmodellen voor duurzame

^[2] Voor een overzicht van recent onderzoek in Nederland, zie <https://scienceworks.nl/wp-content/uploads/2016/06/Evelien-van-de-Veer.pdf>

^[3] <https://www.rijksoverheid.nl/onderwerpen/gezondheid-en-preventie/nationaal-preventieakkoord>

grondstoffen en voedingsmiddelen uit productie vanuit landbouw en/of landgebruik identificeert en zo mogelijk uitwerkt. In dit plan wordt aandacht besteed aan:

- Versterking van de positie van de boer en tuinder in de keten.
- Benutting van instrumenten als de Wet duurzaamheid, momenteel bij de RvS, en de taken en verantwoordelijkheden van PO en BO's (in het nieuwe GLB).
- Mogelijkheden van gesloten en/of korte ketens.

CONCEPT

10.2.e

Van: 10.2.e
Verzonden: zondag 9 december 2018 20:51
Aan: 10.2.e
CC: 10.2.e @ser.nl; 'Pieter van Geel 10.2.e @vangeelconsultancy.eu'
Onderwerp: FW: voorzittersversie van Klimaatakkoord L&L
Bijlagen: Bijdrage L&L aan Klimaatakkoord voorzitterversie 10-12.docx
Categorieën: BR

10.2.e ,

Voor de transparantie:

- dit is de stand van zaken: een voorzittersversie met een disclaimer
- voor morgen in het Beraad. Pieter zal de verschillen met vorige versie kunnen duiden
- ondanks aanbod vanuit EZK / Rijksvertegenwoordiging om suggesties tbv aanscherping te leveren hebben deze ons niet tijdig bereikt
- het is nu aan Beraad en Tafel om te reageren op dit gewogen stuk.

NB: dat er nog wel een of twee redactieslagen nodig zijn is welbekend.

Groet,

10.2.e

Van: 10.2.e)
Verzonden: zondag 9 december 2018 20:34
Aan: 'Pieter van Geel 10.2.e @vangeelconsultancy.eu'
CC: 10.2.e @ser.nl
Onderwerp: voorzittersversie van Klimaatakkoord

Pieter,

Hierbij met forse inspanning van velen – en met enige trots – de voorzittersversie van het Klimaatakkoord L&L tbv Klimaatberaad.

Er is slechts een, maar dan ook een forse disclaimer:

In dit voorstel maakt de Tafel nog een voorbehoud met betrekking tot de wijze waarop het publieke deel van de investeringen worden geborgd irt tempo en realisatie van de ambitie die uit dit voorstel spreekt.

Gevraagd wordt om dit voorstel met deze disclaimer morgen aan het Klimaatberaad aan te bieden.

Prettig te melden is dat er ook een deelvoorstel landbouwbodems in zit.

Voor eenieder die niet direct betrokken was, mogelijk 'logisch'. Uit de school klappend: er is extra gezweet door velen ook om dit mogelijk te maken.

Partijen wordt gevraagd om, zo mogelijk voor morgenochtend 10.00 uur de voorzitter te laten weten wanneer zij:

- niet kunnen staan voor de afspraken waar zij direct verantwoordelijk zijn;
- niet het geheel denken te kunnen / durven verdedigen naar hun achterban als 'bereikt onderhandelingsresultaat'

Er wordt nog driftig gemailld over acties die partijen al dan niet op willen / durven nemen.

We zijn 'bij' met verwerking tot 20.15 uur. Belangrijke zaken zouden aan de voorzitter gemeld moeten worden, bij gestelde deadline. Ik verwerk ze niet meer.

Pas op verzoek van de voorzitter zullen we weer wijzigingen doorvoeren.

Naar mijn beeld zijn de verrassingen in de tekst voor partijen die zelf aan de lat staan voor acties tot een minimum beperkt. Naast natuurlijk salomonsoordelen vanuit de voorzitter.

Gelieve die oordelen in de context van het gehele akkoord te beschouwen.

Met groet en grote dank voor ieders (on)zichtbare inzet,

10.2.e

10.2.e

Van: Inv-kea
Verzonden: maandag 10 december 2018 08:46
Aan: 10.2.e

Onderwerp: FW: voorzittersversie van Klimaatakkoord
Bijlagen: Bijdrage L&L aan Klimaatakkoord voorzitterversie 10-12.docx; ATT00001.htm
Categorieën: BR

Beste allen,

Hierbij ontvangen jullie, ter info, voorzittersversie van klimaatakkoord LB & LG.

Met vriendelijke groet,

10.2.e
 Programmasecretaris Klimaatopgave LNV

.....
Directoraat-Generaal Agro en Natuur
Ministerie van Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit

Bezuidenhoutseweg 73 | 2594 AC | 's-Gravenhage
 Postbus 20401 | 2500 EK | 's-Gravenhage

T 070-10.2.e
 M 06-10.2.e
 E 10.2.e @minez.nl

Van: 10.2.e
Verzonden: zondag 9 december 2018 21:42
Aan: 10.2.e

Onderwerp: Fwd: voorzittersversie van Klimaatakkoord

Allen,

Hierbij de finale tekst die de voorzitter zojuist aan het klimaatberaad heeft aangeleverd, na een weekeinde intensief contact tussen alle partijen.

Morgen om 9 uur zitten we met de rijksvertegenwoordigers bij elkaar om over de enveloppe te spreken. Het secretariaat heeft op basis van de nu verspreide tekst een paar scenario's voor de verdeling dat morgen besproken wordt.

Verder wil ik aandacht vragen voor de diverse financiële toezeggingen die in de tekst staan voor de verschillende instrumenten, inclusief kennis. En de daarbij aangegeven uitvoeringstermijnen.

Tot morgen!

10.2.e

Begin doorgestuurd bericht:

Van: "10.2.e" <[redacted]@minez.nl>
Datum: 9 december 2018 om 20:34:04 CET
Aan: "'Pieter van Geel 10.2.e" <[redacted]@vangeelconsultancy.eu>"
<10.2.e" <[redacted]@vangeelconsultancy.eu>
Kopie: 10.2.e" <[redacted]@ser.nl>" <10.2.e" <[redacted]@ser.nl>
Onderwerp: voorzittersversie van Klimaatakkoord

Pieter,

Hierbij met forse inspanning van velen – en met enige trots – de voorzittersversie van het Klimaatakkoord L&L tbv Klimaatberaad.

Er is slechts een, maar dan ook een forse disclaimer:

In dit voorstel maakt de Tafel nog een voorbehoud met betrekking tot de wijze waarop het publieke deel van de investeringen worden geborgd irt tempo en realisatie van de ambitie die uit dit voorstel spreekt.

Gevraagd wordt om dit voorstel met deze disclaimer morgen aan het Klimaatberaad aan te bieden.

Prettig te melden is dat er ook een deelvoorstel landbouwbodems in zit.

Voor eenieder die niet direct betrokken was, mogelijk 'logisch'. Uit de school klappend: er is extra gezweet door velen ook om dit mogelijk te maken.

Partijen wordt gevraagd om, zo mogelijk voor morgenochtend 10.00 uur de voorzitter te laten weten wanneer zij:

- niet kunnen staan voor de afspraken waar zij direct verantwoordelijk zijn;
- niet het geheel denken te kunnen / durven verdedigen naar hun achterban als 'bereikt onderhandelingsresultaat'

Er wordt nog driftig gemaaild over acties die partijen al dan niet op willen / durven nemen.

We zijn 'bij' met verwerking tot 20.15 uur. Belangrijke zaken zouden aan de voorzitter gemeld moeten worden, bij gestelde deadline. Ik verwerk ze niet meer.

Pas op verzoek van de voorzitter zullen we weer wijzigingen doorvoeren.

Naar mijn beeld zijn de verrassingen in de tekst voor partijen die zelf aan de lat staan voor acties tot een minimum beperkt. Naast natuurlijk salomonsoordelen vanuit de voorzitter.

Gelieve die oordelen in de context van het gehele akkoord te beschouwen.

Met groet en grote dank voor ieders (on)zichtbare inzet,

10.2.e

10-12-2018

Concept bijdrage sectortafel Landbouw en Landgebruik aan Klimaatakkoord

Inhoud

4.	Bijdrage sectortafel Landbouw en Landgebruik aan Klimaatakkoord	2
4.1	Visie 2050.....	2
	'De basis voor klimaatneutraal Nederland'.....	2
4.2	Opgave 2030.....	3
	'Zoveel mogelijk sluiten van kringlopen: volgende stappen op weg naar bioeconomie'..	3
4.3	Generiek.....	8
4.3.1	Randvoorwaarden	8
4.3.2	Innovatie voor Landbouw en Landgebruik	10
4.3.3	Arbeidsmarkt en scholing	11
4.3.4	Routekaart Inlandse Biomassa	12
4.3.5	Veranderingen in ruimtelijk beslag.....	13
4.4	Emissiereductie Veehouderij	14
4.4.0	Inleiding	14
4.4.1	Emissiereductie zuivelsector /melkveehouderij	15
	'Naar een energieneutrale melkveehouderij in 2030'.....	15
4.4.2	Varkenshouderij.....	19
	'Vleesproductie via reststromen, zonder footprint?'.....	19
4.5	Landgebruik	27
	'Gewaardeerde biologische CCS in biodivers landschap met productie'.....	27
4.5.1	Veenweide gebieden	27
	'Lerende en gedragen veranderingen in monumentale gebieden'	27
4.5.2	Bomen, Bossen en Natuur	34
	'Biodiversiteit én biomassa in aantrekkelijkste koolstofopslag van Nederland'.....	34
4.5.3	Landbouwbodems en vollegrondsteelt	36
	'Koolstofboeren: gewaardeerde ecologie als basis voor voedsel, energie, biomassa— vastlegging in bodem en landschap'	36
4.6	Glastuinbouw.....	43
	'Naar duurzame dus economisch aantrekkelijke én klimaatneutrale productie'	43
4.7	Voedselconsumptie & keten	48
	'Ketens maken aantrekkelijke klimaatvriendelijkste gezonde keuze logisch'	48

4. Bijdrage sectortafel Landbouw en Landgebruik aan Klimaatakkoord

4.1 Visie 2050

'De basis voor klimaatneutraal Nederland'

We willen eten, comfortabel wonen en werken, en ons kunnen verplaatsen in een gezonde en prettige leefomgeving. Landbouw en landgebruik sectoren vormen hiervoor natuurlijk de basis.

Natuur, bomen, gewassen en landbouwgronden bieden ons niet alleen een waardevol landschap, maar leggen ook koolstof (CO₂) vast en vormen zo de natuurlijke basis om klimaatverandering te voorkomen. Ze stellen ons bovendien in de gelegenheid voedsel en biomassa te produceren, ook in een veranderend klimaat. Biomassa gebruiken we als diervoer en als grondstof voor energie, chemie en materialen. In 2050 doen we dit in zo klein als mogelijk en zo groot als nodige gesloten grondgebonden kringlopen, cf de kabinetsvisie uit 2018¹. Dit betekent dat we op kleinst mogelijke schaal die passend² is de natuurlijke kringloop bodem > plant > dier > mest > bodem sluiten. Boeren en tuinders worden gewaardeerd en verdienen daarmee een goed inkomen. Natuur en (kenmerkend Nederlands) landschap worden waardenvol beheerd. Dat wil zeggen dat we rekening houden met klimaatbehouding, biodiversiteit én attractiviteit.

De ambitie is dat de sectoren³ in het domein landbouw en landgebruik in 2050 *netto* klimaatneutraal zijn. Dit is nadrukkelijk een gezamenlijke ambitie van boeren en tuinders, terreinbeheerders, NGO's, voedselverwerkers, toeleveranciers en supermarkten. *Netto* klimaatneutraal is namelijk alleen haalbaar als naast forse inzet op emissiereductie, de restemissies die inherent zijn aan natuurlijke producten, zoals uit de veehouderij en bemesting (bij voorkeur via 'groene meststoffen⁴'), gecompenseerd worden door een combinatie van hernieuwbare energie opwekking, biomassaproductie én vergroting van vastlegging van koolstof in bodems, bossen en materialen.

Inherent aan natuurlijke systemen is dat deze altijd broeikasgasemissies zullen hebben. Tegelijkertijd wordt ook koolstof vastgelegd in bodems en kan biomassa en duurzame energie worden geproduceerd. De komende jaren zal worden gezien hoe hiertussen een balans kan worden gevonden.

De partijen in het domein landbouw en landgebruik (ook particuliere terreineigenaren en verpachters) hebben de ambitie om klimaatopgaven te realiseren binnen natuurlijke en economische randvoorwaarden, (verbetering van) biodiversiteit, adequate benadering van andere milieuthema's en gezond verdienvermogen en voedsel- en biomassaproductie. Een sterke keten met stevige ambitie, gezonde bedrijven en biodiverse natuur, vormt de basis voor duurzame voedsel-, hout- en biomassaproductie én beheer die we met trots aan volgende generaties doorgeven. Vanuit eigen kracht, in verbinding, in weer en wind, met de

¹ 'Landbouw, natuur en voedsel: waardevol en verbonden. Nederland als koploper in kringlooplandbouw' (2018)

² In lijn met SER (juni 2016) 'Werken aan een circulaire economie: geen tijd te verliezen'. <https://www.ser.nl/-/media/ser/downloads/adviezen/2016/circulaire-economie.pdf> (blz. 34 e.v.)

³ De sector landbouw en landgebruik kenmerkt zich door een verscheidenheid aan sectoren in zowel de land-, tuin- en bosbouw, in verschillende landgebruiksfuncties waaronder terrein- en natuurbeheer. Dit deelakkoord raakt al deze actoren alsmede bewoners en (recreatieve) gebruikers

⁴ Groene meststof: meststof waar bij de productie geen gebruik is gemaakt van fossiele grondstoffen

voeten op aarde, met het hoofd in de wolken, zonder een dag te verzaken, zullen boeren en terreinbeheerders deze opgave de komende jaren realiseren.

De realisatie van deze ambitie zal, in de eerste plaats impact hebben op de dagelijkse bedrijfsvoering van boeren en tuinders en zal iedereen in Nederland raken via effecten op de inrichting en kwaliteit van onze leefomgeving, en mogelijk veranderingen in (voedsel)consumptie. Zeker indien vermindering van afhankelijkheden van vervangbare (buitenlandse) grondstoffen meegewogen wordt. Dit leidt mogelijk juist ook tot nieuwe marktmogelijkheden voor voedselproducenten in Nederland, bijvoorbeeld via export van nieuwe opgedane kennis uit dit akkoord aangevuld met die uit 'kringlooplanbouw'.

Een innovatieve keten is nodig om deze visie en ambitie voor 2050 gestalte te doen krijgen, maar ook om de tussendoelen van 2030 te realiseren. Partijen in het Klimaatakkoord zetten daarom gericht in op innovaties voor:

- A. Reductie van broeikasgasemissies bij de productie van food en non-food 2050;
- B. Bevorderen van (regionale) grondgebondenheid tegelijkertijd met het sluiten van kringlopen;
- C. Netto productie van hernieuwbare energie vanuit de land-, tuin en bosbouwsectoren;
- D. Inrichting van het Nederlandse land- en wateroppervlak op CO2 vastlegging en gebruik,
- E. Halvering van de klimaateffecten van aankoopkeuzen door Nederlandse consumenten in 2050.

Deze innovatiesporen hebben een reikwijdte die voorbij de nationale schaal in klimaateffect sorteert. In deze visie en innovatiesporen worden de doelen van het Klimaatakkoord van Parijs, die naast klimaatadaptatie en mitigatie ook gaan over het uitbannen van honger in de wereld én het behoud van ecosystemen en bossen, kwalitatief geoperationaliseerd voor Nederland.

In de komende jaren zal specifiek worden gekeken naar maatregelen en consequenties van mogelijke opgaven voor klimaat voor de landbouw in 2050. Hierbij zal ook de discussie in de EU worden gevoerd waarbij in het kader van level playing field, bekeken zal worden welke maatregelen de verschillende lidstaten reeds hebben genomen en zullen gaan nemen. Nederland zal in deze discussie een actieve rol nemen en inzetten op een landbouw-klimaatbeleid, dat uitgaat van regionale optimalisatie van de landbouw- en biomassaproductie op basis van om milieu- en klimaatredenen.

4.2 Opgave 2030

'Zoveel mogelijk sluiten van kringlopen'

Voor 2030 hebben de landbouw en landgebruik sectoren een taakstellende opgave gekregen vanuit het kabinet om een additionele afname van 3,5 Mton broeikasgasemissies in 2030 te realiseren (bovenop bestaand beleid). Deze taakstellende bijdrage vanuit land- en tuinbouw en natuursectoren is nodig om te kunnen voldoen aan de kabinetsdoelstelling voor Nederland van 49 procent reductie en vormen de 'volgende stappen' op weg naar 2050.

De 'volgende stappen', omdat er in de voorliggende periode al een stevig emissiereductie fundament is gelegd én er al fors geïnvesteerd is in het opwekken van hernieuwbare energie, waarbij er in 2016 al ca 25 PJ hernieuwbare energie geproduceerd wordt. Deze prestaties geven inspiratie en vertrouwen om de volgende stappen die gevraagd worden richting 2030 te realiseren.

De opgave is opgeknipt in een afname van de broeikasgasemissies uit de landbouw (methaan) en glastuinbouw, ieder met respectievelijk ten minste 1 Mton⁵ in 2030, en een afname van het saldo van emissies en vastleggingen uit landgebruik van 1,5 Mton, zoals in onderstaande tabel inzichtelijk gemaakt is tbv methaan en lachgas. Over de invulling van de opgave van 3,5 Mton wordt in het Regeerakkoord gesteld dat "daarbij technische maatregelen (mestverwerking, voedselmix, kas als energiebron, etc.) de voorkeur boven hebben volumebeperkende maatregelen."

Methaan en lachgasemissie van Landbouw en landgebruik (incl. methaanslip glastuinbouw)
eenheid: Mton CO₂-equivalenten

	1990	2005	2010	2015	2030
Methaan	15,09	12,11	13,5	13,88	13,52
Lachgas	10,1	6,99	6,21	6,27	5,7

bron: referentiep pad klimaatakkoord conform NEV2017

De deelnemers aan de tafel landbouw en landgebruik adopteren deze taakstellende opgave volmondig en zien aanvullende mogelijkheden. De ambitie voor 2030 bestaat uit ca 6 Mton CO₂-eq⁶ reductie in Nederland. Daarnaast is er klimaatwinst door de bijdrage aan energie-opwek, minder zware grondbewerking en duurzamere tractoren, en door beperking van de invoer van grondstoffen in het buitenland. Dit strookt ook met de wens van het kabinet om 0,5 Mton extra in landgebruiksemissies te instrumenteren. Deze additionele inzet van de partijen aan de sectortafel geeft tevens bijdrage aan een mogelijke verhoging van de nationale reductiedoelstelling naar 55 procent in 2030.

⁵ Ten opzichte van het emissiepad bij ongewijzigd beleid in 2016.

⁶ Waarbij ook energetische emissies en ook vastleggingen aan de orde zijn: het betreft de klimaatprestatie van deze sectoren.

Thema	Taakstellend Opgave in Mton CO2 eq	Ambitie in Mton CO2 eq	Maatregelen
Veehouderij	BR	BR	BR
Landgebruik	BR	BR	BR
Glastuinbouw	BR	BR	BR
Totaal	BR	BR 1	

Klimaatinzet met effect 'andere Tafels en/of buitenland	Maatregelen
BR	
BR	BR
BR	BR
BR	BR
	BR
	BR
	BR

Onze insteek is om bij het realiseren van de klimaatopgave L&L de bovenbeschreven visie centraal te stellen. Dat komt neer op 'werk met werk maken'. We geven de voorkeur aan interventies die niet alleen leiden tot een betere koolstofbalans, maar tevens bijdragen aan de transitie van de Nederlandse landbouw naar een kringlooplandbouw zoals minister Schouten in haar visie beschrijft (inclusief een goede sociaal-economische positie voor de agrarische beroepsgroep), onze groene ruimte biodiverser maakt, onze bodems gezonder, helpen onze landschappen aantrekkelijk te maken en houden voor onze snel verstedelijkende bevolking, Nederland weerbaar te maken voor de gevolgen van klimaatverandering en bijdragen aan een goed waterbeheer.

We zijn er van overtuigd dat dergelijk meekoppelen zowel bijdraagt aan kosteneffectiviteit als aan draagvlak bij relevante groepen en de samenleving in het algemeen. Voorwaarde voor succesvol meekoppelen is het slim en ondogmatisch toepassen van beleidsinstrumenten alsmede het vinden van een goede combinatie van gerichtheid op de korte termijn (nu doen) en lange termijn.

Zeker zal het voorkomen dat afwegingen gemaakt moeten worden tussen verschillende maatschappelijke doelen (beheren wij dit bos in de eerste plaats om koolstof vast te leggen of om de biodiversiteit te versterken?).

BR

BR

BR

Dit akkoord is geen blauwdruk van de route naar 2050 via de opgave voor 2030. Onderzoek, pilots en demonstraties zullen in sommige (innovatie)sporen kansen bieden om te versnellen, en in andere vragen om een pas op de plaats. In het kader van de doorkijk naar 2050 wordt onder begeleiding van de partijen een scenariostudie uitgevoerd waarbij centraal staat wat de effecten voor de langere termijn zijn van de wens de landbouw te verduurzamen in termen van klimaat, grondgebondenheid en het sluiten van kringlopen. De gezamenlijk, door de in het klimaatakkoord betrokken actoren uit het domein landbouw en landgebruik, te trekken conclusies uit deze studie, die zullen worden meegenomen bij de overeengekomen generieke evaluatiemomenten.

4.3 Generiek

4.3.1 Randvoorwaarden

Investerings en Financiering

Partijen beseffen dat de komende jaren vele miljarden aan private en publieke investeringen nodig zullen zijn om in de sector Landbouw en Landgebruik de ambities voor klimaatdoelen in 2030 en uiteindelijk 2050 waar te maken. Deels zullen deze ook van belang zijn voor andere transitie in het landelijk gebied, zoals verduurzaming landbouw en biodiversiteit.

Gedurende langere termijn duidelijkheid hebben over de financiële kaders draagt sterk bij aan de bereidheid tot investeren van alle betrokkenen.

Aan de andere kant beseffen partijen dat er altijd onzekerheden zijn en dat niet verwacht kan worden dat op alle fronten financiële duidelijkheid over zulke lange termijnen geboden kan worden. Zo zijn bijvoorbeeld mandaatperioden van overheden een gegeven.

Partijen zien echter mogelijkheden om op basis van de volgende uitgangspunten, met name gericht op publieke instrumenten, een betekenisvolle en transparante stap te zetten in de ook private financiële onderbouwing van de ambities en de voorstellen.

1. Bestaande budgetten vormen een belangrijk zoekgebied en daarmee een belangrijke basis voor deze ambities: bij het bedrijfsleven en ook bij de overheden. Bestaande budgetten worden waar mogelijk gekoppeld aan de realiseren van klimaatdoelen. Bijvoorbeeld in het kader van het natuurbeleid en de asbestsanering en ook het (huidige en in ontwikkeling zijnde) Gemeenschappelijk Landbouwbeleid (GLB).
2. Een aantal instrumenten wordt ingezet dat meer dan in het verleden toegespitst is en wordt voor het klimaatbeleid in de sector landbouw en landgebruik. Hierbij zijn oa de SDE+ regeling en Groenfinanciering van belang.
3. Mia en Vamilregeling blijven, met de EIA en de RNES, garantieregeling aardwarmte, het kennis- en innovatieprogramma geothermie, ook in de toekomst van groot belang voor klimaatgerelateerde investeringen.
4. Met Invest.nl zijn afspraken gemaakt om te onderzoeken of en zo ja hoe ten behoeve van de investeringen in deze transitie Invest.nl een rol kan spelen. Bijvoorbeeld investeringen in stallen, energietransitie glastuinbouw en in aanleg van bossen.
5. Voor investeringen tbv onderzoek, innovatie en kennis wordt een beroep gedaan op het vigerende en in aanpassing zijnde Topsectorenbeleid met bijbehorende mogelijkheden en intensiveringen.
6. De zogenaamde Klimaatenvelophe van het Kabinet (deze kabinetsperiode) is ook voor de sector landbouw en landgebruik van groot belang met name voor het opstarten van pilots en initiële ontwikkelkosten. Daar waar in navolgende akkoordtekst dekking gevonden wordt uit 'klimaatenvelophe' zijn de initiële kosten voor de komende 3 jaar geïndiceerd, maar niet in de tekst opgenomen.
7. Partijen onderkennen het grote belang van het ontwikkelen van betrouwbare, structurele verdienmodellen in deze sectoren waaronder het ontwikkelen van het instrument van carboncredits. De periode van pilots wordt tevens benut om de haalbaarheid van nieuwe verdienmodellen en financieringsbronnen te verkennen.
8. Extra financiële middelen, boven waarvoor hiervoor de kaders zijn geschetst, zullen het doelbereik van met name de ambitie tussen 3,5 en 6 megaton sterk positief beïnvloeden .

Op basis van deze uitgangspunten en de daarin verwoorde verwachtingen kunnen de komende jaren noodzakelijk stappen gezet – en zonnig nieuwe instrumenten ontwikkeld – worden.

Mochten onverhoopt wijzigingen komen in dit pakket die van materiële betekenis zijn, zullen partijen bezien welke alternatieven er zijn. Effecten op tempo en ambitieniveau kunnen daarbij aan de orde zijn, zeker indien een wijziging van belang is als onderdeel van een breder ondersteuningspakket én bijbehorende maatregel nog niet zonder deze ondersteuning ingevoerd kan worden.

Uitwerking van specifieke financierings- en instrumentenpakketten tbv van de maatregelen uit dit deelakkoord zal de komende tijd én doorlopend plaatsvinden op grond van uitgangspunten in de tabel, passend binnen meegegeven financiële kaders, en met zicht op evt nieuwe ontwikkelingen (zowel privaat, in de markt, als publiek).

Thema	Generieke versnellings instrumenten	Klimaatvelop (versnelling versnellend)	Nieuw te ontwikkelen
Glastuinbouw			
KAE innovatie & actie	SDE, MIA/VAMIL, EIA, RNES Garantierегeling Geothermie, Topsector E + TUI, Regiodeals, Groen Label, Provinciale landbouw- en duurzame energieprogramma's en regelingen	Verwacht	Groenfinanciering & Invest.nl? CO2-reductie instrument (restwarmte, CO2-voorziening)
Veehouderij			
Innovatie	Topsector AF, Provinciale (landbouw) innovatieregelingen	gewenst	
Stallen (aanpassing en nieuwbouw) en mestverwerking	GLB, SDE, MIA/VAMIL, Provinciale landbouw- en energieregelingen	gewenst	Groenfinanciering & Invest.nl
Voer	GLB, Topsector AF	gewenst	
Bos, Bomen Natuur⁷			
Nieuw bos / additionele natuur	MIA/VAMIL, Regiodeals, Groenfinanciering, Natuur- en landschapsregelingen en programma's	gewenst	Groenfinanciering & Invest.nl, uitwerken carbon credits
Landbouwbodems			
	GLB, MIA/VAMIL	gewenst	GLB, carbon credits
Veenweiden			
	GLB + Regiodeals + Deltaprogramma, Provinciale veenweideprogramma's en regelingen	gewenst	Groenfinanciering, Invest.nl

⁷ Met als basisfinanciering bv PAS, SNL en SKNL

Consumptie	Voedingscentrum		Verdienmodellen ism alle marktpartijen
------------	-----------------	--	--

Kosteneffectieve pakketten, voor zowel overheden als passend bij private investeringstempo's en -mogelijkheden is hierbij uitgangspunt en vraagt van alle partijen, doorlopend inzet.

Partijen spreken af:

- als samenwerking tussen publieke, maatschappelijke en private partijen, het financiële instrumenteringsproces als maatwerkopdracht af te ronden en operationeel te maken voor 1-1-2020.

Aanpassingen in wet- en regelgeving

Partijen hebben in dit akkoord de noodzaak uitgesproken om op onderdelen wet en regelgeving aan te passen om deze meer toe te snijden (bv via borging en bijbehorend -instrumentarium) op het bereiken van klimaatdoelen. Beseft wordt dat deze gewenste aanpassingen niet in termen van een resultaatverplichting verwoord kunnen worden. Daarvoor is vaak de medewerking nodig van derden die zich niet aan dit akkoord hebben verbonden. Dat geldt bij voorbeeld voor medewerking van de Europese Commissie met betrekking tot Richtlijnen en Verordeningen.

Partijen spreken af dat indien de gewenste veranderingen niet of niet tijdig genoeg tot stand komen om de afgesproken ambities en doelen te halen, overleg plaats vindt over mogelijke alternatieve instrumenten om doelbereik te garanderen ofwel ambitieniveaus bij te stellen.

Ten aanzien van de nationale versterking van de borging komen partijen overeen dat:

- Het Rijk zal zorgdragen voor een zo snel mogelijke aanpassing van de Mededingingswet zodat samenwerking tussen bedrijven in de Land en Tuinbouw wordt toegestaan en daarmee verder bevorderd o.a. ten dienste van de afspraken in dit deelakkoord.
- Het Rijk zal in het geval van achterblijvende resultaten waar nodig normeren en beprijsen inzetten. Het Rijk zal de daarvoor noodzakelijke instrumenten (algemeen verbindend verklaren (AVV-en), verplichten van duurzame standaarden via regelgeving) in 2019 uitwerken, waarbij rekening wordt gehouden met de specifieke omstandigheden in de verschillende sectoren.
- Deze instrumenten zijn uiterlijk eind 2019 uitgewerkt en gereed voor implementatie. Wanneer uit tussentijdse voortgangsrapportages/monitoring blijkt dat de afgesproken resultaten niet gehaald dreigen te worden, dan kunnen deze zwaardere instrumenten worden ingezet.

4.3.2 Innovatie voor Landbouw en Landgebruik

Om de doelen en ambities in 2030 en 2050 te kunnen realiseren is continue inzet en ontwikkeling in innovatieve technieken en maatregelen nodig. Om de ambitieuze doelen te kunnen realiseren is een intensivering van de innovatieprogramma's in de komende jaren noodzakelijk. Juist omdat de opgave zo veelomvattend en de tijdsframes adaptief innovatiemanagement vragen, is gekozen om de innovatiedoelen centraal te stellen, boven de daaruit voortvloeiende technieken. Deze aanpak is al eerder gekozen in de Glastuinbouw ("Kas als Energiebron") en bouwt hier voor de breedte van de gehele Tafel op voort.

De opgestelde Kennis- en Innovatieagenda tbv dit akkoord gaat uit van de volgende onderzoeksopgaven:

- In 2050 levert food en non-food haar bijdrage aan de 80-95% emissiereductie in Nederland:

- o Emissiereductie in bodem en landgebruik in de landbouw
 - o Veehouderij: emissiereductie methaan en lachgas
- Energie: Gebruiksreductie naar nul emissie in 2030 en opwekking van 100 PJ in 2050
 - o Energiebesparing
 - o Kleinschalige energieopwekking
- 100% land en water ingericht op CO₂-vastlegging en –gebruik in 2050
 - o Ontwikkeling van 14.000 km² blauwe ruimte voor zeewierproductie en natuurontwikkeling
 - o Biomassateelt met verdubbelde fotosynthese in 2050
 - o Humane eiwitvoorziening voor 50% uit (nieuwe) plantaardige bronnen in 2050
 - o Klimaatbehoudende natuur: legt jaarlijks CO₂ vast, met grotere biodiversiteit en met een grotere biomassa oogst in 2050
- Carbon Footprint consument halveert (in food en non-food, ook internationaal) door aankoopkeuzen in 2050
 - o Alle consumenten maken de klimaatvriendelijkste keuzes in 2050
 - o De gezonde voedselkeuze wordt ethisch gerelateerd aan grondstofkeuzes (waarom van preferentie in bodemgebruik: food of non-food)
 - o Vaste biomassa als vastlegend medium wordt optimaal ingezet als constructiemateriaal

Uitvoering van deze Kennis en innovatieagenda zal zoveel mogelijk plaatsvinden in afstemming met alle partners én belanghebbenden in het kennis- en innovatiedomein, incl private partijen. Teneinde innovatie toepasbaar te maken voor de dagelijkse praktijk wordt specifiek aandacht gevraagd voor pilots en demonstratie projecten.

Naast deze agenda zijn er ook verschillende beloftevolle start ups, waaronder enkele rond kweekvlees en insecten voor (dierlijke) consumptie in beeld.

Hiermee dekt de innovatie en kennisagenda alle domeinen van dit (deel)akkoord rond Landbouw en Landgebruik.

BR

BR

BR

4.7 Voedselconsumptie & keten

'Ketens maken aantrekkelijke klimaatvriendelijkste gezonde keuze logisch'

Partijen zijn van mening dat klimaatvriendelijke consumptie van burgers een gedragsverandering vraagt met lange adem: minder voedselverspilling, meer consumptie van groenten en fruit, een groter aandeel consumptie van eiwitten op plantaardige basis. Dit wordt gezien als een belangrijke bijdrage aan lange termijn klimaatbeleid.

Klimaatbeleid en Circulaire Economie komen samen bij de aanpak van voedselverspilling en de eiwittransitie zoals verwoord in de Transitieagenda Biomassa en Voedsel. In aansluiting op de Taskforce Circulaire Economy in Food stellen partijen zich ten doel om de voedselverspilling bij de consument, inclusief de voedselverliezen in de keten, in Nederland in 2030 te halveren ten opzichte van 2015.

In Nederland wordt meer dierlijk- dan plantaardig eiwit geconsumeerd. Partijen vinden het wenselijk om deze verhouding in ons dieet in 2050 om te draaien (van 60:40 naar 40:60). Dit past bovendien bij een gezond dieet, conform de adviezen hieromtrent van het Voedingscentrum. Naast deze verschuiving in dieet, is in Nederland gemiddeld een reductie van 10% tot 15% van de totale eiwitinname wenselijk. Dit vraagt wel een collectieve verankerde gedragsverandering, die niet te onderschatten is.

Producenten van voedingsmiddelen voor de Nederlandse markt maken voor 2025 de carbon footprint (CF) ook per kilogram voedingsstoffen van hun productgroepen en zo mogelijk hun producten publiek inzichtelijk. Heldere en eenduidige Europese definities zijn hiervoor nodig.

Partijen hebben onderkend dat een verdere verdieping noodzakelijk is met betrekking tot de definitie van klimaatvriendelijke producten en het nodig is vast te stellen voor welke specifieke doelgroepen een beperking van de eiwitinname vanuit gezondheidsperspectief niet wenselijk is.

Hiertoe hebben we de volgende 2 actielijnen gedefinieerd:

- Er is behoefte aan een heldere definitie van klimaatvriendelijke producten. Partijen zullen in 2019 de ontwikkelingen aangaande de definiëring van klimaatvriendelijk producten monitoren, waar nodig beïnvloeden en de uitkomsten delen zodra deze bekend worden.
- Specifieke duiding van bevolkingsgroepen waarvoor een beperking van de eiwitinname niet wenselijk is. Het voedingscentrum zal in 2019 nader detailleren voor welke bevolkingsgroepen een eiwitreductie van 10-15% vanuit gezondheidsperspectief niet wenselijk is. Tevens zal het Voedingscentrum duiden hoe een eventuele eiwitreductie in de voedselinname dient plaats te vinden vanuit een gewenst volksgezondheidsperspectief.

Voor het invulling geven aan de opgave zijn de volgende vier werkgebieden onderkend.

1. Voedselverspilling reduceren in de gehele keten
2. Ontwikkelen Carbon Footprint (CFP) als monitoring- en vergelijking instrument
3. Gedragsverandering
4. Klimaatvriendelijke verdienmodellen voor de gehele keten

BR

BR

BR

BR

BR

Carbon footprint inzichtelijk maken op bedrijfs-en/of sectorniveau per productgroep.

De Europese Commissie heeft een standaardmethode ontwikkeld om milieuprestaties van producten te meten en te communiceren. Deze methode wordt Product Environmental Footprint (PEF) genoemd. Het is een raamwerk van eisen en principes om de milieu-impact van producten te bepalen. De Europese Commissie kan op basis hiervan in de toekomst verplichten de PEF methodiek toe te passen en mogelijk een PEF label ontwikkelen. Dit biedt kansen om de milieuprestaties van een product te verbeteren wat tot uiting komt in betere score op het PEF-label. Momenteel wordt er gewerkt aan Product Environmental Footprint Category Rules (PEFCR). Voor de volgende categorieën zijn deze regels al vastgesteld: bier, zuivel, diervoeder, vlees, olijfolie, bronwater, pasta en wijn. Vis en koffie zijn nog in ontwikkeling. Daarnaast heeft de EC datasets ontwikkeld om de uitvoering van PEFCRs te ondersteunen. Er is bijvoorbeeld een zeer uitgebreide dataset ontwikkeld voor diervoedergrondstoffen maar ook meer algemene data sets voor energieproductie/gebruik en transport. (http://ec.europa.eu/environment/eussd/smgp/ef_pilots.htm)

Deze methode kan gebruikt worden als monitoring- en vergelijking instrument op ketenniveau. Voor de overige productgroepen zijn standaardprotocollen beschikbaar om de levenscyclusanalyse van producten te bepalen maar die zijn niet specifiek voor voeding: ISO 14040 & ISO 14067, PAS2050, ILCD handbook, en WRI/WBSCD GHG Protocol. Wat nog ontbreekt is een voedingsmiddelen brede methodiek, maar de Agri-footprint is daar een goede aanzet voor. Het Europese PEFCR guidelines 6.3 document geeft hiervoor ook een goed vertrekpunt maar de formele vaststelling naar veel productgroepen ontbreekt nog.

De volgende actielijnen zijn overeengekomen.

- Bedrijven in de productieketen berekenen hun carbon footprint op productgroep niveau..
De Nederlandse overheid spant zich in voor een heldere en eenvoudige Europese

standaard voor de carbon footprint op productgroep niveau (bv de PEFCR). Bedrijven worden hierbij betrokken..

- De bedrijven maken de carbon footprint van hun producten al dan niet via branches publiek inzichtelijk en verlagen de CFP van hun productieketen stapsgewijs en leggen aan hun klanten en stakeholders uit welke maatregelen zij genomen hebben om meer klimaatvriendelijke producten aan te bieden.
- Bedrijven houden vanaf 2019 bij productontwikkeling rekening met het verlagen van de CFP van producten.
- Supermarkten stimuleren klimaatvriendelijke producten in de winkel, door deze als 'gemakkelijkste én normaalste keuze' voor consumenten te positioneren. In het bijzonder dragen zij bij aan de eiwittransitie en de consument te verleiden meer plantaardige eiwitten (60%) ten opzichte van dierlijke producten (40%) te consumeren en producten uit de Schijf van vijf conform het preventie-akkoord. Zij vervullen tevens een actieve rol in Alliantie Verduurzaming voedsel, incl. implementatie en monitoring.

Gedragsverandering

Partijen zijn van mening dat klimaatvriendelijke consumptie van burgers een gedragsverandering vraagt met lange adem: minder voedselverspilling, meer consumptie in Nederland van groenten, fruit en plantaardige eiwitten (van 60:40 naar 40:60% volgens het grondstoffenakkoord) en een hoger aandeel consumptie van producten met een lage carbon footprint. In 2019 wordt een publicatie verwacht waarbij de duurzaamheid/CO2 footprint van allerlei typen eiwitten (plantaardig/dierlijk) worden gecategoriseerd. Dit voortschrijdend inzicht kan nuttig zijn om eiwitten daadwerkelijk op hun footprint te rangschikken, anders dat alleen dierlijk versus plantaardig. Verder bevelen we aan om vermindering van consumptie in de volle breedte van consumptie te positioneren, niet alleen in voeding.

Vooral voor het verminderen van de verspilling op consumentenniveau zijn gedragsveranderingsstrategieën kansrijk^[2]. Beter inzicht in de effectiviteit van strategieën moet verkregen worden door onderzoek samen te laten gaan met campagnes en andere interventies mede gericht op consuminderen in het algemeen.

Het terrein van gedragsbeïnvloeding op het gebied van duurzamere keuzes voor consumenten is sterk in ontwikkeling. Op dit gebied zijn tientallen interventies bekend. De klimaattafel vindt het belangrijk dat alle goed beschreven interventies centraal toegankelijk zijn in een database, bij voorkeur de database van het Centrum Gezond Leven (CGL) van het RIVM. In het geval van klimaatimpact gaat het om interventies gericht op meerdere gedragingen die aan het probleem bijdragen, zoals overconsumptie, voedselverspilling en hoge consumptie van klimaatonvriendelijke producten.

De klimaattafel ziet kansen als de gewenste gedragsveranderingen, zoals hieronder weergegeven, in onderlinge samenhang worden nagestreefd, mede om te vermijden dat verwarring ontstaat bij consumenten:

gezondheid, conform de Schijf van Vijf en gebaseerd op de adviezen van de Gezondheidsraad en volgens de doelstellingen op het gebied van het terugdringen van overgewicht, zoals benoemd in het Preventieakkoord^[3]

- consuminderen in het algemeen en van klimaatonvriendelijke producten in het bijzonder (niet beperkt tot voedingsmiddelenproducten)
- voedselverspilling tegengaan
- minder eiwitinname voor die bevolkingsgroepen waarvoor dit relevant is
- meer consumptie in Nederland van groenten en fruit en lager

Partijen spreken af om:

- Op uitnodiging vanuit LTO Nederland, binnen bestaande mededingingsregels, voor 1-1-2020 te komen met een plan dat structureel verdienmodellen voor duurzame

^[2] Voor een overzicht van recent onderzoek in Nederland, zie <https://scienceworks.nl/wp-content/uploads/2016/06/Evelien-van-de-Veer.pdf>

^[3] <https://www.rijksoverheid.nl/onderwerpen/gezondheid-en-preventie/nationaal-preventieakkoord>

grondstoffen en voedingsmiddelen uit productie vanuit landbouw en/of landgebruik identificeert en zo mogelijk uitwerkt. In dit plan wordt aandacht besteed aan:

- Versterking van de positie van de boer en tuinder in de keten.
- Benutting van instrumenten als de Wet duurzaamheid, momenteel bij de RvS, en de taken en verantwoordelijkheden van PO en BO's (in het nieuwe GLB).
- Mogelijkheden van gesloten en/of korte ketens.

CONCEPT

10.2.e

Van: 10.2.e
Verzonden: dinsdag 11 december 2018 16:48
Onderwerp: Bijdrage L&L aan Klimaatakkoord eindversie - redactieslag naar format volgt nog
Bijlagen: Bijdrage L&L aan Klimaatakkoord eindversie.pdf

Opvolgingsvlag: Opvolgen
Vlagstatus: Voltooid

Categorieën: BR

LS,

Hierbij de inhoudelijke eindversie van de bijdrage van L&L aan het Klimaatakkoord.
 Hopende en verwachtende dat hiermee discussies beslecht zijn, wetend dat er her en der nog pijnpunten zitten.

BR

BR

BR

BR

BR

BR

BR

BR

BR

Groet,

10.2.e

11-12-2018

Concept bijdrage sectortafel Landbouw en Landgebruik aan Klimaatakkoord

Inhoud

4.	Bijdrage sectortafel Landbouw en Landgebruik aan Klimaatakkoord	2
4.1	Visie 2050.....	2
	'De basis voor klimaatneutraal Nederland'.....	2
4.2	Opgave 2030.....	3
	'Zoveel mogelijk sluiten van kringlopen'.....	3
4.3	Generiek.....	8
4.3.1	Randvoorwaarden	8
4.3.2	Innovatie voor Landbouw en Landgebruik	9
4.3.3	Arbeidsmarkt en scholing	10
4.3.4	Routekaart Nationale Biomassa	11
4.3.5	Veranderingen in ruimtelijk beslag.....	12
4.4	Emissiereductie Veehouderij	13
4.4.0	Inleiding	13
4.4.1	Emissiereductie zuivelsector /melkveehouderij	14
	'Naar een energieneutrale melkveehouderij in 2030'.....	14
4.4.2	Varkenshouderij.....	18
	'Vleesproductie via reststromen, zonder footprint?'.....	18
4.5	Landgebruik	26
	'Gewaardeerde biologische CCS in biodivers landschap met productie'.....	26
4.5.1	Veenweide gebieden	26
	'Lerende en gedragen veranderingen in monumentale gebieden'	26
4.5.2	Bomen, Bossen en Natuur	33
	'Biodiversiteit én biomassa in aantrekkelijkste koolstofopslag van Nederland'.....	33
4.5.3	Landbouwbodems en vollegrondsteelt	35
	'Koolstofboeren: gewaardeerde ecologie als basis voor voedsel, energie, biomassa - vastlegging in bodem en landschap'	35
4.6	Glastuinbouw.....	42
	'Naar duurzame dus economisch aantrekkelijke én klimaatneutrale productie'	42
4.7	Voedselconsumptie & keten	47
	'Ketens maken aantrekkelijke klimaatvriendelijkste gezonde keuze logisch'	47

4. Bijdrage sectortafel Landbouw en Landgebruik aan Klimaatakkoord

4.1 Visie 2050

'De basis voor klimaatneutraal Nederland'

We willen eten, comfortabel wonen en werken, en ons kunnen verplaatsen in een gezonde en prettige leefomgeving. Landbouw en landgebruik sectoren vormen hiervoor natuurlijk de basis.

Natuur, bomen, gewassen en landbouwgronden bieden ons niet alleen een waardevol landschap, maar leggen ook koolstof (CO₂) vast en vormen zo de natuurlijke basis om klimaatverandering te voorkomen. Ze stellen ons bovendien in de gelegenheid voedsel en biomassa te produceren, ook in een veranderend klimaat. Biomassa gebruiken we als diervoer en als grondstof voor energie, chemie en materialen. In 2050 doen we dit in zo klein als mogelijk en zo groot als nodige gesloten grondgebonden kringlopen, cf de kabinetsvisie uit 2018¹. Dit betekent dat we op kleinst mogelijke schaal die passend² is de natuurlijke kringloop bodem > plant > dier > mest > bodem sluiten. Boeren en tuinders worden gewaardeerd en verdienen daarmee een goed inkomen. Natuur en (kenmerkend Nederlands) landschap worden waardenvol beheerd. Dat wil zeggen dat we rekening houden met klimaatbehouding, biodiversiteit én attractiviteit.

De sectoren³ in het domein landbouw en landgebruik zetten de al ingeslagen weg naar forse emissiereductie versneld voort. Toch blijven, ook in 2050, broeikasgasemissies vanuit deze sector onvermijdelijk. Broeikasgasemissies zijn namelijk inherent aan natuurlijke producten, zoals methaan en lachgas uit de veehouderij en bemesting (ook bij 'groene meststoffen'⁴). Tegelijkertijd gaat de sector in toenemende mate koolstof vastleggen in bodems, bossen en materialen, biomassa produceren en hernieuwbare energie opwekken. De ambitie van de sector⁵ is dat de onvermijdelijke uitstoot van broeikasgassen aan de ene kant en vastlegging van broeikasgassen aan de andere kant in 2050 met elkaar in evenwicht zijn, zodanig dat de sector landbouw en landgebruik in 2050 *netto* klimaatneutraal is. Dit is nadrukkelijk een gezamenlijke ambitie van boeren en tuinders, terreinbeheerders, NGO's, voedselverwerkers, toeleveranciers en supermarkten. De komende jaren wordt uitgewerkt hoe de sector dit evenwicht kan bereiken.

De partijen in het domein landbouw en landgebruik (ook particuliere terreineigenaren en verpachters) hebben de ambitie om klimaatopgaven te realiseren binnen natuurlijke en economische randvoorwaarden, (verbetering van) biodiversiteit, adequate benadering van andere milieuthema's en gezond verdienvermogen en voedsel- en biomassaproductie. Een sterke keten met stevige ambitie, gezonde bedrijven en biodiverse natuur, vormt de basis voor duurzame voedsel-, hout- en biomassaproductie én beheer die we met trots aan

¹ 'Landbouw, natuur en voedsel: waardevol en verbonden. Nederland als koploper in kringlooplandbouw' (2018)

² In lijn met SER (juni 2016) 'Werken aan een circulaire economie: geen tijd te verliezen'. <https://www.ser.nl/-/media/ser/downloads/adviezen/2016/circulaire-economie.pdf> (blz. 34 e.v.)

³ De sector landbouw en landgebruik kenmerkt zich door een verscheidenheid aan sectoren in zowel de land-, tuin- en bosbouw, in verschillende landgebruiksfuncties waaronder terrein- en natuurbeheer. Dit deelakkoord raakt al deze actoren alsmede bewoners en (recreatieve) gebruikers

⁴ Groene meststof: meststof waar bij de productie geen gebruik is gemaakt van fossiele grondstoffen

⁵ De sector landbouw en landgebruik kenmerkt zich door een verscheidenheid aan sectoren in zowel de land-, tuin- en bosbouw, in verschillende landgebruiksfuncties waaronder terrein- en natuurbeheer. Dit deelakkoord raakt al deze actoren alsmede bewoners en (recreatieve) gebruikers

volgende generaties doorgeven. Vanuit eigen kracht, in verbinding, in weer en wind, met de voeten op aarde, met het hoofd in de wolken, zonder een dag te verzaken, zullen boeren en terreinbeheerders deze opgave de komende jaren realiseren.

De realisatie van deze ambitie zal, in de eerste plaats impact hebben op de dagelijkse bedrijfsvoering van boeren en tuinders en zal iedereen in Nederland raken via effecten op de inrichting en kwaliteit van onze leefomgeving, en mogelijk veranderingen in (voedsel)consumptie. Zeker indien vermindering van afhankelijkheden van vervangbare (buitenlandse) grondstoffen meegewogen wordt. Dit leidt mogelijk juist ook tot nieuwe marktmogelijkheden voor voedselproducenten in Nederland, bijvoorbeeld via export van nieuwe opgedane kennis uit dit akkoord aangevuld met die uit 'kringlooplandbouw'.

Innovatieve ketens en bedrijven zijn nodig om deze visie en ambitie voor 2050 gestalte te doen krijgen, maar ook om de tussendoelen van 2030 te realiseren. Partijen in het Klimaatakkoord zetten daarom gericht in op innovaties voor:

- A. Reductie van broeikasgasemissies bij de productie van food en non-food 2050;
- B. Bevorderen van (regionale) grondgebondenheid tegelijkertijd met het sluiten van kringlopen;
- C. Netto productie van hernieuwbare energie vanuit de land-, tuin en bosbouwsectoren;
- D. Inrichting van het Nederlandse land- en wateroppervlak op CO2 vastlegging en gebruik,
- E. Halvering van de klimaateffecten van aankoopkeuzen door Nederlandse consumenten in 2050.

Deze innovatiesporen hebben een reikwijdte die voorbij de nationale schaal in klimaateffect sorteert. In deze visie en innovatiesporen worden de doelen van het Klimaatakkoord van Parijs, die naast klimaatadaptatie en mitigatie ook gaan over het uitbannen van honger in de wereld én het behoud van ecosystemen en bossen, kwalitatief geoperationaliseerd voor Nederland.

In de komende jaren zal specifiek worden gekeken naar maatregelen en consequenties van mogelijke opgaven voor klimaat voor de landbouw in 2050. Hierbij zal ook de discussie in de EU worden gevoerd waarbij in het kader van level playing field, bekeken zal worden welke maatregelen de verschillende lidstaten reeds hebben genomen en zullen gaan nemen. Nederland zal in deze discussie een actieve rol nemen en inzetten op een landbouw-klimaatbeleid, dat uitgaat van regionale optimalisatie van de landbouw- en biomassaproductie op basis van om milieu- en klimaatredenen.

4.2 Opgave 2030

'Zoveel mogelijk sluiten van kringlopen'

Voor 2030 hebben de landbouw en landgebruik sectoren een taakstellende opgave gekregen vanuit het kabinet om een additionele afname van 3,5 Mton broeikasgasemissies in 2030 te realiseren (bovenop bestaand beleid). Deze taakstellende bijdrage vanuit land- en tuinbouw en natuursectoren is nodig om te kunnen voldoen aan de kabinetsdoelstelling voor Nederland van 49 procent reductie en vormen de 'volgende stappen' op weg naar 2050.

De 'volgende stappen', omdat er in de voorliggende periode al een stevig emissiereductie fundament is gelegd én er al fors geïnvesteerd is in het opwekken van hernieuwbare energie, waarbij er in 2016 al ca 25 PJ hernieuwbare energie geproduceerd wordt. Deze prestaties geven inspiratie en vertrouwen om de volgende stappen die gevraagd worden richting 2030 te realiseren.

De opgave is opgeknipt in een afname van de broeikasgasemissies uit de landbouw (methaan) en glastuinbouw, ieder met respectievelijk ten minste 1 Mton⁶ in 2030, en een afname van het saldo van emissies en vastleggingen uit landgebruik van 1,5 Mton, zoals in onderstaande tabel inzichtelijk gemaakt is tbv methaan en lachgas. Over de invulling van de opgave van 3,5 Mton wordt in het Regeerakkoord gesteld dat "daarbij technische maatregelen (mestverwerking, voedselmix, kas als energiebron, etc.) de voorkeur boven hebben volumebeperkende maatregelen."

Methaan en lachgasemissie van Landbouw en landgebruik (incl. methaanslip glastuinbouw)
eenheid: Mton CO₂-equivalenten

	1990	2005	2010	2015	2030
Methaan	15,09	12,11	13,5	13,88	13,52
Lachgas	10,1	6,99	6,21	6,27	5,7

bron: referentiep pad klimaat-akkoord conform NEV2017

De deelnemers aan de tafel landbouw en landgebruik adopteren deze taakstellende opgave en zien aanvullende mogelijkheden. De ambitie voor 2030 bestaat uit ca 6 Mton CO₂-eq⁷ reductie in Nederland. Daarnaast is er klimaatwinst door de bijdrage aan energie-opwek, minder zware grondbewerking en duurzamere tractoren, en door beperking van de invoer van grondstoffen in het buitenland. Dit strookt ook met de wens van het kabinet om 0,5 Mton extra in landgebruiksemissies te instrumenteren. Deze additionele inzet van de partijen aan de sectortafel geeft tevens bijdrage aan een mogelijke verhoging van de nationale reductiedoelstelling naar 55 procent in 2030.

⁶ Ten opzichte van het emissiepad bij ongewijzigd beleid in 2016.

⁷ Waarbij ook energetische emissies en ook vastleggingen aan de orde zijn: het betreft de klimaatprestatie van deze sectoren.

Thema	Taakstellend Opgave in Mton CO2 eq	Ambitie in Mton CO2 eq	Maatregelen
Veehouderij	BR	BR	BR
Landgebruik	BR	BR	BR
Glastuinbouw	BR	BR	BR
Totaal	BR	BR	

[illegible]

Onze insteek is om bij het realiseren van de klimaatopgave L&L de bovenbeschreven visie centraal te stellen. Dat komt neer op 'werk met werk maken'. We geven de voorkeur aan interventies die niet alleen leiden tot een betere koolstofbalans, maar tevens bijdragen aan de transitie van de Nederlandse landbouw naar een kringlooplantbouw zoals minister Schouten in haar visie beschrijft (inclusief een goede sociaal-economische positie voor de agrarische beroepsgroep), onze groene ruimte biodiverser maakt, onze bodems gezonder, helpen onze landschappen aantrekkelijk te maken en houden voor onze snel verstedelijkende bevolking, Nederland weerbaar te maken voor de gevolgen van klimaatverandering en bijdragen aan een goed waterbeheer.

We zijn er van overtuigd dat dergelijk meekoppelen zowel bijdraagt aan kosteneffectiviteit als aan draagvlak bij relevante groepen en de samenleving in het algemeen. Voorwaarde voor succesvol meekoppelen is het slim en ondogmatisch toepassen van beleidsinstrumenten alsmede het vinden van een goede combinatie van gerichtheid op de korte termijn (nu doen) en lange termijn.

Zeker zal het voorkomen dat afwegingen gemaakt moeten worden tussen verschillende maatschappelijke doelen (beheren wij dit bos in de eerste plaats om koolstof vast te leggen of om de biodiversiteit te versterken?).

Category	Group	Percentage
BR	Group 1	~75%
	Group 2	~95%
	Group 3	~95%
	Group 4	~95%
Other	Group 1	~55%
	Group 2	~95%
	Group 3	~95%
	Group 4	~95%

-

-

-

De gezamenlijk, door de in het klimaatakkoord betrokken actoren uit het domein landbouw en landgebruik, te trekken conclusies uit deze studie, die zullen worden meegenomen bij de overeengekomen generieke evaluatiemomenten.

4.3 Generiek

4.3.1 Randvoorwaarden

Investerings en Financiering

Partijen beseffen dat de komende jaren vele miljarden aan private en publieke investeringen nodig zullen zijn om in de sector Landbouw en Landgebruik de ambities voor klimaatdoelen in 2030 en uiteindelijk 2050 waar te maken. Deels zullen deze ook van belang zijn voor andere transitie in het landelijk gebied, zoals verduurzaming landbouw en biodiversiteit.

Gedurende langere termijn duidelijkheid hebben over de financiële kaders is essentieel ten behoeve van de bereidheid tot investeren van alle betrokkenen.

Aan de andere kant beseffen partijen dat er altijd onzekerheden zijn en dat niet verwacht kan worden dat op alle fronten financiële duidelijkheid over zulke lange termijnen geboden kan worden. Zo zijn bijvoorbeeld mandaatperioden van overheden een gegeven.

Partijen zien echter mogelijkheden om op basis van de volgende uitgangspunten, met name gericht op publieke instrumenten, een betekenisvolle en transparante stap te zetten in de ook private financiële onderbouwing van de ambities en de voorstellen.

1. Bestaande budgetten vormen een belangrijk zoekgebied en daarmee een belangrijke basis voor deze ambities: bij het bedrijfsleven en ook bij de overheden. Bestaande budgetten worden waar mogelijk gekoppeld aan de realiseren van klimaatdoelen. Bijvoorbeeld in het kader van het natuurbeleid en de asbestsanering en ook het (huidige en in ontwikkeling zijnde) Gemeenschappelijk Landbouwbeleid (GLB).
2. Een aantal instrumenten wordt ingezet dat meer dan in het verleden toegespitst is en wordt voor het klimaatbeleid in de sector landbouw en landgebruik. Hierbij zijn oa de SDE+ regeling en Groenfinanciering van belang. Het ministerie van LNV stelt aan Nationaal Groenfonds een garantiefaciliteit beschikbaar van 70 miljoen euro. Daarmee trekt het Groenfonds extra geld aan voor de financiering van projecten die een bijdrage leveren aan de klimaatdoelstellingen van de sector Landbouw en Landgebruik.
3. Mia en Vamilregeling blijven, met de EIA en de RNES, garantieregeling aardwarmte, het kennis- en innovatieprogramma geothermie, ook in de toekomst van groot belang voor klimaatgerelateerde investeringen.
4. Met Invest.nl zijn afspraken gemaakt om te onderzoeken of en zo ja hoe ten behoeve van de investeringen in deze transitie Invest.nl een rol kan spelen. Bijvoorbeeld investeringen in stallen, energietransitie glastuinbouw en in aanleg van bossen.
5. Voor investeringen tbv onderzoek, innovatie en kennis wordt een beroep gedaan op het vigerende en in aanpassing zijnde Topsectorenbeleid met bijbehorende mogelijkheden en intensiveringen.
6. De zogenaamde Klimaatenvelophe van het Kabinet (deze kabinetsperiode) is ook voor de sector landbouw en landgebruik van groot belang met name voor het opstarten van pilots en initiële ontwikkelkosten. Daar waar in navolgende akkoordtekst dekking gevonden wordt uit 'klimaatenvelophe' zijn de initiële kosten voor de komende 3 jaar geïndiceerd, maar niet in de tekst opgenomen.
7. Partijen onderkennen het grote belang van het ontwikkelen van betrouwbare, structurele verdienmodellen in deze sectoren waaronder het ontwikkelen van het instrument van carboncredits. De periode van pilots wordt tevens benut om de haalbaarheid van nieuwe verdienmodellen en financieringsbronnen te verkennen.
8. Extra financiële middelen, boven waarvoor hiervoor de kaders zijn geschetst, zullen het doelbereik van met name de ambitie tussen 3,5 en 6 megaton sterk positief beïnvloeden.

Op basis van deze uitgangspunten en de daarin verwoorde verwachtingen kunnen de komende jaren noodzakelijk stappen gezet – en zonodig nieuwe instrumenten ontwikkeld – worden.

Mochten onverhoopt wijzigingen komen in dit pakket die van materiële betekenis zijn, zullen partijen bezien welke alternatieven er zijn. Effecten op tempo en ambitieniveau kunnen daarbij aan de orde zijn, zeker indien een wijziging van belang is als onderdeel van een breder ondersteuningspakket én bijbehorende maatregel nog niet zonder deze ondersteuning ingevoerd kan worden.

Uitwerking van specifieke financierings- en instrumentenpakketten tbv van de maatregelen uit dit deelakkoord zal de komende tijd én doorlopend plaatsvinden op grond van uitgangspunten in de tabel, passend binnen meegegeven financiële kaders, en met zicht op evt nieuwe ontwikkelingen (zowel privaat, in de markt, als publiek).

Kosteneffectieve pakketten, voor zowel overheden als passend bij private investeringstempo's en -mogelijkheden is hierbij uitgangspunt en vraagt van alle partijen, doorlopend inzet.

Partijen spreken af:

- als samenwerking tussen publieke, maatschappelijke en private partijen, het financiële instrumenteringsproces als maatwerkopdracht af te ronden en operationeel te maken voor 1-1-2020.

Aanpassingen in wet- en regelgeving

Partijen hebben in dit akkoord de noodzaak uitgesproken om op onderdelen wet en regelgeving aan te passen om deze meer toe te snijden (bv via borging en bijbehorend -instrumentarium) op het bereiken van klimaatdoelen. Beseft wordt dat deze gewenste aanpassingen niet in termen van een resultaatverplichting verwoord kunnen worden. Daarvoor is vaak de medewerking nodig van derden die zich niet aan dit akkoord hebben verbonden. Dat geldt bij voorbeeld voor medewerking van de Europese Commissie met betrekking tot Richtlijnen en Verordeningen.

Partijen spreken af dat indien de gewenste veranderingen niet of niet tijdig genoeg tot stand komen om de afgesproken ambities en doelen te halen, overleg plaats vindt over mogelijke alternatieve instrumenten om doelbereik te garanderen ofwel ambitieniveaus bij te stellen.

Ten aanzien van de nationale versterking van de borging komen partijen overeen dat:

- Het Rijk zal zorgdragen voor een zo snel mogelijke aanpassing van de Mededingingswet zodat samenwerking tussen bedrijven in de Land en Tuinbouw wordt toegestaan en daarmee verder bevorderd oa ten dienste van de afspraken in dit deelakkoord.
- Het Rijk zal samen met mede overheden in het geval van achterblijvende resultaten achterblijvende resultaten, op sector- en/of bedrijfsniveau (free-riders), waar nodig en mogelijk via wet- en regelgeving waarborgen inzetten. Het Rijk zal de daarvoor noodzakelijke instrumenten (algemeen verbindend verklaren (AVV-en), verplichten van duurzamere standaarden via regelgeving) in 2019 uitwerken, waarbij rekening wordt gehouden met de specifieke omstandigheden in de verschillende sectoren.
- Deze instrumenten zijn uiterlijk eind 2019 uitgewerkt en gereed om aan te bieden voor behandeling in het parlement waarna (na vaststelling) implementatie volgt. Wanneer uit tussentijdse voortgangsrapportages/monitoring blijkt dat de afgesproken resultaten niet gehaald dreigen te worden, dan kunnen deze zwaardere instrumenten worden ingezet.

4.3.2 Innovatie voor Landbouw en Landgebruik

Om de doelen en ambities in 2030 en 2050 te kunnen realiseren is continue inzet en ontwikkeling in innovatieve technieken en maatregelen nodig. Om de ambitieuze doelen te

kunnen realiseren is een intensivering van de innovatieprogramma's in de komende jaren noodzakelijk. Juist omdat de opgave zo veelomvattend en de tijdsframes adaptief innovatiemanagement vragen, is gekozen om de innovatiedoelen centraal te stellen, boven de daaruit voortvloeiende technieken. Deze aanpak is al eerder gekozen in de Glastuinbouw ("Kas als Energiebron") en bouwt hier voor de breedte van de gehele Tafel op voort.

De opgestelde Kennis- en Innovatieagenda tbv dit akkoord gaat uit van de volgende onderzoeksopgaven:

- In 2050 levert food en non-food haar bijdrage aan de 80-95% emissiereductie in Nederland:
 - o Emissiereductie in bodem en landgebruik in de landbouw
 - o Veehouderij: emissiereductie methaan en lachgas
- Energie: Gebruiksreductie naar nul emissie in 2030 en opwekking van 100 PJ in 2050
 - o Energiebesparing
 - o Kleinschalige energieopwekking
- 100% land en water ingericht op CO₂-vastlegging en -gebruik in 2050
 - o Ontwikkeling van 14.000 km² blauwe ruimte voor zeewierproductie en natuurontwikkeling
 - o Biomassateelt met verdubbelde fotosynthese in 2050
 - o Humane eiwitvoorziening voor 50% uit (nieuwe) plantaardige bronnen in 2050
 - o Klimaatbehoudende natuur: legt jaarlijks CO₂ vast, met grotere biodiversiteit en met een grotere biomassa oogst in 2050
- Carbon Footprint consument halveert (in food en non-food, ook internationaal) door aankoopkeuzen in 2050
 - o Alle consumenten maken de klimaatvriendelijkste keuzes in 2050
 - o De gezonde voedselkeuze wordt ethisch gerelateerd aan grondstofkeuzes (waarom van preferentie in bodemgebruik: food of non-food)
 - o Vaste biomassa als vastleggend medium wordt optimaal ingezet als constructiemateriaal

Uitvoering van deze Kennis en innovatieagenda zal zoveel mogelijk plaatsvinden in afstemming met alle partners én belanghebbenden in het kennis- en innovatiedomein, incl private partijen. Teneinde innovatie toepasbaar te maken voor de dagelijkse praktijk wordt specifiek aandacht gevraagd voor pilots en demonstratie projecten.

Naast deze agenda zijn er ook verschillende beloftevolle start ups, waaronder enkele rond kweekvlees en insecten voor (dierlijke) consumptie in beeld.

Hiermee dekt de innovatie en kennisagenda alle domeinen van dit (deel)akkoord rond Landbouw en Landgebruik.

BR

[Redacted signature block]

BR

[Redacted signature block]

4.7 Voedselconsumptie & keten

'Ketens maken aantrekkelijke klimaatvriendelijkste gezonde keuze logisch'

Partijen zijn van mening dat klimaatvriendelijke consumptie van burgers een gedragsverandering vraagt met lange adem: minder voedselverspilling, meer consumptie van groenten en fruit, een groter aandeel consumptie van eiwitten op plantaardige basis. Dit wordt gezien als een belangrijke bijdrage aan lange termijn klimaatbeleid.

Klimaatbeleid en Circulaire Economie komen samen bij de aanpak van voedselverspilling en de eiwittransitie zoals verwoord in de Transitieagenda Biomassa en Voedsel. In aansluiting op de Taskforce Circulaire Economy in Food stellen partijen zich ten doel om de voedselverspilling bij de consument, inclusief de voedselverliezen in de keten, in Nederland in 2030 te halveren ten opzichte van 2015.

In Nederland wordt meer dierlijk- dan plantaardig eiwit geconsumeerd. Partijen vinden het wenselijk om deze verhouding in ons dieet in 2050 om te draaien (van 60:40 naar 40:60). Dit past bovendien bij een gezond dieet, conform de adviezen hieromtrent van het Voedingscentrum. Naast deze verschuiving in dieet, is in Nederland gemiddeld een reductie van 10% tot 15% van de totale eiwitinname wenselijk. Dit vraagt wel een collectieve verankerde gedragsverandering, die niet te onderschatten is.

Producenten van voedingsmiddelen voor de Nederlandse markt maken voor 2025 de carbon footprint (CF) ook per kilogram voedingsstoffen van hun productgroepen en zo mogelijk hun producten publiek inzichtelijk. Heldere en eenduidige Europese definities zijn hiervoor nodig.

Partijen hebben onderkend dat een verdere verdieping noodzakelijk is met betrekking tot de definitie van klimaatvriendelijke producten en het nodig is vast te stellen voor welke specifieke doelgroepen een beperking van de eiwitinname vanuit gezondheidsperspectief niet wenselijk is.

Hiertoe hebben we de volgende 2 actielijnen gedefinieerd:

- Er is behoefte aan een heldere definitie van klimaatvriendelijke producten. Partijen zullen in 2019 de ontwikkelingen aangaande de definiëring van klimaatvriendelijk producten monitoren, waar nodig beïnvloeden en de uitkomsten delen zodra deze bekend worden.
- Specifieke duiding van bevolkingsgroepen waarvoor een beperking van de eiwitinname niet wenselijk is. Het Voedingscentrum zal in 2019 nader detailleren voor welke bevolkingsgroepen een eiwitreductie van 10-15% vanuit gezondheidsperspectief niet wenselijk is. Tevens zal het Voedingscentrum duiden hoe een eventuele eiwitreductie in de voedselinname dient plaats te vinden vanuit een gewenst volksgezondheidsperspectief.

Voor het invulling geven aan de opgave zijn de volgende vier werkgebieden onderkend.

1. Voedselverspilling reduceren in de gehele keten
2. Ontwikkelen Carbon Footprint (CFP) als monitoring- en vergelijking instrument
3. Gedragsverandering
4. Klimaatvriendelijke verdienmodellen voor de gehele keten

BR

[Redacted text block]

BR

Carbon footprint inzichtelijk maken op bedrijfs-en/of sectorniveau per productgroep.

De Europese Commissie heeft een standaardmethode ontwikkeld om milieuprestaties van producten te meten en te communiceren. Deze methode wordt Product Environmental Footprint (PEF) genoemd. Het is een raamwerk van eisen en principes om de milieu-impact van producten te bepalen. De Europese Commissie kan op basis hiervan in de toekomst verplichten de PEF methodiek toe te passen en mogelijk een PEF label ontwikkelen. Dit biedt kansen om de milieuprestaties van een product te verbeteren wat tot uiting komt in betere score op het PEF-label. Momenteel wordt er gewerkt aan Product Environmental Footprint Category Rules (PEFCR). Voor de volgende categorieën zijn deze regels al vastgesteld: bier, zuivel, diervoeder, vlees, olijfolie, bronwater, pasta en wijn. Vis en koffie zijn nog in ontwikkeling. Daarnaast heeft de EC datasets ontwikkeld om de uitvoering van PEFCRs te ondersteunen. Er is bijvoorbeeld een zeer uitgebreide dataset ontwikkeld voor diervoedergrondstoffen maar ook meer algemene data sets voor energieproductie/gebruik en transport. (http://ec.europa.eu/environment/eussd/smgp/ef_pilots.htm)

Deze methode kan gebruikt worden als monitoring- en vergelijking instrument op ketenniveau. Voor de overige productgroepen zijn standaardprotocollen beschikbaar om de levenscyclusanalyse van producten te bepalen maar die zijn niet specifiek voor voeding: ISO 14040 & ISO 14067, PAS2050, ILCD handbook, en WRI/WBSCD GHG Protocol. Wat nog ontbreekt is een voedingsmiddelen brede methodiek, maar de Agri-footprint is daar een goede aanzet voor. Het Europese PEFCR guidelines 6.3 document geeft hiervoor ook een goed vertrekpunt maar de formele vaststelling naar veel productgroepen ontbreekt nog.

De volgende actielijnen zijn overeengekomen.

- Bedrijven in de productieketen berekenen hun carbon footprint op productgroep niveau..
De Nederlandse overheid spant zich in voor een heldere en eenvoudige Europese

standaard voor de carbon footprint op productgroep niveau (bv de PEFCR). Bedrijven worden hierbij betrokken..

- De bedrijven maken de carbon footprint van hun producten al dan niet via branches publiek inzichtelijk en verlagen de CFP van hun productieketen stapsgewijs en leggen aan hun klanten en stakeholders uit welke maatregelen zij genomen hebben om meer klimaatvriendelijke producten aan te bieden.
- Bedrijven houden vanaf 2019 bij productontwikkeling rekening met het verlagen van de CFP van producten.
- Supermarkten stimuleren klimaatvriendelijke producten in de winkel, door deze als 'gemakkelijkste én normaalste keuze' voor consumenten te positioneren. In het bijzonder dragen zij bij aan de eiwittransitie en de consument te verleiden meer plantaardige eiwitten (60%) ten opzichte van dierlijke producten (40%) te consumeren en producten uit de Schijf van vijf conform het preventie-akkoord. Zij vervullen tevens een actieve rol in Alliantie Verduurzaming voedsel, incl. implementatie en monitoring.

Gedragsverandering

Partijen zijn van mening dat klimaatvriendelijke consumptie van burgers een gedragsverandering vraagt met lange adem: minder voedselverspilling, meer consumptie in Nederland van groenten, fruit en plantaardige eiwitten (van 60:40 naar 40:60% volgens het grondstoffenakkoord) en een hoger aandeel consumptie van producten met een lage carbon footprint. In 2019 wordt een publicatie verwacht waarbij de duurzaamheid/CO2 footprint van allerlei typen eiwitten (plantaardig/dierlijk) worden gecategoriseerd. Dit voortschrijdend inzicht kan nuttig zijn om eiwitten daadwerkelijk op hun footprint te rangschikken, anders dat alleen dierlijk versus plantaardig. Verder bevelen we aan om vermindering van consumptie in de volle breedte van consumptie te positioneren, niet alleen in voeding.

Vooral voor het verminderen van de verspilling op consumentenniveau zijn gedragsveranderingsstrategieën kansrijk^[2]. Beter inzicht in de effectiviteit van strategieën moet verkregen worden door onderzoek samen te laten gaan met campagnes en andere interventies mede gericht op consuminderen in het algemeen.

Het terrein van gedragsbeïnvloeding op het gebied van duurzamere keuzes voor consumenten is sterk in ontwikkeling. Op dit gebied zijn tientallen interventies bekend. De klimaattafel vindt het belangrijk dat alle goed beschreven interventies centraal toegankelijk zijn in een database, bij voorkeur de database van het Centrum Gezond Leven (CGL) van het RIVM. In het geval van klimaatimpact gaat het om interventies gericht op meerdere gedragingen die aan het probleem bijdragen, zoals overconsumptie, voedselverspilling en hoge consumptie van klimaatonvriendelijke producten.

De klimaattafel ziet kansen als de gewenste gedragsveranderingen, zoals hieronder weergegeven, in onderlinge samenhang worden nagestreefd, mede om te vermijden dat verwarring ontstaat bij consumenten: gezondheid, conform de Schijf van Vijf en gebaseerd op de adviezen van de Gezondheidsraad en volgens de doelstellingen op het gebied van het terugdringen van overgewicht, zoals benoemd in het Preventieakkoord^[3]

- consuminderen in het algemeen en van klimaatonvriendelijke producten in het bijzonder (niet beperkt tot voedingsmiddelenproducten)
- voedselverspilling tegengaan
- minder eiwitinname voor die bevolkingsgroepen waarvoor dit relevant is
- meer consumptie in Nederland van groenten en fruit en lager

Partijen spreken af om:

- Op uitnodiging vanuit LTO Nederland, binnen bestaande mededingingsregels, voor 1-1-2020 te komen met een plan dat structureel verdienmodellen voor duurzame

^[2] Voor een overzicht van recent onderzoek in Nederland, zie <https://scienceworks.nl/wp-content/uploads/2016/06/Evelien-van-de-Veer.pdf>

^[3] <https://www.rijksoverheid.nl/onderwerpen/gezondheid-en-preventie/nationaal-preventieakkoord>

grondstoffen en voedingsmiddelen uit productie vanuit landbouw en/of landgebruik identificeert en zo mogelijk uitwerkt. In dit plan wordt aandacht besteed aan:

- Versterking van de positie van de boer en tuinder in de keten.
- Benutting van instrumenten als de Wet duurzaamheid, momenteel bij de RvS, en de taken en verantwoordelijkheden van PO en BO's (in het nieuwe GLB).
- Mogelijkheden van gesloten en/of korte ketens.

CONCEPT

10.2.e

Van: 10.2.e
Verzonden: donderdag 13 december 2018 09:51
Aan: 10.2.e 'Pieter van Geel 10.2.e @vangeelconsultancy.eu'; 10.2.e
CC: 10.2.e @ser.nl; 10.2.e
Onderwerp: Werkdocument Klimaatakkoord_deel C4 L&L dd 13-12-2018
Bijlagen: Werkdocument Klimaatakkoord_deel C4 L&L dd 13-12-2018.docx
Categorieën: BR

Collega's,

Ruim voor 10.00 uur.
Verder komen we niet. Denk maximaal haalbaar met draagvlak.

18-12 hebben we een finaliseer Tafel.

Heb wel enige zorg over traject tussen 17-12 en 18-12.

Groet,

10.2.e

@10.2.e volgens mij hebben we de regieaanwijzingen van de coordinatie prima verwerkt zo, toch?

- 1 Werkdocument Klimaatakkoord
- 2 Versie 3.0; 10 december 2018
- 3

C4 Landbouw en Landgebruik

C4.1 Visie 2050

'De basis voor klimaatneutraal Nederland'

We willen eten, comfortabel wonen en werken, en ons kunnen verplaatsen in een gezonde en prettige leefomgeving. Landbouw en landgebruik sectoren vormen hiervoor natuurlijk de basis.

Natuur, bomen, gewassen en landbouwgronden bieden ons niet alleen een waardevol landschap, maar leggen ook koolstof (CO₂) vast en vormen zo de natuurlijke basis om klimaatverandering te voorkomen. Ze stellen ons bovendien in de gelegenheid voedsel en biomassa te produceren, ook in een veranderend klimaat. Biomassa gebruiken we als diervoer en als grondstof voor energie, chemie en materialen. In 2050 doen we dit in zo klein als mogelijk en zo groot als nodige gesloten grondgebonden kringlopen, cf de kabinetsvisie uit 2018¹. Dit betekent dat we op kleinst mogelijke schaal die passend² is de natuurlijke kringloop bodem > plant > dier > mest > bodem sluiten. Boeren en tuinders worden gewaardeerd en verdienen daarmee een goed inkomen. Natuur en (kenmerkend Nederlands) landschap worden waardenvol beheerd. Dat wil zeggen dat we rekening houden met klimaatbehoudigheid, biodiversiteit én attractiviteit.

De sectoren³ in het domein landbouw en landgebruik zetten de al ingeslagen weg naar forse emissiereductie versneld voort. Toch blijven, ook in 2050, broeikasgasemissies vanuit deze sector onvermijdelijk. Broeikasgasemissies zijn namelijk inherent aan natuurlijke producten, zoals methaan en lachgas uit de veehouderij en bemesting (ook bij 'groene meststoffen'⁴). Tegelijkertijd gaat de sector in toenemende mate koolstof vastleggen in bodems, bossen en materialen, biomassa produceren en hernieuwbare energie opwekken. De ambitie van de sector is dat de onvermijdelijke uitstoot van broeikasgassen aan de ene kant en vastlegging van broeikasgassen aan de andere kant in 2050 met elkaar in evenwicht zijn, zodanig dat de sector landbouw en landgebruik in 2050 *netto* klimaatneutraal is. Dit is nadrukkelijk een gezamenlijke ambitie van boeren en tuinders, terreinbeheerders, NGO's, voedselverwerkers, toeleveranciers en supermarkten. De komende jaren wordt uitgewerkt hoe de sector dit evenwicht kan bereiken.

De partijen in het domein landbouw en landgebruik (ook particuliere terreineigenaren en verpachters) hebben de ambitie om klimaatopgaven te realiseren binnen natuurlijke en economische randvoorwaarden, (verbetering van) biodiversiteit, adequate benadering van andere milieuthema's en gezond verdienvermogen en voedsel- en biomassaproductie. Een sterke keten met stevige ambitie, gezonde bedrijven en biodiverse natuur, vormt de basis voor duurzame voedsel-, hout- en biomassaproductie én beheer die we met trots aan

volgende generaties doorgeven. Vanuit eigen kracht, in verbinding, in weer en wind, met de voeten op aarde, met het hoofd in de wolken, zonder een dag te verzaken, zullen boeren en terreinbeheerders deze opgave de komende jaren realiseren.

¹ 'Landbouw, natuur en voedsel: waardevol en verbonden. Nederland als koploper in kringlooplandbouw' (2018)

² In lijn met SER (juni 2016) 'Werken aan een circulaire economie: geen tijd te verliezen'. <https://www.ser.nl/-/media/ser/downloads/adviezen/2016/circulaire-economie.pdf> (blz. 34 e.v.)

³ De sector landbouw en landgebruik kenmerkt zich door een verscheidenheid aan sectoren in zowel de land-, tuin- en bosbouw, in verschillende landgebruiksfuncties waaronder terrein- en natuurbeheer. Dit deelakkoord raakt al deze actoren alsmede bewoners en (recreatieve) gebruikers.

⁴ Groene meststof: meststof waar bij de productie geen gebruik is gemaakt van fossiele grondstoffen.

De realisatie van deze ambitie zal, in de eerste plaats impact hebben op de dagelijkse bedrijfsvoering van boeren en tuinders en zal iedereen in Nederland raken via effecten op de inrichting en kwaliteit van onze leefomgeving, en mogelijk veranderingen in (voedsel)consumptie. Zeker indien vermindering van afhankelijkheden van vervangbare (buitenlandse) grondstoffen meegewogen wordt. Dit leidt mogelijk juist ook tot nieuwe marktmogelijkheden voor voedselproducenten in Nederland, bijvoorbeeld via export van nieuwe opgedane kennis uit dit akkoord aangevuld met die uit 'kringlooplandbouw'.

Innovatieve ketens en bedrijven zijn nodig om deze visie en ambitie voor 2050 gestalte te doen krijgen, maar ook om de tussendoelen van 2030 te realiseren. Partijen in het Klimaatakkoord zetten daarom gericht in op innovaties voor:

- A. Reductie van broeikasgasemissies bij de productie van food en non-food 2050;
- B. Bevorderen van (regionale) grondgebondenheid tegelijkertijd met het sluiten van kringlopen;
- C. Netto productie van hernieuwbare energie vanuit de land-, tuin en bosbouwsectoren;
- D. Inrichting van het Nederlandse land- en wateroppervlak op CO2 vastlegging en gebruik,
- E. Halvering van de klimaateffecten van aankoopkeuzen door Nederlandse consumenten in 2050.

Deze innovatiesporen hebben een reikwijdte die voorbij de nationale schaal in klimaateffect sorteert. In deze visie en innovatiesporen worden de doelen van het Klimaatakkoord van Parijs, die naast klimaatadaptatie en mitigatie ook gaan over het uitbannen van honger in de wereld én het behoud van ecosystemen en bossen, kwalitatief geoperationaliseerd voor Nederland.

In de komende jaren zal specifiek worden gekeken naar maatregelen en consequenties van mogelijke opgaven voor klimaat voor de landbouw in 2050. Hierbij zal ook de discussie in de EU worden gevoerd waarbij in het kader van level playing field, bekeken zal worden welke maatregelen de verschillende lidstaten reeds hebben genomen en zullen gaan nemen. Nederland zal in deze discussie een actieve rol nemen en inzetten op een landbouw-klimaatbeleid, dat uitgaat van regionale optimalisatie van de landbouw- en biomassaproductie op basis van om milieu- en klimaatredenen.

C4.2 Opgave 2030

'Zoveel mogelijk sluiten van kringlopen'

Voor 2030 hebben de landbouw en landgebruik sectoren een taakstellende opgave gekregen vanuit het kabinet om een additionele afname van 3,5 Mton broeikasgasemissies in 2030 te realiseren (bovenop bestaand beleid). Deze taakstellende bijdrage vanuit land- en tuinbouw en natuursectoren is nodig om te kunnen voldoen aan de kabinetsdoelstelling voor Nederland van 49 procent reductie en vormen de 'volgende stappen' op weg naar 2050.

De 'volgende stappen', omdat er in de voorliggende periode al een stevig emissiereductie fundament is gelegd én er al fors geïnvesteerd is in het opwekken van hernieuwbare energie, waarbij er in 2016 al ca 25 PJ hernieuwbare energie geproduceerd wordt. Deze prestaties geven inspiratie en vertrouwen om de volgende stappen die gevraagd worden richting 2030 te realiseren.

De opgave is opgeknipt in een afname van de broeikasgasemissies uit de landbouw (methaan) en glastuinbouw, ieder met respectievelijk ten minste 1 Mton ⁵ in 2030, en een

⁵ Ten opzichte van het emissiepad bij ongewijzigd beleid in 2016

Thema	Taakstellend Opgave in Mton CO2 eq	Ambitie in Mton CO2 eq	Maatregelen
Veehouderij	BR	BR	BR
Landgebruik	BR	BR	BR
Glastuinbouw	BR	BR	BR
Totaal	BR	BR	

afname van van emissies en verbeteren van de klimaatprestatie in landgebruik van 1,5 Mton, zoals in onderstaande tabel inzichtelijk gemaakt is tbv methaan en lachgas. Over de invulling van de opgave van 3,5 Mton wordt in het Regeerakkoord gesteld dat "daarbij technische maatregelen (mestverwerking, voedselmix, kas als energiebron, etc.) de voorkeur boven hebben volumebeperkende maatregelen."

Methaan en lachgasemissie van Landbouw en landgebruik (incl. methaanslip glastuinbouw)
eenheid: Mton CO2-equivalenten

	1990	2005	2010	2015	2030
Methaan	15,09	12,11	13,5	13,88	13,52
Lachgas	10,1	6,99	6,21	6,27	5,7

bron: referentiepad klimaatakkoord conform NEV2017

De deelnemers aan de tafel landbouw en landgebruik adopteren deze taakstellende opgave en zien aanvullende mogelijkheden. De ambitie voor 2030 bestaat uit ca 6 Mton CO2-eq⁶ reductie in Nederland. Daarnaast is er klimaatwinst door de bijdrage aan energie-opwek, minder zware grondbewerking en duurzamere tractoren, en door beperking van de invoer van grondstoffen in het buitenland. Dit strookt ook met de wens van het kabinet om 0,5 Mton extra in landgebruiksemissies te instrumenteren. Deze additionele inzet van de partijen aan de sectortafel geeft tevens bijdrage aan een mogelijke verhoging van de nationale reductiedoelstelling naar 55 procent in 2030.

⁶ Waarbij ook energetische emissies en ook vastleggingen aan de orde zijn: het betreft de klimaatprestatie van deze sectoren.

Klimaatinzet met effect 'andere Tafels en/of buitenland	Maatregelen
BR	
BR	BR
BR	BR

118
119 Onze insteek is om bij het realiseren van de klimaatopgave L&L de bovenbeschreven visie
120 centraal te stellen. Dat komt neer op 'werk met werk maken'. We geven de voorkeur aan
121 interventies die niet alleen leiden tot een betere koolstofbalans, maar tevens bijdragen aan de
122 transitie van de Nederlandse landbouw naar een kringlooplandbouw zoals minister Schouten in
123 haar visie beschrijft (inclusief een goede sociaal-economische positie voor de agrarische
124 beroepsgroep), onze groene ruimte biodiverser maakt, onze bodems gezonder, helpen onze
125 landschappen aantrekkelijk te maken en houden voor onze snel verstedelijkende bevolking,
126 Nederland weerbaar te maken voor de gevolgen van klimaatverandering en bijdragen aan een
127 goed waterbeheer.

128
129 We zijn er van overtuigd dat dergelijk meekoppelen zowel bijdraagt aan kosteneffectiviteit als
130 aan draagvlak bij relevante groepen en de samenleving in het algemeen. Voorwaarde voor
131 succesvol meekoppelen is het slim en ondogmatisch toepassen van beleidsinstrumenten
132 alsmede het vinden van een goede combinatie van gerichtheid op de korte termijn (nu doen)
133 en lange termijn.

134 Zeker zal het voorkomen dat afwegingen gemaakt moeten worden tussen verschillende
135 maatschappelijke doelen (beheren wij dit bos in de eerste plaats om koolstof vast te leggen of
136 om de biodiversiteit te versterken?).

137
138 BR

BR

BR

BR

BR

167

168

169

170

171

172

173

174

175

176

177

Dit akkoord is geen blauwdruk van de route naar 2050 via de opgave voor 2030. Onderzoek, pilots en demonstraties zullen in sommige (innovatie)sporen kansen bieden om te versnellen, en in andere vragen om een pas op de plaats. In het kader van de doorkijk naar 2050 wordt onder begeleiding van de partijen een scenariostudie uitgevoerd waarbij centraal staat wat de effecten voor de langere termijn zijn van de wens de landbouw te verduurzamen in termen van klimaat, grondgebondenheid en het sluiten van kringlopen.

De gezamenlijk, door de in het klimaatakkoord betrokken actoren uit het domein landbouw en landgebruik, te trekken conclusies uit deze studie, die zullen worden betrokken bij de overeengekomen generieke evaluatiemomenten.

178

C4.3 Generiek

179

C4.3.1 Randvoorwaarden

180

Investerings en Financiering

181

Partijen beseffen dat de komende jaren vele miljarden aan private en publieke investeringen nodig zullen zijn om in de sector Landbouw en Landgebruik de ambities voor klimaatdoelen in 2030 en uiteindelijk 2050 waar te maken. Deels zullen deze ook van belang zijn voor andere transitie in het landelijk gebied, zoals verduurzaming landbouw en biodiversiteit.

185

186

Gedurende langere termijn duidelijkheid hebben over de financiële kaders is essentieel ten behoeve van de bereidheid tot investeren van alle betrokkenen.

187

188

Aan de andere kant beseffen partijen dat er altijd onzekerheden zijn en dat niet verwacht kan worden dat op alle fronten financiële duidelijkheid over zulke lange termijnen geboden kan worden. Zo zijn bijvoorbeeld mandaatperioden van overheden een gegeven.

189

190

191

192

Partijen zien echter mogelijkheden om op basis van de volgende uitgangspunten, met name gericht op publieke instrumenten, een betekenisvolle en transparante stap te zetten in de ook private financiële onderbouwing van de ambities en de voorstellen.

193

194

195

196

1. Bestaande budgetten vormen een belangrijk zoekgebied en daarmee een belangrijke basis voor deze ambities: bij het bedrijfsleven en ook bij de overheden. Bestaande budgetten worden waar mogelijk gekoppeld aan de realiseren van klimaatdoelen. Bijvoorbeeld in het kader van het natuurbeleid en de asbestsanering en ook het (huidige en in ontwikkeling zijnde) Gemeenschappelijk Landbouwbeleid (GLB).

197

198

199

200

201

2. Een aantal instrumenten wordt ingezet dat meer dan in het verleden toegespitst is en wordt voor het klimaatbeleid in de sector landbouw en landgebruik. Hierbij zijn oa de SDE+ regeling en Groenfinanciering van belang. Het ministerie van LNV stelt aan

202

203

- Nationaal Groenfonds een garantiefaciliteit beschikbaar van 70 miljoen euro. Daarmee trekt het Groenfonds extra geld aan voor de financiering van projecten die een bijdrage leveren aan de klimaatdoelstellingen van de sector Landbouw en Landgebruik.
3. Mia en Vamilregeling blijven, met de EIA en de RNES, garantieregeling aardwarmte, het kennis- en innovatieprogramma geothermie, ook in de toekomst van groot belang voor klimaatgerelateerde investeringen.
 4. Met Invest.nl zijn afspraken gemaakt om te onderzoeken of en zo ja hoe ten behoeve van de investeringen in deze transitie Invest.nl een rol kan spelen. Bijvoorbeeld investeringen in stallen, energietransitie glastuinbouw en in aanleg van bossen.
 5. Voor investeringen tbv onderzoek, innovatie en kennis wordt een beroep gedaan op het vigerende en in aanpassing zijnde Topsectorenbeleid met bijbehorende mogelijkheden en intensiveringen.
 6. De zogenaamde Klimaatenvelophe van het Kabinet is ook voor de sector landbouw en landgebruik van groot belang met name voor het opstarten van pilots en initiële ontwikkelkosten. Daar waar in navolgende akkoordtekst dekking gevonden wordt uit 'klimaatenvelophe' zijn de initiële kosten voor de komende 3 jaar geïndiceerd, maar niet in de tekst opgenomen.
 7. Partijen onderkennen het grote belang van het ontwikkelen van betrouwbare, structurele verdienmodellen in deze sectoren waaronder het ontwikkelen instrumenten ter ontsluiting van nieuwe private additionele middelen (zoals bv carbon credits). De periode van pilots wordt tevens benut om de haalbaarheid van nieuwe verdienmodellen en financieringsbronnen te verkennen.
 8. Extra financiële middelen, boven waarvoor hiervoor de kaders zijn geschetst, zullen het doelbereik van met name de ambitie tussen 3,5 en 6 megaton sterk positief beïnvloeden.

Op basis van deze uitgangspunten en de daarin verwoorde verwachtingen kunnen de komende jaren noodzakelijke stappen gezet – en zonodig nieuwe instrumenten ontwikkeld – worden.

Vanuit de onder 6. genoemde klimaatenvelophe is tot en met 2030 € 360 mln gereserveerd, ten dienste van realisatie de afspraken uit dit deelakkoord aangaande reductie van broeikasgasemissies en verbetering van de klimaatprestatie van de landgebruikssectoren. Voor de periode tussen 2019 en 2022 wordt van deze € 360 mln, een eerste tranche van ten minste € 30 mln per jaar beschikbaar gesteld voor de uitwerking van dit deelakkoord.

Mochten onverhoopt wijzigingen komen in dit pakket die van materiële betekenis zijn, zullen partijen bezien welke alternatieven er zijn. Effecten op tempo en ambitieniveau kunnen daarbij aan de orde zijn, zeker indien een wijziging van belang is als onderdeel van een breder ondersteuningspakket én bijbehorende maatregel nog niet zonder deze ondersteuning ingevoerd kan worden.

Uitwerking van specifieke financierings- en instrumentenpakketten tbv van de maatregelen uit dit deelakkoord zal de komende tijd én doorlopend plaatsvinden, passend binnen meegegeven financiële kaders, en met zicht op evt nieuwe ontwikkelingen (zowel privaat, in de markt, als publiek).

Kosteneffectieve pakketten, voor zowel overheden als passend bij private investeringstempo's en -mogelijkheden is hierbij uitgangspunt en vraagt van alle partijen, doorlopend inzet.

Partijen spreken af:

- a. als samenwerking tussen publieke, maatschappelijke en private partijen, het financiële instrumenteringsproces als maatwerkopdracht af te ronden en operationeel te maken voor 1-1-2020.

Verdienmodellen

Boeren, burgers, terreinbeheerders en consumenten komen in (klimaat)actie wanneer zijn mogelijkheden en perspectieven zien. Deze perspectieven kunnen variëren van 'informerend' naar (financieel) waarden. In dit deelakkoord zijn meerdere bouwstenen opgenomen, die samen een goede basis bieden voor het ontwikkelen van verdienmodellen, zowel in maatschappelijke waardering, alsook in beloning. Zo zijn de te ontwikkelen carbon footprints bijvoorbeeld een goede basis om geobjectiveerd de klimaatprestatie van een product te tonen en de onderliggende inspanningen te waarderen.

Partijen spreken af:

- b. De ondertekenaars van dit deelakkoord zullen, op uitnodiging vanuit LTO Nederland, binnen bestaande mededingingsregels, voor 1-1-2020 komen met een plan dat structureel verdienmodellen voor duurzame grondstoffen en voedingsmiddelen uit productie vanuit landbouw en/of landgebruik identificeert en zo mogelijk uitwerkt. In dit plan wordt onder meer aandacht besteed aan:
- Versterking van de positie van de boer en tuinder in de keten.
 - Benutting van instrumenten als de Wet duurzaamheid, momenteel bij de RvS, en de taken en verantwoordelijkheden van PO en BO's (in het nieuwe GLB).
 - Mogelijkheden van gesloten en/of korte ketens
 - Het realiseren van hogere opbrengstprijzen voor boeren en tuinders die aantoonbaar bijdragen aan een duurzame productie, waaronder de reductie van broeikasgassen.

Aanpassingen in wet- en regelgeving

Partijen hebben in dit akkoord de noodzaak uitgesproken om op onderdelen wet en regelgeving aan te passen om deze meer toe te snijden (bv via borging en bijbehorend - instrumentarium) op het bereiken van klimaatdoelen. Beseft wordt dat deze gewenste aanpassingen niet in termen van een resultaatverplichting verwoord kunnen worden.

Daarvoor is vaak de medewerking nodig van derden die zich niet aan dit akkoord hebben verbonden. Dat geldt bij voorbeeld voor medewerking van de Europese Commissie met betrekking tot Richtlijnen en Verordeningen.

Partijen spreken af dat indien de gewenste veranderingen niet of niet tijdig genoeg tot stand komen om de afgesproken ambities en doelen te halen, overleg plaats vindt over mogelijke alternatieve instrumenten om doelbereik te garanderen ofwel ambitieniveaus bij te stellen.

Ten aanzien van de nationale versterking van de borging komen partijen overeen dat:

- c. Het Rijk zal zorgdragen voor een zo snel mogelijke aanpassing van de Mededingingswet zodat samenwerking tussen bedrijven in de Land en Tuinbouw wordt toegestaan en daarmee verder bevordert om ten dienste van de afspraken in dit deelakkoord.
- d. Het Rijk zal samen met mede overheden in het geval van achterblijvende resultaten achterblijvende resultaten, op sector- en/of bedrijfsniveau (free-riders), waar nodig en mogelijk via wet- en regelgeving waarborgen inzetten. Het Rijk zal de daarvoor noodzakelijke instrumenten (algemeen verbindend verklaren (AVV-en), verplichten van duurzamere standaarden via regelgeving) in 2019 uitwerken, waarbij rekening wordt gehouden met de specifieke omstandigheden in de verschillende sectoren.
- e. Deze instrumenten zijn uiterlijk eind 2019 uitgewerkt en gereed om aan te bieden voor behandeling in het parlement waarna (na vaststelling) implementatie volgt. Wanneer uit tussentijdse voortgangsrapportages/monitoring blijkt dat de afgesproken resultaten niet gehaald dreigen te worden, dan kunnen deze zwaardere instrumenten worden ingezet.

C4.3.2 Innovatie

Om de doelen en ambities in 2030 en 2050 te kunnen realiseren is continue inzet en ontwikkeling in innovatieve technieken en maatregelen nodig. Om de ambitieuze doelen te kunnen realiseren is een intensivering van de innovatieprogramma's in de komende jaren noodzakelijk. Juist omdat de opgave zo veelomvattend en de tijdsframes adaptief

C4.7 Voedselconsumptie & keten

'Ketens maken aantrekkelijkste klimaatvriendelijkste gezonde keuze logisch'

Partijen zijn van mening dat klimaatvriendelijke consumptie van burgers een gedragsverandering vraagt met lange adem: minder voedselverspilling, meer consumptie van groenten en fruit, een groter aandeel consumptie van eiwitten op plantaardige basis. Dit wordt gezien als een belangrijke bijdrage aan lange termijn klimaatbeleid.

- I. Klimaatbeleid en Circulaire Economie komen samen bij de aanpak van voedselverspilling en de eiwittransitie zoals verwoord in de Transitieagenda Biomassa en Voedsel. In aansluiting op de Taskforce Circulair Economy in Food stellen partijen zich ten doel om de voedselverspilling bij de consument, inclusief de voedselverliezen in de keten, in Nederland in 2030 te halveren ten opzichte van 2015. Afspraken in beide thema's (Klimaatbeleid en Circulaire Economie) zijn dan ook complementair aan elkaar.
- II. In Nederland wordt meer dierlijk- dan plantaardig eiwit geconsumeerd. Partijen vinden het wenselijk om deze verhouding in ons dieet in 2050 om te draaien (van 60:40 naar 40:60). Dit past bovendien bij een gezond dieet, conform de adviezen hieromtrent van het Voedingscentrum. Naast deze verschuiving in dieet, is in Nederland gemiddeld een reductie van 10% tot 15% van de totale eiwitinname wenselijk. Dit vraagt wel een collectieve verankerde gedragsverandering, die niet te onderschatten is.
- III. Producenten van voedingsmiddelen voor de Nederlandse markt maken voor 2025 de carbon footprint (CF) ook per kilogram voedingsstoffen van hun productgroepen en zo mogelijk hun producten publiek inzichtelijk. Heldere en eenduidige Europese definities zijn hiervoor nodig.

Afspraken

Partijen hebben onderkend dat een verdere verdieping noodzakelijk is met betrekking tot de definitie van klimaatvriendelijke producten en het nodig is vast te stellen voor welke specifieke doelgroepen een beperking van de eiwitinname vanuit gezondheidsperspectief niet wenselijk is.

Hiertoe zijn volgende actielijnen gedefinieerd:

- Er is behoefte aan een heldere definitie van klimaatvriendelijke producten. Partijen zullen in 2019 de ontwikkelingen aangaande de definiëring van klimaatvriendelijk producten monitoren, waar nodig beïnvloeden en de uitkomsten delen zodra deze bekend worden.
- Specifieke duiding van bevolkingsgroepen waarvoor een beperking van de eiwitinname niet wenselijk is. Het Voedingscentrum zal in 2019 nader uitwerken voor welke bevolkingsgroepen een eiwitreductie van 10-15% vanuit gezondheidsperspectief niet wenselijk is. Tevens zal het Voedingscentrum duiden hoe een eventuele eiwitreductie in de voedselinname dient plaats te vinden vanuit een gewenst volksgezondheidsperspectief.

Voor het invulling geven aan de opgave zijn de volgende vier werkgebieden onderkend.

1. Voedselverspilling reduceren in de gehele keten
2. Ontwikkelen Carbon Footprint (CFP) als monitoring- en vergelijking instrument
3. Gedragsverandering
4. Klimaatvriendelijke verdienmodellen voor de gehele keten

BR

BR

BR

BR
BR

BR

1800

BR

BR

1814

1815

Carbon footprint inzichtelijk maken

1816

1817

1818

1819

1820

1821

1822

1823

1824

De Europese Commissie heeft een standaardmethode ontwikkeld om milieuprestaties van producten te meten en te communiceren via Product Environmental Footprints (PEFs). Het is een raamwerk van eisen en principes om de milieu-impact van producten te bepalen. De PEF methodiek biedt kansen om de milieuprestaties van een product te verbeteren wat tot uiting komt in betere score op het PEF-label. Momenteel wordt er op Europees niveau gewerkt aan Product Environmental Footprint Category Rules (PEFCR). Voor de productgroepen bier, zuivel, diervoeder, vlees, olijfolie, bronwater, pasta en wijn zijn al regels al vastgesteld. Voor bv vis en koffie zijn deze nog in ontwikkeling.

1825

De volgende afspraken zijn overeengekomen.

1826

1827

1828

1829

1830

1831

1832

1833

1834

1835

1836

1837

1838

1839

1840

1841

1842

- f. Bedrijven in de productieketen berekenen hun carbon footprint op productgroep niveau. De Nederlandse overheid spant zich in voor een heldere en eenvoudige Europese standaard voor de carbon footprint op productgroep niveau (bv de PEFCR). Bedrijven worden hierbij betrokken.
- g. De bedrijven maken de carbon footprint van hun producten al dan niet via branches publiek inzichtelijk en verlagen de CFP van hun productieketen stapsgewijs en leggen aan hun klanten en stakeholders uit welke maatregelen zij genomen hebben om meer klimaatvriendelijke producten aan te bieden.
- h. Bedrijven houden vanaf 2019 bij productontwikkeling rekening met het verlagen van de CFP van producten.
- i. Supermarkten stimuleren klimaatvriendelijke producten in de winkel, door deze als 'gemakkelijkste én normaalste keuze' voor consumenten te positioneren. In het bijzonder dragen zij bij aan de eiwittransitie en de consument te verleiden meer plantaardige eiwitten (60%) ten opzichte van dierlijke producten (40%) te consumeren en producten uit de Schijf van vijf conform het preventie-akkoord. Zij vervullen tevens een actieve rol in Alliantie Verduurzaming voedsel, incl. implementatie en monitoring.

1843

Gedragsverandering

1844

1845

1846

1847

1848

1849

1850

1851

Partijen zijn van mening dat klimaatvriendelijke consumptie van burgers een gedragsverandering vraagt met lange adem. Voortschrijdend inzicht zal inzet en discussies adaptief maken. Zo wordt in 2019 wordt een publicatie verwacht waarbij de duurzaamheid/CO2 footprint van meerdere typen eiwitten (plantaardig/dierlijk) worden gecategoriseerd, zodat eiwitten op hun footprint gerangschikt kunnen worden. Om de carbonfootprint van consumptie te verlagen zijn meerdere consumptie-categorieën in ogenschouw te nemen naast die in voeding, ook ten minste die in alle vormen van biomassagebruik.

1852 Vooral voor het verminderen van de verspilling op consumentenniveau zijn
1853 gedragsveranderingsstrategieën kansrijk^[2]. Beter inzicht in de effectiviteit van strategieën zal
1854 verkregen worden door onderzoek samen te laten gaan met campagnes en andere
1855 interventies mede gericht op consuminderen in het algemeen.
1856 Het terrein van gedragsbeïnvloeding op het gebied van duurzamere keuzes voor consumenten
1857 is sterk in ontwikkeling. Van belang is dat alle goed beschreven interventies centraal
1858 toegankelijk zijn in een database, zoals bijvoorbeeld de database van het Centrum Gezond
1859 Leven (CGL) van het RIVM. In het geval van klimaatimpact gaat het om interventies gericht
1860 op meerdere gedragingen die aan het probleem bijdragen, zoals overconsumptie,
1861 voedselverspilling en hoge consumptie van klimaatonvriendelijke producten.
1862
1863 Gewenste gedragsveranderingen zullen, zoals hieronder weergegeven, in onderlinge
1864 samenhang moeten worden beschouwd, om verwarring bij consumenten te voorkomen. Het
1865 gaat hierbij om gezondheid (conform de Schijf van Vijf en gebaseerd op de adviezen van de
1866 Gezondheidsraad en volgens de doelstellingen op het gebied van het terugdringen van
1867 overgewicht, zoals benoemd in het Preventieakkoord), iem:
1868 - consuminderen in het algemeen en van klimaatonvriendelijke producten in het bijzonder
1869 (niet beperkt tot voedingsmiddelenproducten)
1870 - voedselverspilling tegengaan
1871 - minder eiwitinname voor die bevolkingsgroepen waarvoor dit relevant is
1872 - meer consumptie in Nederland van groenten en fruit en lager.
1873
1874 **Partijen spreken af:**
1875 j. Meest recente inzichten uit wetenschappelijk onderzoek te benutten tav beïnvloeding van
1876 gedragsverandering naar de afgesproken doelen in dit Klimaatakkoord.

^[2] Voor een overzicht van recent onderzoek in Nederland, zie <https://scienceworks.nl/wp-content/uploads/2016/06/Evelien-van-de-Veer.pdf>

10.2.e

Van: 10.2.e
Verzonden: donderdag 13 december 2018 11:03
Onderwerp: Klimaattafel
Bijlagen: Klimaataakkoord_deel C4 L&L dd 13-12-2018.pdf

Opvolgingsvlag: Flag for follow up
Vlagstatus: Voltooid

Categorieën: BR

Dames, Heren,

Dankzij uw inspanningen.

Deze versie zal vandaag aan de Ministerraad aangeboden worden en daar maandag aan de orde zijn.

Dinsdagavond (18-2, weer dank voor uw flexibiliteit...) zullen we van u en kabinet de allerlaatste issues vernemen en moeten beslechten.

Indien u in deze bijlage essentiële onvolkomenheden aantreft (die u / uw organisatie betreffen en niet gedeeld zijn) tov de pdf versie van een aantal dagen geleden, graag melden bij 10.2.e en mij, ovv regelnummer Liefst voor maandag 16.30 uur).

Meest in het oog springende veranderingen zijn:

- verplaatsing en tekstwijziging (in afstemming met beoogd actie-trekker) van paragraaf verdienmodellen (van consumptie naar C4.3.1) en in dezelfde paragraaf een (generieke) kwantificering van beschikbare middelen uit de enveloppe.
- aangepaste teksten in paragrafen landbouwbodems, vee (melkvee en varkenshouderij). Enkele – voor insiders te vinden – aanpassingen in veenweiden.
- in paragraaf consumptie een verwijzing ('additioneel aan') de uitwerking van dezelfde doelen in het kader van Circulaire Economie én een concluderende afspraak irt gebruik van wetenschappelijke inzichten irt gedragsverandering.

Dankzij uw niet aflatende inzet en betrokkenheid zijn we tot hier gekomen.

A.s. dinsdag – Verkadezaal Ministerie LNV/EZK, onder genot van een lichte maaltijd – stellen we het onderhandelaarsakkoord vast.

Ivm de bij u bekende procedures bij entree (alle 'Tafeldeelnemers' zal ik aanmelden) zouden vervangers aan mij gemeld moeten worden.

Nogmaals dank, ook aan de onzichtbaren die erg veel (extra) werk hebben moeten doen afgelopen week.

Zoals altijd, beschikbaar voor toelichting en vragen.

Nogmaals: HGI's (Hele Grote Issues) kunnen bij voorzitter tot vandaag gemeld worden. NB Dit is geen oproep, maar een herhaalde attendering.

Met groet en tot dinsdagavond,

10.2.e

1 Werkdocument Klimaatakkoord

2 Versie 3.0; 10 december 2018

3

C4 Landbouw en Landgebruik

C4.1 Visie 2050

'De basis voor klimaatneutraal Nederland'

We willen eten, comfortabel wonen en werken, en ons kunnen verplaatsen in een gezonde en prettige leefomgeving. Landbouw en landgebruik sectoren vormen hiervoor natuurlijk de basis.

Natuur, bomen, gewassen en landbouwgronden bieden ons niet alleen een waardevol landschap, maar leggen ook koolstof (CO₂) vast en vormen zo de natuurlijke basis om klimaatverandering te voorkomen. Ze stellen ons bovendien in de gelegenheid voedsel en biomassa te produceren, ook in een veranderend klimaat. Biomassa gebruiken we als diervoer en als grondstof voor energie, chemie en materialen. In 2050 doen we dit in zo klein als mogelijk en zo groot als nodige gesloten grondgebonden kringlopen, cf de kabinetsvisie uit 2018¹. Dit betekent dat we op kleinst mogelijke schaal die passend² is de natuurlijke kringloop bodem > plant > dier > mest > bodem sluiten. Boeren en tuinders worden gewaardeerd en verdienen daarmee een goed inkomen. Natuur en (kenmerkend Nederlands) landschap worden waardenvol beheerd. Dat wil zeggen dat we rekening houden met klimaatbehoudigheid, biodiversiteit én attractiviteit.

De sectoren³ in het domein landbouw en landgebruik zetten de al ingeslagen weg naar forse emissiereductie versneld voort. Toch blijven, ook in 2050, broeikasgasemissies vanuit deze sector onvermijdelijk. Broeikasgasemissies zijn namelijk inherent aan natuurlijke producten, zoals methaan en lachgas uit de veehouderij en bemesting (ook bij 'groene meststoffen'⁴). Tegelijkertijd gaat de sector in toenemende mate koolstof vastleggen in bodems, bossen en materialen, biomassa produceren en hernieuwbare energie opwekken. De ambitie van de sector is dat de onvermijdelijke uitstoot van broeikasgassen aan de ene kant en vastlegging van broeikasgassen aan de andere kant in 2050 met elkaar in evenwicht zijn, zodanig dat de sector landbouw en landgebruik in 2050 *netto* klimaatneutraal is. Dit is nadrukkelijk een gezamenlijke ambitie van boeren en tuinders, terreinbeheerders, NGO's, voedselverwerkers, toeleveranciers en supermarkten. De komende jaren wordt uitgewerkt hoe de sector dit evenwicht kan bereiken.

De partijen in het domein landbouw en landgebruik (ook particuliere terreineigenaren en verpachters) hebben de ambitie om klimaatopgaven te realiseren binnen natuurlijke en economische randvoorwaarden, (verbetering van) biodiversiteit, adequate benadering van andere milieuthema's en gezond verdienvermogen en voedsel- en biomassaproductie. Een sterke keten met stevige ambitie, gezonde bedrijven en biodiverse natuur, vormt de basis voor duurzame voedsel-, hout- en biomassaproductie én beheer die we met trots aan

volgende generaties doorgeven. Vanuit eigen kracht, in verbinding, in weer en wind, met de voeten op aarde, met het hoofd in de wolken, zonder een dag te verzaken, zullen boeren en terreinbeheerders deze opgave de komende jaren realiseren.

¹ 'Landbouw, natuur en voedsel: waardevol en verbonden. Nederland als koploper in kringlooplandbouw' (2018)

² In lijn met SER (juni 2016) 'Werken aan een circulaire economie: geen tijd te verliezen'. <https://www.ser.nl/-/media/ser/downloads/adviezen/2016/circulaire-economie.pdf> (blz. 34 e.v.)

³ De sector landbouw en landgebruik kenmerkt zich door een verscheidenheid aan sectoren in zowel de land-, tuin- en bosbouw, in verschillende landgebruiksfuncties waaronder terrein- en natuurbeheer. Dit deelakkoord raakt al deze actoren alsmede bewoners en (recreatieve) gebruikers.

⁴ Groene meststof: meststof waar bij de productie geen gebruik is gemaakt van fossiele grondstoffen.

De realisatie van deze ambitie zal, in de eerste plaats impact hebben op de dagelijkse bedrijfsvoering van boeren en tuinders en zal iedereen in Nederland raken via effecten op de inrichting en kwaliteit van onze leefomgeving, en mogelijk veranderingen in (voedsel)consumptie. Zeker indien vermindering van afhankelijkheden van vervangbare (buitenlandse) grondstoffen meegewogen wordt. Dit leidt mogelijk juist ook tot nieuwe marktmogelijkheden voor voedselproducenten in Nederland, bijvoorbeeld via export van nieuwe opgedane kennis uit dit akkoord aangevuld met die uit 'kringlooplandbouw'.

Innovatieve ketens en bedrijven zijn nodig om deze visie en ambitie voor 2050 gestalte te doen krijgen, maar ook om de tussendoelen van 2030 te realiseren. Partijen in het Klimaatakkoord zetten daarom gericht in op innovaties voor:

- A. Reductie van broeikasgasemissies bij de productie van food en non-food 2050;
- B. Bevorderen van (regionale) grondgebondenheid tegelijkertijd met het sluiten van kringlopen;
- C. Netto productie van hernieuwbare energie vanuit de land-, tuin en bosbouwsectoren;
- D. Inrichting van het Nederlandse land- en wateroppervlak op CO2 vastlegging en gebruik,
- E. Halvering van de klimaateffecten van aankoopkeuzen door Nederlandse consumenten in 2050.

Deze innovatiesporen hebben een reikwijdte die voorbij de nationale schaal in klimaateffect sorteert. In deze visie en innovatiesporen worden de doelen van het Klimaatakkoord van Parijs, die naast klimaatadaptatie en mitigatie ook gaan over het uitbannen van honger in de wereld én het behoud van ecosystemen en bossen, kwalitatief geoperationaliseerd voor Nederland.

In de komende jaren zal specifiek worden gekeken naar maatregelen en consequenties van mogelijke opgaven voor klimaat voor de landbouw in 2050. Hierbij zal ook de discussie in de EU worden gevoerd waarbij in het kader van level playing field, bekeken zal worden welke maatregelen de verschillende lidstaten reeds hebben genomen en zullen gaan nemen. Nederland zal in deze discussie een actieve rol nemen en inzetten op een landbouw-klimaatbeleid, dat uitgaat van regionale optimalisatie van de landbouw- en biomassaproductie op basis van om milieu- en klimaatredenen.

C4.2 Opgave 2030

'Zoveel mogelijk sluiten van kringlopen'

Voor 2030 hebben de landbouw en landgebruik sectoren een taakstellende opgave gekregen vanuit het kabinet om een additionele afname van 3,5 Mton broeikasgasemissies in 2030 te realiseren (bovenop bestaand beleid). Deze taakstellende bijdrage vanuit land- en tuinbouw en natuursectoren is nodig om te kunnen voldoen aan de kabinetsdoelstelling voor Nederland van 49 procent reductie en vormen de 'volgende stappen' op weg naar 2050.

De 'volgende stappen', omdat er in de voorliggende periode al een stevig emissiereductie fundament is gelegd én er al fors geïnvesteerd is in het opwekken van hernieuwbare energie, waarbij er in 2016 al ca 25 PJ hernieuwbare energie geproduceerd wordt. Deze prestaties geven inspiratie en vertrouwen om de volgende stappen die gevraagd worden richting 2030 te realiseren.

De opgave is opgeknipt in een afname van de broeikasgasemissies uit de landbouw (methaan) en glastuinbouw, ieder met respectievelijk ten minste 1 Mton ⁵ in 2030, en een

⁵ Ten opzichte van het emissiepad bij ongewijzigd beleid in 2016

Thema	Taakstellend Opgave in Mton CO2 eq	Ambitie in Mton CO2 eq	Maatregelen
Veehouderij	BR	BR	BR
Landgebruik	BR	BR	BR
Glastuinbouw	BR	BR	BR
Totaal	BR	BR	

afname van van emissies en verbeteren van de klimaatprestatie in landgebruik van 1,5 Mton, zoals in onderstaande tabel inzichtelijk gemaakt is tbv methaan en lachgas. Over de invulling van de opgave van 3,5 Mton wordt in het Regeerakkoord gesteld dat "daarbij technische maatregelen (mestverwerking, voedselmix, kas als energiebron, etc.) de voorkeur boven hebben volumebeperkende maatregelen."

Methaan en lachgasemissie van Landbouw en landgebruik (incl. methaanslip glastuinbouw)
eenheid: Mton CO2-equivalenten

	1990	2005	2010	2015	2030
Methaan	15,09	12,11	13,5	13,88	13,52
Lachgas	10,1	6,99	6,21	6,27	5,7

bron: referentiepadi klimaatkkoord conform NEV2017

De deelnemers aan de tafel landbouw en landgebruik adopteren deze taakstellende opgave en zien aanvullende mogelijkheden. De ambitie voor 2030 bestaat uit ca 6 Mton CO2-eq⁶ reductie in Nederland. Daarnaast is er klimaatwinst door de bijdrage aan energie-opwek, minder zware grondbewerking en duurzamere tractoren, en door beperking van de invoer van grondstoffen in het buitenland. Dit strookt ook met de wens van het kabinet om 0,5 Mton extra in landgebruiksemissies te instrumenteren. Deze additionele inzet van de partijen aan de sectortafel geeft tevens bijdrage aan een mogelijke verhoging van de nationale reductiedoelstelling naar 55 procent in 2030.

⁶ Waarbij ook energetische emissies en ook vastleggingen aan de orde zijn: het betreft de klimaatprestatie van deze sectoren.

Investerings en Financiering

Gedurende langere termijn duidelijkheid hebben over de financiële kaders is essentieel ten behoeve van de bereidheid tot investeren van alle betrokkenen.

Aan de andere kant beseffen partijen dat er altijd onzekerheden zijn en dat niet verwacht kan worden dat op alle fronten financiële duidelijkheid over zulke lange termijnen geboden kan worden. Zo zijn bijvoorbeeld mandaatperioden van overheden een gegeven.

1. Bestaande budgetten vormen een belangrijk zoekgebied en daarmee een belangrijke basis voor deze ambities: bij het bedrijfsleven en ook bij de overheden. Bestaande budgetten worden waar mogelijk gekoppeld aan de realiseren van klimaatdoelen. Bijvoorbeeld in het kader van het natuurbeleid en de asbestsanering en ook het (huidige en in ontwikkeling zijnde) Gemeenschappelijk Landbouwbeleid (GLB).
2. Een aantal instrumenten wordt ingezet dat meer dan in het verleden toegespitst is en wordt voor het klimaatbeleid in de sector landbouw en landgebruik. Hierbij zijn oa de SDE+ regeling en Groenfinanciering van belang. Het ministerie van LNV stelt aan

- Nationaal Groenfonds een garantiefaciliteit beschikbaar van 70 miljoen euro. Daarmee trekt het Groenfonds extra geld aan voor de financiering van projecten die een bijdrage leveren aan de klimaatdoelstellingen van de sector Landbouw en Landgebruik.
3. Mia en Vamilregeling blijven, met de EIA en de RNES, garantieregeling aardwarmte, het kennis- en innovatieprogramma geothermie, ook in de toekomst van groot belang voor klimaatgerelateerde investeringen.
 4. Met Invest.nl zijn afspraken gemaakt om te onderzoeken of en zo ja hoe ten behoeve van de investeringen in deze transitie Invest.nl een rol kan spelen. Bijvoorbeeld investeringen in stallen, energietransitie glastuinbouw en in aanleg van bossen.
 5. Voor investeringen tbv onderzoek, innovatie en kennis wordt een beroep gedaan op het vigerende en in aanpassing zijnde Topsectorenbeleid met bijbehorende mogelijkheden en intensiveringen.
 6. De zogenaamde Klimaatenvelophe van het Kabinet is ook voor de sector landbouw en landgebruik van groot belang met name voor het opstarten van pilots en initiële ontwikkelkosten. Daar waar in navolgende akkoordtekst dekking gevonden wordt uit 'klimaatenvelophe' zijn de initiële kosten voor de komende 3 jaar geïndiceerd, maar niet in de tekst opgenomen.
 7. Partijen onderkennen het grote belang van het ontwikkelen van betrouwbare, structurele verdienmodellen in deze sectoren waaronder het ontwikkelen instrumenten ter ontsluiting van nieuwe private additionele middelen (zoals bv carbon credits). De periode van pilots wordt tevens benut om de haalbaarheid van nieuwe verdienmodellen en financieringsbronnen te verkennen.
 8. Extra financiële middelen, boven waarvoor hiervoor de kaders zijn geschetst, zullen het doelbereik van met name de ambitie tussen 3,5 en 6 megaton sterk positief beïnvloeden.

Op basis van deze uitgangspunten en de daarin verwoorde verwachtingen kunnen de komende jaren noodzakelijke stappen gezet – en zonodig nieuwe instrumenten ontwikkeld – worden.

Vanuit de onder 6. genoemde klimaatenvelophe is tot en met 2030 € 360 mln gereserveerd, ten dienste van realisatie de afspraken uit dit deelakkoord aangaande reductie van broeikasgasemissies en verbetering van de klimaatprestatie van de landgebruikssectoren. Voor de periode tussen 2019 en 2022 wordt van deze € 360 mln, een eerste tranche van ten minste € 30 mln per jaar beschikbaar gesteld voor de uitwerking van dit deelakkoord.

Mochten onverhoopt wijzigingen komen in dit pakket die van materiële betekenis zijn, zullen partijen bezien welke alternatieven er zijn. Effecten op tempo en ambitieniveau kunnen daarbij aan de orde zijn, zeker indien een wijziging van belang is als onderdeel van een breder ondersteuningspakket én bijbehorende maatregel nog niet zonder deze ondersteuning ingevoerd kan worden.

Uitwerking van specifieke financierings- en instrumentenpakketten tbv van de maatregelen uit dit deelakkoord zal de komende tijd én doorlopend plaatsvinden, passend binnen meegegeven financiële kaders, en met zicht op evt nieuwe ontwikkelingen (zowel privaat, in de markt, als publiek).

Kosteneffectieve pakketten, voor zowel overheden als passend bij private investeringstempo's en -mogelijkheden is hierbij uitgangspunt en vraagt van alle partijen, doorlopend inzet.

Partijen spreken af:

- a. als samenwerking tussen publieke, maatschappelijke en private partijen, het financiële instrumenteringsproces als maatwerkopdracht af te ronden en operationeel te maken voor 1-1-2020.

Verdienmodellen

Boeren, burgers, terreinbeheerders en consumenten komen in (klimaat)actie wanneer zijn mogelijkheden en perspectieven zien. Deze perspectieven kunnen variëren van 'informerend' naar (financieel) waarden. In dit deelakkoord zijn meerdere bouwstenen opgenomen, die samen een goede basis bieden voor het ontwikkelen van verdienmodellen, zowel in maatschappelijke waardering, alsook in beloning. Zo zijn de te ontwikkelen carbon footprints bijvoorbeeld een goede basis om geobjectiveerd de klimaatprestatie van een product te tonen en de onderliggende inspanningen te waarderen.

Partijen spreken af:

- b. De ondertekenaars van dit deelakkoord zullen, op uitnodiging vanuit LTO Nederland, binnen bestaande mededingingsregels, voor 1-1-2020 komen met een plan dat structureel verdienmodellen voor duurzame grondstoffen en voedingsmiddelen uit productie vanuit landbouw en/of landgebruik identificeert en zo mogelijk uitwerkt. In dit plan wordt onder meer aandacht besteed aan:
- Versterking van de positie van de boer en tuinder in de keten.
 - Benutting van instrumenten als de Wet duurzaamheid, momenteel bij de RvS, en de taken en verantwoordelijkheden van PO en BO's (in het nieuwe GLB).
 - Mogelijkheden van gesloten en/of korte ketens
 - Het realiseren van hogere opbrengstprijzen voor boeren en tuinders die aantoonbaar bijdragen aan een duurzame productie, waaronder de reductie van broeikasgassen.

Aanpassingen in wet- en regelgeving

Partijen hebben in dit akkoord de noodzaak uitgesproken om op onderdelen wet en regelgeving aan te passen om deze meer toe te snijden (bv via borging en bijbehorend - instrumentarium) op het bereiken van klimaatdoelen. Beseft wordt dat deze gewenste aanpassingen niet in termen van een resultaatverplichting verwoord kunnen worden. Daarvoor is vaak de medewerking nodig van derden die zich niet aan dit akkoord hebben verbonden. Dat geldt bij voorbeeld voor medewerking van de Europese Commissie met betrekking tot Richtlijnen en Verordeningen.

Partijen spreken af dat indien de gewenste veranderingen niet of niet tijdig genoeg tot stand komen om de afgesproken ambities en doelen te halen, overleg plaats vindt over mogelijke alternatieve instrumenten om doelbereik te garanderen ofwel ambitieniveaus bij te stellen.

Ten aanzien van de nationale versterking van de borging komen partijen overeen dat:

- c. Het Rijk zal zorgdragen voor een zo snel mogelijke aanpassing van de Mededingingswet zodat samenwerking tussen bedrijven in de Land en Tuinbouw wordt toegestaan en daarmee verder bevorderd op ten dienste van de afspraken in dit deelakkoord.
- d. Het Rijk zal samen met mede overheden in het geval van achterblijvende resultaten achterblijvende resultaten, op sector- en/of bedrijfsniveau (free-riders), waar nodig en mogelijk via wet- en regelgeving waarborgen inzetten. Het Rijk zal de daarvoor noodzakelijke instrumenten (algemeen verbindend verklaren (AVV-en), verplichten van duurzame standaarden via regelgeving) in 2019 uitwerken, waarbij rekening wordt gehouden met de specifieke omstandigheden in de verschillende sectoren.
- e. Deze instrumenten zijn uiterlijk eind 2019 uitgewerkt en gereed om aan te bieden voor behandeling in het parlement waarna (na vaststelling) implementatie volgt. Wanneer uit tussentijdse voortgangsrapportages/monitoring blijkt dat de afgesproken resultaten niet gehaald dreigen te worden, dan kunnen deze zwaardere instrumenten worden ingezet.

C4.3.2 Innovatie

Om de doelen en ambities in 2030 en 2050 te kunnen realiseren is continue inzet en ontwikkeling in innovatieve technieken en maatregelen nodig. Om de ambitieuze doelen te kunnen realiseren is een intensivering van de innovatieprogramma's in de komende jaren noodzakelijk. Juist omdat de opgave zo veelomvattend en de tijdsframes adaptief

C4.7 Voedselconsumptie & keten

'Ketens maken aantrekkelijkste klimaatvriendelijkste gezonde keuze logisch'

Partijen zijn van mening dat klimaatvriendelijke consumptie van burgers een gedragsverandering vraagt met lange adem: minder voedselverspilling, meer consumptie van groenten en fruit, een groter aandeel consumptie van eiwitten op plantaardige basis. Dit wordt gezien als een belangrijke bijdrage aan lange termijn klimaatbeleid.

- I. Klimaatbeleid en Circulaire Economie komen samen bij de aanpak van voedselverspilling en de eiwittransitie zoals verwoord in de Transitieagenda Biomassa en Voedsel. In aansluiting op de Taskforce Circulair Economy in Food stellen partijen zich ten doel om de voedselverspilling bij de consument, inclusief de voedselverliezen in de keten, in Nederland in 2030 te halveren ten opzichte van 2015. Afspraken in beide thema's (Klimaatbeleid en Circulaire Economie) zijn dan ook complementair aan elkaar.
- II. In Nederland wordt meer dierlijk- dan plantaardig eiwit geconsumeerd. Partijen vinden het wenselijk om deze verhouding in ons dieet in 2050 om te draaien (van 60:40 naar 40:60). Dit past bovendien bij een gezond dieet, conform de adviezen hieromtrent van het Voedingscentrum. Naast deze verschuiving in dieet, is in Nederland gemiddeld een reductie van 10% tot 15% van de totale eiwitinname wenselijk. Dit vraagt wel een collectieve verankerde gedragsverandering, die niet te onderschatten is.
- III. Producenten van voedingsmiddelen voor de Nederlandse markt maken voor 2025 de carbon footprint (CF) ook per kilogram voedingsstoffen van hun productgroepen en zo mogelijk hun producten publiek inzichtelijk. Heldere en eenduidige Europese definities zijn hiervoor nodig.

Afspraken

Partijen hebben onderkend dat een verdere verdieping noodzakelijk is met betrekking tot de definitie van klimaatvriendelijke producten en het nodig is vast te stellen voor welke specifieke doelgroepen een beperking van de eiwitinname vanuit gezondheidsperspectief niet wenselijk is.

Hiertoe zijn volgende actielijnen gedefinieerd:

- Er is behoefte aan een heldere definitie van klimaatvriendelijke producten. Partijen zullen in 2019 de ontwikkelingen aangaande de definiëring van klimaatvriendelijk producten monitoren, waar nodig beïnvloeden en de uitkomsten delen zodra deze bekend worden.
- Specifieke duiding van bevolkingsgroepen waarvoor een beperking van de eiwitinname niet wenselijk is. Het Voedingscentrum zal in 2019 nader uitwerken voor welke bevolkingsgroepen een eiwitreductie van 10-15% vanuit gezondheidsperspectief niet wenselijk is. Tevens zal het Voedingscentrum duiden hoe een eventuele eiwitreductie in de voedselinname dient plaats te vinden vanuit een gewenst volksgezondheidsperspectief.

Voor het invulling geven aan de opgave zijn de volgende vier werkgebieden onderkend.

1. Voedselverspilling reduceren in de gehele keten
2. Ontwikkelen Carbon Footprint (CFP) als monitoring- en vergelijking instrument
3. Gedragsverandering
4. Klimaatvriendelijke verdienmodellen voor de gehele keten

BR

BR

BR BR

1852 Vooral voor het verminderen van de verspilling op consumentenniveau zijn
 1853 gedragsveranderingsstrategieën kansrijk^[2]. Beter inzicht in de effectiviteit van strategieën zal
 1854 verkregen worden door onderzoek samen te laten gaan met campagnes en andere
 1855 interventies mede gericht op consuminderen in het algemeen.
 1856 Het terrein van gedragsbeïnvloeding op het gebied van duurzamere keuzes voor consumenten
 1857 is sterk in ontwikkeling. Van belang is dat alle goed beschreven interventies centraal
 1858 toegankelijk zijn in een database, zoals bijvoorbeeld de database van het Centrum Gezond
 1859 Leven (CGL) van het RIVM. In het geval van klimaatimpact gaat het om interventies gericht
 1860 op meerdere gedragingen die aan het probleem bijdragen, zoals overconsumptie,
 1861 voedselverspilling en hoge consumptie van klimaatonvriendelijke producten.
 1862
 1863 Gewenste gedragsveranderingen zullen, zoals hieronder weergegeven, in onderlinge
 1864 samenhang moeten worden beschouwd, om verwarring bij consumenten te voorkomen. Het
 1865 gaat hierbij om gezondheid (conform de Schijf van Vijf en gebaseerd op de adviezen van de
 1866 Gezondheidsraad en volgens de doelstellingen op het gebied van het terugdringen van
 1867 overgewicht, zoals benoemd in het Preventieakkoord), icm:
 1868 - consuminderen in het algemeen en van klimaatonvriendelijke producten in het bijzonder
 1869 (niet beperkt tot voedingsmiddelenproducten)
 1870 - voedselverspilling tegengaan
 1871 - minder eiwitinname voor die bevolkingsgroepen waarvoor dit relevant is
 1872 - meer consumptie in Nederland van groenten en fruit en lager.
 1873
 1874 **Partijen spreken af:**
 1875 j. Meest recente inzichten uit wetenschappelijk onderzoek te benutten tav beïnvloeding van
 1876 gedragsverandering naar de afgesproken doelen in dit Klimaatakkoord.

^[2] Voor een overzicht van recent onderzoek in Nederland, zie <https://scienceworks.nl/wp-content/uploads/2016/06/Evelien-van-de-Veer.pdf>

10.2.e

Van: 10.2.e
Verzonden: dinsdag 18 december 2018 21:39
CC: 10.2.e @ser.nl
Onderwerp: RE: Allerlaatste check op tekst concept akkoord én Bijlage! ;)
Bijlagen: Werkdocument Klimaatakkoord L&L 18-12-2018 na Tafel.docx; 181212_Landbouw_infographic-Klimaatakkoord-01.pdf

Categorieën: BR

excuus, bijlage ontbrak.
 dank voor attendering.

als goedmaker ook het concept plaatje. is nog in bewerking.

10.2.e

Van: 10.2.e
Verzonden: dinsdag 18 december 2018 20:51
CC: 10.2.e @ser.nl
Onderwerp: Allerlaatste check op tekst concept akkoord

LS,

Dank voor de fameuze inzet tijdens deze laatste Tafel voor Akkoord.
 We hebben afgesproken dat eenieder de tekst tot zich kan nemen, en eigen bijdrage(n) checkt.

Het is de 99% tekst, muv:

- veenweiden en bossen (aparte afspraken)
- geel gehighlightte tekst: veelal aan voorzitter om tot definitief voorstel te komen (oa rond scenariostudie en 'balans 2050')
- tav geel gearceerde tekst rond 'varkens & mestverwaarding' zoekt 10.2.e contact met 10.2.e

Indien buiten deze thema's zwaarwegend ongemak gevoeld wordt: gaarne een reactie aan voorzitter (cc secretariaat).

Reactietermijnen zijn, zoals inmiddels bekend, net menselijk: uiterlijk woensdag 19-12 11.59 uur.

Nogmaals dank,

10.2.e

1 Werkdocument Klimaatakkoord

2 Versie 4.0; 18 december 2018

3

C4 Landbouw en Landgebruik

C4.1 Visie 2050

'De basis voor klimaatneutraal Nederland'

We willen eten, comfortabel wonen en werken, en ons kunnen verplaatsen in een gezonde en prettige leefomgeving. Landbouw en landgebruik sectoren vormen hiervoor natuurlijk de basis.

Natuur, bomen, gewassen en landbouwgronden bieden ons niet alleen een waardevol landschap, maar leggen ook koolstof (CO₂) vast en vormen zo de natuurlijke basis om klimaatverandering te voorkomen. Ze stellen ons bovendien in de gelegenheid voedsel en biomassa te produceren, ook in een veranderend klimaat. Biomassa gebruiken we als diervoer en als grondstof voor energie, chemie en materialen. In 2050 doen we dit in zo klein als mogelijk en zo groot als nodige gesloten grondgebonden kringlopen, conform de kabinetsvisie uit 2018¹. Dit betekent dat we op kleinst mogelijke schaal die passend² is de natuurlijke kringloop bodem > plant > dier > mest > bodem sluiten. Boeren en tuinders worden gewaardeerd en verdienen daarmee een goed inkomen. Natuur en (kenmerkend Nederlands) landschap worden waardenvol beheerd. Dat wil zeggen dat we rekening houden met klimaatbehoudigheid, biodiversiteit én attractiviteit.

De sectoren³ in het domein landbouw en landgebruik zetten de al ingeslagen weg naar forse emissiereductie versneld voort. Toch blijven, ook in 2050, broeikasgasemissies vanuit deze sector onvermijdelijk. Broeikasgasemissies zijn namelijk inherent aan natuurlijke producten, zoals methaan en lachgas uit de veehouderij en bemesting (ook bij 'groene meststoffen'⁴). Tegelijkertijd gaat de sector in toenemende mate koolstof vastleggen in bodems, bossen en materialen, biomassa produceren en hernieuwbare energie opwekken. **De ambitie van de sector is dat de onvermijdelijke uitstoot van broeikasgassen aan de ene kant en vastlegging van broeikasgassen en productie van hernieuwbare energie én biomassa aan de andere kant, in 2050 met elkaar in balans zijn.** Dit is nadrukkelijk een gezamenlijke ambitie van boeren en tuinders, terreinbeheerders, ngo's, voedselverwerkers, toeleveranciers en supermarkten. **De komende jaren wordt nagegaan hoe de sector Landbouw en Landgebruik deze balans kan bereiken.**

De partijen in het domein landbouw en landgebruik (ook particuliere terreineigenaren en verpachters) hebben de ambitie om klimaatopgaven te realiseren binnen natuurlijke en economische randvoorwaarden, (verbetering van) biodiversiteit, adequate benadering van andere milieuthema's en gezond verdienvermogen, en voedsel- en biomassaproductie. Een sterke keten met stevige ambitie, gezonde bedrijven en biodiverse natuur, vormt de basis voor duurzame voedsel-, hout- en biomassaproductie én beheer die we met trots aan volgende generaties doorgeven. Vanuit eigen kracht, in verbinding, in weer en wind, met de voeten op aarde, met het hoofd in de wolken, zonder een dag te verzaken, zullen boeren en terreinbeheerders deze opgave de komende jaren realiseren.

¹ 'Landbouw, natuur en voedsel: waardevol en verbonden. Nederland als koploper in kringlooplandbouw' (2018).

² In lijn met SER (juni 2016) 'Werken aan een circulaire economie: geen tijd te verliezen'. <https://www.ser.nl/-/media/ser/downloads/adviezen/2016/circulaire-economie.pdf> (blz. 34 e.v.)

³ De sector landbouw en landgebruik kenmerkt zich door een verscheidenheid aan sectoren in zowel de land-, tuin- en bosbouw, in verschillende landgebruiksfuncties waaronder terrein- en natuurbeheer. Dit deelakkoord raakt al deze actoren alsmede bewoners en (recreatieve) gebruikers.

⁴ Groene meststof: meststof waar bij de productie geen gebruik is gemaakt van fossiele grondstoffen.

De realisatie van deze ambitie zal in de eerste plaats impact hebben op de dagelijkse bedrijfsvoering van boeren en tuinders en zal iedereen in Nederland raken, via effecten op de inrichting en kwaliteit van onze leefomgeving, en mogelijk veranderingen in (voedsel)consumptie. Zeker indien vermindering van afhankelijkheden van vervangbare (buitenlandse) grondstoffen wordt meegewogen. Dit leidt mogelijk juist ook tot nieuwe marktmogelijkheden voor voedselproducenten in Nederland, bijvoorbeeld via export van nieuwe opgedane kennis uit dit akkoord, aangevuld met die uit 'kringlooplandbouw'.

Innovatieve ketens en bedrijven zijn nodig om deze visie en ambitie voor 2050 gestalte te doen krijgen, maar ook om de tussendoelen van 2030 te realiseren. Partijen in het Klimaatakkoord zetten daarom gericht in op innovaties voor:

- A. reductie van broeikasgasemissies bij de productie van food en non-food 2050;
- B. bevorderen van (regionale) grondgebondenheid tegelijk met het sluiten van kringlopen;
- C. netto productie van hernieuwbare energie vanuit de land-, tuin en bosbouwsectoren;
- D. inrichting van het Nederlandse land- en wateroppervlak op CO₂-vastlegging en gebruik,
- E. halvering van de klimaateffecten van aankoopkeuzen door Nederlandse consumenten in 2050.

Deze innovatiesporen hebben een reikwijdte die voorbij de nationale schaal in klimaateffect sorteert. In deze visie en innovatiesporen worden de doelen van het Klimaatakkoord van Parijs, die naast klimaatadaptatie en mitigatie ook gaan over het uitbannen van honger in de wereld én het behoud van ecosystemen en bossen, kwalitatief geoperationaliseerd voor Nederland.

In de komende jaren zal specifiek worden gekeken naar maatregelen en consequenties van mogelijke opgaven voor klimaat voor de landbouw in 2050. Hierbij zal ook de discussie in de EU worden gevoerd waarbij, in het kader van een *level playing field* bekeken zal worden welke maatregelen de verschillende lidstaten reeds hebben genomen en zullen gaan nemen. Nederland zal in deze discussie een actieve rol op zich nemen en inzetten op een landbouw-klimaatbeleid, dat uitgaat van regionale optimalisatie van de landbouw- en biomassaproductie op basis van milieu- en klimaatredenen.

C4.2 Opgave 2030

'Zoveel mogelijk sluiten van kringlopen'

Voor 2030 hebben de landbouw en landgebruik sectoren een taakstellende opgave gekregen vanuit het kabinet om een additionele afname van 3,5 Mton broeikasgasemissies in 2030 te realiseren (bovenop bestaand beleid), zoals gepresenteerd in tabel C4.2.1. Deze taakstellende bijdrage vanuit land- en tuinbouw en natuursectoren is nodig om te kunnen voldoen aan de kabinetsdoelstelling voor Nederland van 49 procent reductie en vormt de 'volgende stap' op weg naar 2050.

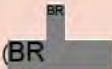

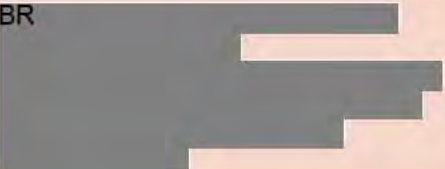

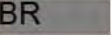
De 'volgende stap', omdat er in de voorliggende periode al een stevig emissiereductie fundament is gelegd én er al fors geïnvesteerd is in het opwekken van hernieuwbare energie, waardoor er in 2016 al circa 25 PJ hernieuwbare energie is geproduceerd. Deze prestaties geven inspiratie en vertrouwen om de volgende stappen richting 2030 te realiseren.

De opgave is opgeknipt in een afname van de broeikasgasemissies uit de landbouw (methaan) en glastuinbouw, ieder met respectievelijk ten minste 1 Mton⁵ in 2030, en een afname van emissies en verbetering van de klimaatprestatie in landgebruik van 1,5 Mton, zoals in tabel C4.2.2 inzichtelijk is gemaakt voor methaan en lachgas. Over de invulling van de opgave van 3,5 Mton wordt in het regeerakkoord gesteld dat "daarbij technische

⁵ Ten opzichte van het emissiepad bij ongewijzigd beleid in 2016.

maatregelen (mestverwerking, voedselmix, kas als energiebron, etc.) de voorkeur boven hebben volumebeperkende maatregelen.”

Tabel C4.2.1 Overzicht taakstelling, ambitie en maatregelen Landbouw en Landgebruik

Thema	Taakstellend Opgave in Mton CO2 eq	Ambitie in Mton CO2 eq	Maatregelen
Veehouderij			
Landgebruik			
Glastuinbouw			
Totaal			

Methaan en lachgasemissie van Landbouw en landgebruik (incl. methaanslip glastuinbouw)
 eenheid: Mton CO2-equivalenten

	1990	2005	2010	2015	2030
Methaan	15,09	12,11	13,5	13,88	13,52
Lachgas	10,1	6,99	6,21	6,27	5,7

bron: referentiep pad klimaatakkoord conform NEV2017

Figuur C4.2.1 Methaan en lachgasemissie sinds 1990

De deelnemers aan de tafel landbouw en landgebruik adopteren deze taakstellende opgave en zien aanvullende mogelijkheden. De ambitie voor 2030 bestaat uit ca 6 Mton CO₂-eq⁶ reductie in Nederland. Daarnaast is er klimaatwinst door de bijdrage aan energie-opwek, minder zware grondbewerking en duurzamere tractoren, en door beperking van de invoer van grondstoffen in het buitenland (zie tabel C4.2.2). Dit strookt ook met de wens van het kabinet om 0,5 Mton extra in landgebruiksemissies te instrumenteren. Deze additionele inzet van de partijen aan

⁶ Waarbij ook energetische emissies en ook vastleggingen aan de orde zijn: het betreft de klimaatprestatie van deze sectoren.

112 de sectortafel draagt tevens bij aan een mogelijke verhoging van de nationale
113 reductiedoelstelling naar 55 procent in 2030.
114
115 Tabel C4.2.2 Klimateffecten buiten berekening deelakkoord Landbouw en Landgebruik

Klimaatinzet met effect 'andere Tafels en/of buitenland	Maatregelen
BR	
BR	BR
BR	BR
BR	BR

116
117 Onze insteek is om bij het realiseren van de klimaatopgave L&L de eerder beschreven visie
118 2050 centraal te stellen. Dat komt neer op 'werk met werk maken'. We geven de voorkeur
119 aan interventies die niet alleen leiden tot een betere koolstofbalans, maar tevens bijdragen
120 aan de transitie van de Nederlandse landbouw naar een kringlooplandbouw, conform de
121 kabinetsvisie uit 2018. Onderdelen hiervan zijn een goede sociaal-economische positie voor
122 de agrarische beroepsgroep, biodiversere groene ruimte, gezondere bodems, aantrekkelijke
123 landschappen voor onze snel verstedelijkende bevolking, weerbaarheid van Nederland voor de
124 gevolgen van klimaatverandering én bijdrage aan een goed waterbeheer.

125
126 We zijn er van overtuigd dat dergelijk meekoppelen bijdraagt aan zowel kosteneffectiviteit als
127 draagvlak bij relevante groepen en de samenleving in het algemeen. Voorwaarde voor
128 succesvol meekoppelen is het slim en ondogmatisch toepassen van beleidsinstrumenten
129 alsmede het vinden van een goede combinatie van gerichtheid op de korte termijn (nu doen)
130 en lange termijn.

131
132 Het zal zeker voorkomen dat er afwegingen gemaakt moeten worden tussen verschillende
133 maatschappelijke doelen (bijvoorbeeld: beheren wij dit bos in de eerste plaats om koolstof
134 vast te leggen of om de biodiversiteit te versterken?). BR

164
165
166
167
168
169
170
171
172
173
174

175
176
177
178
179
180
181
182
183
184
185
186
187
188
189
190
191
192
193
194
195
196
197
198
199
200

Dit akkoord is geen blauwdruk van de route naar 2050 via de opgave voor 2030. Onderzoek, pilots en demonstraties zullen in sommige (innovatie)sporen kansen bieden om te versnellen, en in andere vragen om een pas op de plaats. In het kader van de doorkijk naar 2050 wordt onder begeleiding van de partijen een scenariostudie uitgevoerd, waarbij centraal staat wat de langetermijneffecten zijn van de wens de landbouw te verduurzamen in termen van klimaat, grondgebondenheid en het sluiten van kringlopen.

De gezamenlijk te trekken conclusies uit deze scenariostudie, door de in het Klimaatakkoord betrokken actoren uit het domein landbouw en landgebruik, zullen worden betrokken bij de overeengekomen generieke evaluatiemomenten.

C4.3 Uitgangspunten deelakkoord Landbouw en Landgebruik

C4.3.1 Randvoorwaarden

Investerings en Financiering

Partijen beseffen dat de komende jaren vele miljarden aan private en publieke investeringen nodig zullen zijn om in de sector Landbouw en Landgebruik de ambities voor klimaatdoelen in 2030 en uiteindelijk 2050 waar te maken. Deels zullen deze ook van belang zijn voor andere transitie in het landelijk gebied, zoals verduurzaming landbouw en biodiversiteit.

Gedurende langere termijn duidelijkheid hebben over de financiële kaders is essentieel voor de bereidheid tot investeren van alle betrokkenen. Partijen beseffen ook dat er altijd onzekerheden zijn en dat niet kan worden verwacht dat op alle fronten financiële duidelijkheid over dergelijk lange termijnen kan worden geboden. Zo zijn bijvoorbeeld mandaatperioden van overheden een gegeven.

Partijen zien echter mogelijkheden om op basis van de volgende uitgangspunten, met name gericht op publieke instrumenten, een betekenisvolle en transparante stap te zetten in de ook private financiële onderbouwing van ambities en afspraken:

1. Bestaande budgetten bij overheden vormen een belangrijk uitgangspunt en daarmee een belangrijke basis voor private financieringsambities. Bestaande budgetten worden waar mogelijk gekoppeld aan de realiseren van klimaatdoelen. Bijvoorbeeld in het kader van het natuurbeleid, de asbestsanering en ook het (huidige en in ontwikkeling zijnde) Gemeenschappelijk Landbouwbeleid (GLB).
2. Een aantal bestaande instrumenten wordt meer dan in het verleden toegespitst op het klimaatbeleid in de sector Landbouw en Landgebruik. Hierbij zijn onder andere de SDE⁺-regeling en Groenfinanciering van belang. Het ministerie van LNV stelt aan Nationaal

- Groenfonds een garantiefaciliteit beschikbaar van 70 miljoen euro. Daarmee trekt het Groenfonds extra geld aan voor de financiering van projecten die een bijdrage leveren aan de klimaatdoelstellingen van de sector Landbouw en Landgebruik.
3. De MIA- en VAMIL-regeling blijven, met de EIA en de RNES, garantieregeling aardwarmte, het kennis- en innovatieprogramma geothermie, ook in de toekomst van groot belang voor klimaatgerelateerde investeringen.
 4. Met Invest.nl (i.o.) worden zo mogelijk afspraken gemaakt om te onderzoeken of, en zo ja hoe, ten behoeve van de investeringen in deze transitie Invest.nl (i.o.) een rol kan spelen. Bijvoorbeeld investeringen in stallen, energietransitie glastuinbouw en in aanleg van bossen.
 5. Voor investeringen in innovatie en kennis wordt een beroep gedaan op het vigerende en in aanpassing zijnde Topsectorenbeleid met bijbehorende mogelijkheden en intensiveringen.
 6. De zogenaamde Klimaatenvelophe van het Kabinet is ook voor de sector Landbouw en Landgebruik van groot belang, met name voor het opstarten van pilots en voor initiële ontwikkelkosten. Daar waar in navolgende akkoordtekst dekking gevonden wordt uit 'klimaatenvelophe' zijn de initiële kosten voor de komende 3 jaar geïndiceerd, maar niet in de tekst opgenomen.
Het Rijk hanteert de volgende indicatieve verdeling van deze middelen, bestemd voor innovatieve en demonstratieprojecten:
 - o Glastuinbouw: € 120 mln.
 - o Veehouderij (met name methaan): € 120 mln.
 - o Veenweiden en landbouwbodems: € 60 mln.
 - o Natuur, bomen, bos: € 50 mln.
 - o Voedsel: € 10 mln.De precieze toedeling en feitelijke toekenning zullen onder meer afhangen van private medefinanciering, doelbereik en mate van financiering uit andere publieke bronnen.⁷
 7. Partijen onderkennen het grote belang van het ontwikkelen van betrouwbare, structurele verdienmodellen in deze sectoren, waaronder het ontwikkelen van instrumenten ter ontsluiting van nieuwe private additionele middelen (bijvoorbeeld: carbon credits).
 8. Extra financiële middelen, in aanvulling op de middelen waarvoor in deze uitgangspunten de kaders zijn geschetst, zullen het doelbereik van met name de ambitie tussen 3,5 en 6 megaton sterk positief beïnvloeden.
- Op basis van deze uitgangspunten en de daarin verwoorde verwachtingen kunnen de komende jaren noodzakelijke stappen worden gezet, en zonodig nieuwe instrumenten worden ontwikkeld.
- Vanuit de onder uitgangspunt 6 genoemde klimaatenvelophe is tot en met 2030 € 360 mln. gereserveerd, ten dienste van realisatie van de afspraken uit dit deelakkoord aangaande reductie van broeikasgasemissies en verbetering van de klimaatprestatie van de landgebruikssectoren. Voor de periode tot en met 2021 wordt van deze € 360 mln, een eerste tranche van ten minste € 30 mln. per jaar beschikbaar gesteld voor de uitwerking van dit deelakkoord.
- Mochten onverhoopt wijzigingen komen in dit pakket die van materiële betekenis zijn, zullen partijen bezien welke alternatieven er zijn. Effecten op tempo en ambitieniveau kunnen daarbij aan de orde zijn, zeker indien een wijziging van belang is als onderdeel van een breder ondersteuningspakket én bijbehorende maatregel nog niet zonder deze ondersteuning kan worden ingevoerd.
- Uitwerking van specifieke financierings- en instrumentenpakketten voor de maatregelen uit dit deelakkoord zal de komende tijd (én doorlopend) plaatsvinden, passend binnen meegegeven

⁷ Daarnaast zijn de gebruikelijke voorwaarden aan de orde die horen bij meerjarenramingen waaronder ook de mogelijke effecten van de tussentijdse evaluatie van dit akkoord.

financiële kaders, en met zicht op eventuele nieuwe ontwikkelingen (zowel privaat en publiek, als in de markt). Kosteneffectieve pakketten, voor zowel overheden als passend bij private investeringstempo's en -mogelijkheden is uitgangspunt. Dit vraagt en vraagt van alle partijen, doorlopend inzet.

Partijen spreken af:

- a. Publieke, maatschappelijke en private partijen werken samen aan de afronding en het operationeel maken voor 1-1-2020 van het financiële instrumenteringsproces als maatwerkopdracht.

Verdienmodellen

Boeren, burgers, terreinbeheerders en consumenten komen in (klimaat)actie wanneer zij mogelijkheden en perspectieven zien. Deze perspectieven kunnen variëren van 'informerend' naar (financieel) waarden. In dit deelakkoord zijn meerdere bouwstenen opgenomen, die samen een goede basis bieden voor het ontwikkelen van verdienmodellen, zowel in maatschappelijke waardering, alsook in beloning.

Zo zijn de te ontwikkelen (productspecifieke) carbon footprints bijvoorbeeld een goede basis om geobjectiveerd de klimaatprestatie van een product te tonen en de onderliggende inspanningen te waarderen.

Partijen spreken af:

- b. De ondertekenaars van dit deelakkoord zullen, op uitnodiging vanuit LTO Nederland, binnen bestaande mededingingsregels, voor 1-1-2020 een plan uitwerken dat partijen structureel verdienmodellen voor duurzame grondstoffen en voedingsmiddelen uit productie vanuit landbouw en/of landgebruik identificeren en zo mogelijk uitwerkt. In dit plan wordt onder meer aandacht besteed aan:
 - o Versterking van de positie van de boer en tuinder in de keten;
 - o Benutting van instrumenten als de Wet duurzaamheidsinitiatieven, momenteel bij de RvS, en de taken en verantwoordelijkheden van Producenten- en Brancheorganisaties (in het nieuwe GLB);
 - o Mogelijkheden van gesloten en/of korte(re) ketens;
 - o Het realiseren van hogere opbrengstprijzen voor boeren en tuinders die aantoonbaar bijdragen aan een duurzame productie, waaronder de reductie van broeikasgassen.

Aanpassingen in wet- en regelgeving

Partijen hebben in dit deelakkoord de noodzaak uitgesproken om op onderdelen wet- en regelgeving aan te passen om deze meer toe te snijden op het bereiken van klimaatdoelen (bijvoorbeeld via borging en bijbehorend -instrumentarium). Beseft wordt dat deze gewenste aanpassingen niet in termen van een resultaatverplichting kunnen worden verwoord.

Daarvoor is vaak de medewerking nodig van derden die zich niet aan dit akkoord hebben verbonden. Dat geldt bijvoorbeeld voor medewerking van de Europese Commissie met betrekking tot Richtlijnen en Verordeningen.

Partijen spreken af:

- c. Indien de gewenste veranderingen niet of niet tijdig genoeg tot stand komen om de afgesproken ambities en doelen te halen, overleg plaatsvindt over mogelijke alternatieve instrumenten om doelbereik te garanderen ofwel ambitieniveaus bij te stellen.
- d. Het Rijk draagt zorg voor een zo snel mogelijke aanpassing van de Mededingingswet, zodat samenwerking tussen bedrijven in de Land- en Tuinbouw wordt toegestaan en daarmee verder bevorderd onder andere ten dienste van de afspraken in dit deelakkoord.
- e. Het Rijk zal samen met mede overheden in het geval van achterblijvende resultaten, op sector- en/of bedrijfsniveau (free-riders), waar nodig en mogelijk via wet- en regelgeving waarborgen inzetten. Het Rijk zal de daarvoor noodzakelijke instrumenten (algemeen verbindend verklaren (AVV-en), verplichten van duurzamere standaarden via regelgeving)

in 2019 uitwerken, waarbij rekening wordt gehouden met de specifieke omstandigheden in de verschillende sectoren.

- f. Deze instrumenten zijn uiterlijk eind 2019 uitgewerkt en gereed om aan te bieden voor behandeling in het parlement waarna (na vaststelling) implementatie volgt. Wanneer uit tussentijdse voortgangsrapportages/monitoring blijkt dat de afgesproken resultaten niet gehaald dreigen te worden, dan kunnen deze zwaardere instrumenten worden ingezet.

C4.3.2 Innovatie

Om de doelen en ambities in 2030 en 2050 te kunnen realiseren is continue ontwikkeling van innovatieve technieken en maatregelen nodig. Om de ambitieuze doelen te kunnen realiseren is een intensivering van de innovatieprogramma's, conform in de IKIA (zie ook hoofdstuk D3) bepleit wordt, in de komende jaren noodzakelijk. Juist omdat de opgave zo veelomvattend is en de tijdsframes adaptief innovatiemanagement vragen, is gekozen om de innovatiedoelen centraal te stellen, boven de daaruit voortvloeiende technieken. Deze aanpak is al eerder gekozen in de Glastuinbouw ("Kas als Energiebron") en bouwt hier voor de breedte van de gehele Tafel op voort.

De opgestelde Kennis- en Innovatieagenda ten behoeve van dit akkoord gaat uit van de volgende onderzoeksopgaven:

- In 2050 levert food en non-food haar bijdrage aan de 80-95% emissiereductie in Nederland:
 - Emissiereductie in bodem en landgebruik in de landbouw;
 - Veehouderij: emissiereductie methaan en lachgas.
- Energie: Gebruiksreductie naar nul emissie in 2030 en opwekking van 100 PJ in 2050
 - Energiebesparing;
 - Kleinschalige energieopwekking.
- 100 procent land en water ingericht op CO₂-vastlegging en –gebruik in 2050:
 - Ontwikkeling van 14.000 km² blauwe ruimte voor zeewierproductie en natuurontwikkeling;
 - Biomassateelt met verdubbelde fotosynthese in 2050;
 - Eiwit voor humane consumptie voor 50 procent uit (nieuwe) plantaardige bronnen in 2050;
 - Klimaatbehoudende natuur: legt jaarlijks CO₂ vast, met grotere biodiversiteit en met een grotere biomassa oogst in 2050.
- Carbon Footprint consument halveert (in food en non-food, ook internationaal) door aankoopkeuzen in 2050:
 - Alle consumenten maken de klimaatvriendelijkste keuzes in 2050;
 - De gezonde voedselkeuze wordt ethisch gerelateerd aan grondstofkeuzes (waarom van preferentie in bodemgebruik: food of non-food);
 - Vaste biomassa als vastleggend medium wordt optimaal ingezet als constructiemateriaal.

Uitvoering van deze Kennis en innovatieagenda zal zoveel mogelijk plaatsvinden in afstemming met alle partners én belanghebbenden in het kennis- en innovatiedomein, inclusief private partijen. Teneinde innovatie toepasbaar te maken voor de dagelijkse praktijk wordt specifiek aandacht gevraagd voor pilots en demonstratie projecten.

Naast deze agenda zijn er ook verschillende beloftevolle start ups, waaronder enkele rond kweekvlees en insecten voor (dierlijke) consumptie in beeld.

Hiermee dekt de innovatie- en kennisagenda alle domeinen van dit (deel)akkoord rond Landbouw en Landgebruik.

C4.7 Voedselconsumptie & keten

Partijen zijn van mening dat klimaatvriendelijke consumptie van burgers een langdurige inspanning vergt. Gedragsverandering op het gebied van verminderen van voedselverspilling, meer consumptie van groenten en fruit, en een groter aandeel consumptie van eiwitten op plantaardige basis, wordt gezien als belangrijke bijdrage het aan lange termijn klimaatbeleid.

Bij de aanpak van voedselverspilling en de eiwittransitie, zoals verwoord in de Transitieagenda Biomassa en Voedsel, komen klimaatbeleid en circulaire economie samen. In aansluiting op de Taskforce Circular Economy in Food stellen partijen zich ten doel om de voedselverspilling bij de consument, inclusief de voedselverliezen in de keten, in Nederland in 2030 te halveren ten opzichte van 2015. Afspraken in beide thema's (klimaatbeleid en circulaire economie) zijn dan ook complementair aan elkaar.

De gedragsverandering die nodig is voor een eiwittransitie is niet te onderschatten. Partijen streven ernaar om in 2050 in Nederland de verhouding dierlijk: plantaardig eiwit in ons dieet te hebben gedraaid van 60: 40 naar 40: 60. Dit past bovendien bij een gezond dieet, conform de adviezen hieromtrent van het Voedingscentrum. Naast deze verschuiving in dieet, is in Nederland gemiddeld een reductie van 10 tot 15 procent van de totale eiwitinname wenselijk.

Om invulling te geven aan deze opgaven zijn de volgende drie werkgebieden onderkend:

BR

BR

- Ontwikkelen Carbon Footprint (CFP) als monitoring- en vergelijking instrument. Producenten van voedingsmiddelen voor de Nederlandse markt maken voor 2025 de carbon footprint (CFP) ook per kilogram voedingsstoffen van hun productgroepen en zo mogelijk hun producten publiek inzichtelijk. Heldere en eenduidige Europese definities zijn hiervoor nodig.
- Gedragsverandering. Partijen zijn van mening dat klimaatvriendelijke consumptie van burgers een gedragsverandering vraagt met lange adem. Voortschrijdend inzicht zal inzet en discussies adaptief maken. Zo wordt in 2019 wordt een publicatie verwacht waarbij de duurzaamheid/ CO₂-footprint van meerdere typen eiwitten (plantaardig/dierlijk) worden gecategoriseerd, zodat eiwitten op hun footprint gerangschikt kunnen worden.

Partijen spreken af:

BR

BR

BR

BR

1797

1798 Carbon footprint inzichtelijk maken

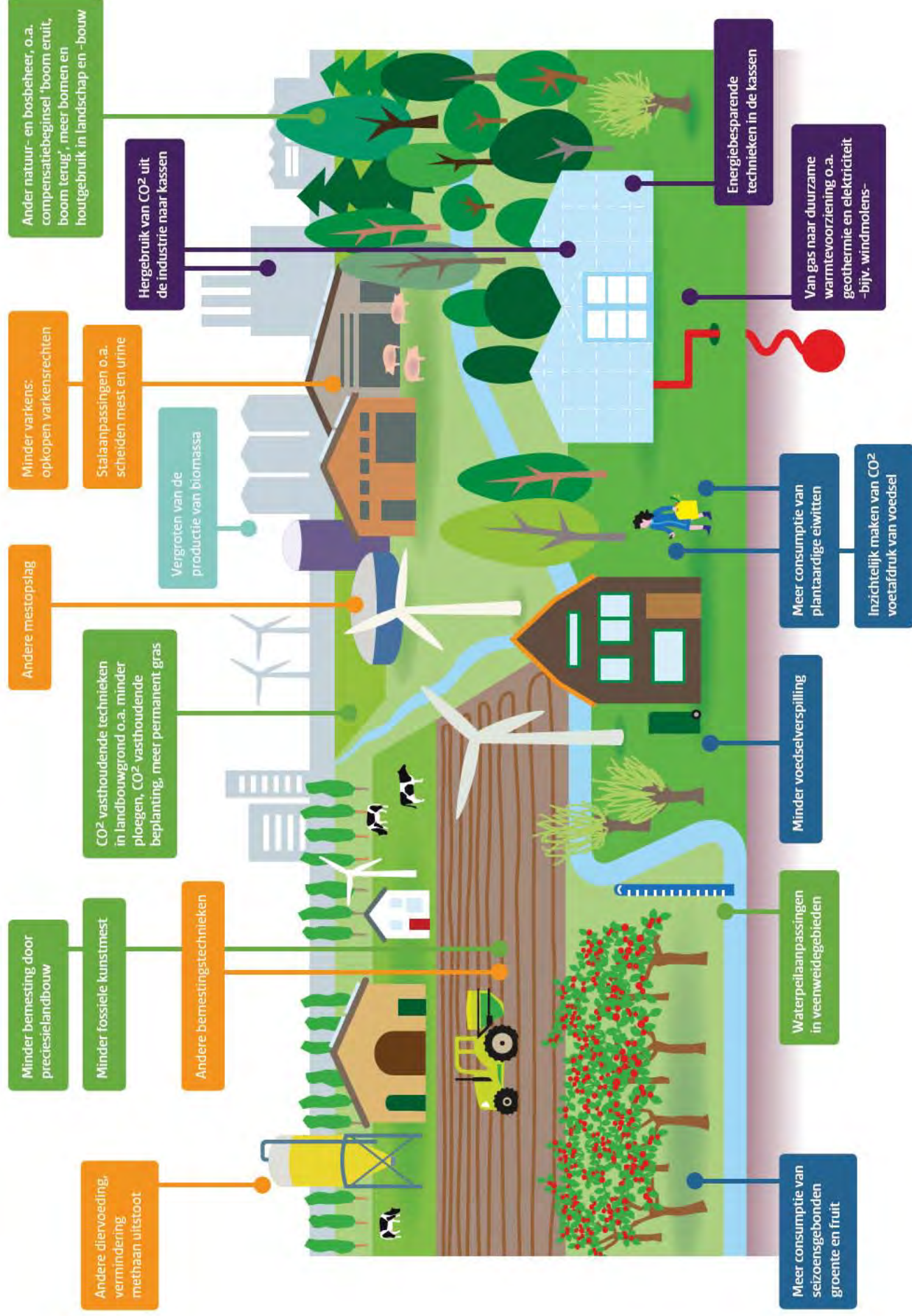
- 1799 f. Producenten van voedingsmiddelen voor de Nederlandse markt maken voor 2025 de carbon
1800 footprint (CFP) ook per kilogram voedingsstoffen van hun productgroepen en zo mogelijk hun
1801 producten publiek inzichtelijk
- 1802 g. Bedrijven in de productieketen berekenen hun carbon footprint op productgroep niveau.
1803 De Nederlandse overheid spant zich in voor een heldere en eenvoudige Europese
1804 standaard voor de carbon footprint op productgroep niveau (bijvoorbeeld de PEFCR).
1805 Bedrijven worden hierbij betrokken.
- 1806 h. De bedrijven maken de carbon footprint van hun producten al dan niet via branches
1807 publiek inzichtelijk; verlagen de CFP van hun productieketen stapsgewijs; en leggen aan
1808 hun klanten en stakeholders uit welke maatregelen zij genomen hebben om meer
1809 klimaatvriendelijke producten aan te bieden.
- 1810 i. Bedrijven houden vanaf 2019 bij hun productontwikkeling rekening met het verlagen van
1811 de CFP van producten.
- 1812 j. Supermarkten stimuleren klimaatvriendelijke producten in de winkel, door deze als
1813 'gemakkelijkste én normaalste keuze' voor consumenten te positioneren. In het bijzonder
1814 dragen zij bij aan de eiwittransitie en de consument te verleiden meer plantaardige
1815 eiwitten (60 procent) ten opzichte van dierlijke producten (40 procent) te consumeren en
1816 producten uit de Schijf van vijf conform het preventie-akkoord. Zij vervullen tevens een
1817 actieve rol in Alliantie Verduurzaming voedsel, inclusief implementatie en monitoring.

1818

1819 Gedragsverandering

- 1820 k. Partijen benutten meest recente inzichten uit wetenschappelijk onderzoek voor
1821 beïnvloeding van gedragsverandering naar de afgesproken doelen in dit Klimaatakkoord.
- 1822 l. Partijen spreken af verdere verdieping te realiseren met betrekking tot de definitie van
1823 klimaatvriendelijke producten voor 1-1-2020. Hierbij bezien zij, na advies van
1824 Voedingscentrum Nederland, voor welke specifieke doelgroepen een beperking van de
1825 eiwitinname vanuit gezondheidsperspectief niet wenselijk is. Tevens zal het
1826 Voedingscentrum duiden hoe een eventuele eiwitreductie in de voedselinname dient plaats te
1827 vinden vanuit een gewenst volksgezondheidsperspectief.

1828

10.2.e

Van: 10.2.e
Verzonden: woensdag 19 december 2018 12:39
Aan: 10.2.e @minfin.nl)
Onderwerp: FW: Allerlaatste check op tekst concept akkoord én Bijlage! ;)
Bijlagen: Werkdocument Klimaatakkoord L&L 18-12-2018 na Tafel.docx; 181212_Landbouw_infographic-Klimaatakkoord-01.pdf

Urgentie: Hoog

Categorieën: BR

Met vriendelijke groet,

10.2.e
10.2.e

.....
Ministerie van Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit

Bezuidenhoutseweg 73 | 2594 AC | 's-Gravenhage
 Postbus 20401 | 2500 EK | 's-Gravenhage

T 070-10.2.e
 M 06-10.2.e
 10.2.e @minez.nl

Van: 10.2.e
Verzonden: dinsdag 18 december 2018 22:28
Aan: 10.2.e

CC: Brouwershaven, drs. R.P. van (Rob) ; Inv-kea ; 10.2.e
)

Onderwerp: FW: Allerlaatste check op tekst concept akkoord én Bijlage! ;)

Urgentie: Hoog

Hierbij stuur ik jullie de tekst na bespreking aan de tafel hedenavond.

Het is de 99% tekst, m.u.v.:

- veenweiden en bossen (aparte afspraken)
- geel gehighlighte tekst: veelal aan voorzitter om tot definitief voorstel te komen (o.a. rond scenariostudie en 'balans 2050')
- t.a.v. geel gearceerde tekst rond 'varkens & mestverwaarding' zoekt 10.2.e contact met 10.2.e

Omdat morgen eind van de ochtend de tekst moet worden ingeleverd, graag reactie zsm maar uiterlijk 11 uur woensdag 19 december!

Met vriendelijke groet,

10.2.e
10.2.e

.....
Ministerie van Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit

Bezuidenhoutseweg 73 | 2594 AC | 's-Gravenhage
 Postbus 20401 | 2500 EK | 's-Gravenhage

T 070-10.2.e
M 06-10.2.e
10.2.e [@minez.nl](mailto:minez.nl)

.....

10.2.e

Van: 10.2.e
Verzonden: woensdag 19 december 2018 13:17
Aan: 10.2.e
Onderwerp: FW: Resterende opmerkingen
Bijlagen: Werkdocument Klimaatakkoord - markup 1812 - deel voedselconsumptie.docx; WG Voedselconsumptie - DEF - 051218vs4.docx

Opvolgingsvlag: Opvolgen
Vlagstatus: Voltooid

Categorieën: BR

Van: 10.2.e
Verzonden: dinsdag 18 december 2018 23:38
Aan: 10.2.e @vangeelconsultancy.eu
cc: 10.2.e); 10.2.e @ser.nl; 10.2.e ; 'Marian Geluk' ; 'NVB - Kannegieter, Wim'
Onderwerp: RE: Resterende opmerkingen

Beste Pieter,

Ik heb zojuist naar de laatste versie gekeken die 10.2.e mij heeft gestuurd.
 Zonder enig verder overleg of argumentatie is de tekst die is aangeleverd door onze werkgroep nog verder uitgekleeft.
 Een aantal voor ons belangrijke elementen komen zo nauwelijks nog naar voren.

In bijlage de "mark-up" van de laatste versie tov die van 13/12 en de gehele tekst die wij als resultaat van de werkgroep voedselconsumptie hebben aangeleverd.

Een werkgroep die ik heb voorgezeten, min of meer op verzoek van U / 10.2.e omdat het CBL dit niet oppakte.
 Het stelt mij enorm teleur dat ik / wij op deze manier in het proces behandeld worden.
 Dit ondanks diverse contacten en mailwisselingen met 10.2.e en de signalen die ik tijdens een aantal tafels heb gegeven.

Ik realiseer me terdege dat wij niet echt relevant zijn voor de input van de L&L tafel.

Maar voor hetgeen nu resteert hadden wij als werkgroep niet 3x een dagdeel plenair bij elkaar hoeven te zitten, de subgroepjes niet hun werk hoeven te doen en 10.2.e en ik geen energie in deze werkgroep hoeven te stoppen.
 Indien de geleverde input niet conform de verwachting of gewenste kwaliteit was, had dit aangegeven kunnen worden.

Ik zal morgenochtend Marian Geluk benaderen.

Maar U begrijpt dat ik, ondanks mijn respect voor het vele werk van U en het secretariaat, niet langer achter deze tekst kan staan.

Groet,
 10.2.e .

Van: 10.2.e @cosun.com]
Verzonden: dinsdag 18 december 2018 19:54
Aan: 10.2.e @minez.nl

cc: 10.2.e @vangeelconsultancy.eu

Onderwerp: Resterende opmerkingen

10.2.e

Onderstaand mijn opmerkingen die ik op 14/12 heb gemeld maar die (waarschijnlijk) nog niet verwerkt zijn in de tekst (niet vermeld op jullie puntenlijstje):

33 & 65/ Hebben we gisteren besproken. Ik blijf dit een vreemde ambitie vinden indien we integraal streven naar 80-95% reductie van CO2 in 2050.

101/ De tabel geeft "slechts" een reductie aan van 0,36 + 0,57 in 2030 versus 2015. In de tekst staat 1,5Mton, je mist 0,57Mton.

157/ Een te strikte cascadering is niet verstandig. Food en Energie zijn logisch als uitersten. Maar Feed / materialen / chemie moeten we aan de markt overlaten. Svp weglaten: "en als" en "daarna als".

1781/ Optie 4 is er niet meer...

1826/ Conform eerder bericht deze zin laten vervallen en na 829 opnemen:

Indien beschikbaar en eenvoudig toe te passen, wordt door producenten al dan niet via branches, deze Europese standaard voor 2025 geïmplementeerd.

— —

Zoals ik eerder heb gedeeld ben ik niet echt gelukkig met het fors uitkleden van de tekst (actielijnen deel 3 en deel 4 in zijn geheel) van onze werkgroep. Vandaar mijn vraag of de tekst van de werkgroep nog onderdeel vormt van het totale pakket van het klimaatakkoord. Mocht dat niet zo zijn dan zijn negatieve reacties van werkgroepleden helaas niet uit te sluiten.

Groet / Kind Regards,

10.2.e

This message, including any attachments, is confidential, privileged and for the sole benefit of the person(s) or entity to whom it was intended to be addressed. If you are not the intended recipient, please notify the sender by return e-mail and destroy this message. You may not copy, disclose, distribute or deliver this message or its contents to anyone, nor use it for your own or someone others benefit. Any opinions in this message are those of the sender, and are not necessarily reflective of the company's policies. Although this message and its attachments are believed to be free of any virus or other defect, it is the responsibility of the recipient to ensure that these are virus free and no responsibility is accepted by the company for any loss or damage arising from receipt or use thereof. The company is not responsible for the timely and correct receipt of this message. Furthermore you are notified that any and all liability of the company is limited to the amount which is paid out in the matter concerned under the insurance coverage of the company.

C4.7 Voedselconsumptie & keten

1736 ~~'Ketens maken aantrekkelijke klimaatvriendelijkste gezonde keuze logisch'~~
 1737 Partijen zijn van mening dat klimaatvriendelijke consumptie van burgers een
 1738 gedragsverandering vraagt met lange adem: minder ~~langdurige inspanning vergt~~.
 Gedragsverandering op het gebied van ~~vermindere~~ van voedselverspilling, meer consumptie van
 1739 groenten en fruit, ~~en een~~ groter aandeel consumptie van eiwitten op plantaardige basis. Dit
 1740 wordt gezien als ~~een~~ belangrijke bijdrage ~~het~~ aan lange termijn klimaatbeleid.
 1741
 1742 ~~Klimaatbeleid en Circulaire Economie komen samen bij~~
 1743 Bij de aanpak van voedselverspilling
 1744 en de eiwittransitie, zoals verwoord in de Transitieagenda Biomassa en Voedsel, ~~komen~~
 1745 klimaatbeleid en circulaire economie samen. In
 1746 aansluiting op de Taskforce ~~Circular~~ Circular Economy in Food stellen partijen zich ten doel
 om de
 1747 voedselverspilling bij de consument, inclusief de voedselverliezen in de keten, in
 1748 Nederland in 2030 te halveren ten opzichte van 2015. Afspraken in beide thema's 1747
 (Klimaatbeleid en Circulaire Economie) ~~(klimaatbeleid en circulaire economie)~~ zijn dan ook
 complementair aan elkaar.
 1749 II. In
 De gedragsverandering die nodig is voor een eiwittransitie is niet te onderschatten. Partijen streven
 ernaar om in 2050 in Nederland ~~wordt meer de verhouding~~ dierlijk ~~dan~~ plantaardig eiwit
 geconsumeerd. Partijen vinden het 1750 wenselijk om deze verhouding in ons dieet in 2050 om te
 draaien ~~(hebben gedraaid van 60:40 naar 40:60)~~.
 1751 Dit past bovendien bij een gezond dieet, conform de adviezen hieromtrent van het
 1752 Voedingscentrum. Naast deze verschuiving in dieet, is in Nederland gemiddeld een 1753
 1754 reductie van 10% tot 15% ~~procent~~ van de totale eiwitname wenselijk. Dit vraagt wel een 1754
 1755 collectieve verankerde gedragsverandering, die niet te onderschatten is.
 1756 III. Producenten van voedingsmiddelen voor de Nederlandse markt maken voor 2025 de
 1757 carbon footprint (CF) ook per kilogram voedingsstoffen van hun productgroepen en zo 1758
 mogelijk hun producten publiek inzichtelijk. Heldere en eenduidige Europese definities zijn
 1759 hiervoor nodig.
 1760
 Afspraken
 1777 Om
 1778 Partijen hebben onderkend dat een verdere verdieping noodzakelijk is met betrekking tot de
 1779 definitie van klimaatvriendelijke producten en het nodig is vast te stellen voor welke 1764
 specifieke doelgroepen een beperking van de eiwitname vanuit gezondheidsperspectief niet
 1765 wenselijk is.
 1766
 1781 Hiertoe zijn volgende actielijnen gedefinieerd:
 1782 Er is behoefte aan een heldere definitie van klimaatvriendelijke producten. Partijen
 zullen 1769 in 2019 de ontwikkelingen aangaande de definiëring van klimaatvriendelijk
 producten 1770 monitoren, waar nodig beïnvloeden en de uitkomsten delen zodra deze
 bekend worden.
 1783 Specifieke duiding van bevolkingsgroepen waarvoor een beperking van de eiwitname
 1784 niet wenselijk is. Het Voedingscentrum zal in 2019 nader uitwerken voor welke
 1785 bevolkingsgroepen een eiwitreductie van 10-15% vanuit gezondheidsperspectief niet 1774
 wenselijk is. Tevens zal het Voedingscentrum duiden hoe een eventuele eiwitreductie in
 de 1775 voedselinname dient plaats te vinden vanuit een gewenst
 volksgezondheidsperspectief.
 1776

Met opmaak: Koptekst

Met opmaak: Kop 2, Inspringing: Links: 0 cm,
Verkeerd-om: 1 cm, Tabstops: 1 cm, Tab weergeven +
1,6 cm, Left

Met opmaak: Tekst zonder opmaak, Rechts: 0 cm,
Regelafstand: Meerdere 1,1 rg, Geen
opsommingstekens of nummering

heeft opmaak toegepast: Lettertype: 9,5 pt

heeft opmaak toegepast: Lettertype: 9,5 pt

heeft opmaak toegepast: Lettertype: 9,5 pt

heeft opmaak toegepast: Lettertype: 9,5 pt

heeft opmaak toegepast: Lettertype: 9,5 pt

heeft opmaak toegepast: Lettertype: 9,5 pt

heeft opmaak toegepast: Lettertype: 9,5 pt

Met opmaak: Tekst zonder opmaak, Rechts: 0 cm,
Regelafstand: Meerdere 1,1 rg, Geen
opsommingstekens of nummering

heeft opmaak toegepast: Lettertype: 9,5 pt

heeft opmaak toegepast: Lettertype: 9,5 pt

Met opmaak: Tekst zonder opmaak, Rechts: 0 cm,
Regelafstand: Meerdere 1,1 rg, Geen
opsommingstekens of nummering

heeft opmaak toegepast: Lettertype: 9,5 pt

heeft opmaak toegepast: Lettertype: 9,5 pt

heeft opmaak toegepast: Lettertype: 9,5 pt

Met opmaak: Rechts: 0 cm, Afstand Na: 0 pt,
Regelafstand: enkel, Geen opsommingstekens of
nummering

heeft opmaak toegepast: Lettertype: Vet, Cursief,
Tekstkleur: Accent 1

Met opmaak: Voettekst

1787 Voor het invullen te geven aan de opgave deze opgaven zijn de volgende vier drie werkgebieden onderkend:-

~~1784~~ ~~1~~ Voedselverspilling reduceren in de gehele keten

~~1785 — 2. Ontwikkelen Carbon Footprint (CFP) als monitoring en vergelijking instrument~~

~~1786 3. Gedragsverandering~~

~~1787 4. Klimaatvriendelijke verdienmodellen voor de gehele keten~~

~~1782~~

BR - BR

BR

BR

BR

Met opmaak: Koptekst

heeft opmaak toegepast: Lettertype: 9,5 pt

Met opmaak: Tekst zonder opmaak, Rechts: 0 cm, Regelaafstand: Meerdere 1,1 rg, Geen opsommingstekens of nummering

heeft opmaak toegepast: Lettertype: 9,5 pt

heeft opmaak toegepast: Lettertype: 9,5 pt

heeft opmaak toegepast: Lettertype: 9,5 pt

BR

BR

BR

BR

BR

BR

BR

BR

BR

BR

BR

9
BR

24

25

26

27

28

29

30

31

32

33

34

35

36

37

38

39

40

41

42

43

44

45

46

47

48

49

50

51

52

53

54

55

[Redacted text block]

BR [Redacted text block]

Carbon footprint inzichtelijk maken
De Europese Commissie heeft een standaardmethode ontwikkeld om milieuprestaties van producten te meten en te communiceren via Product Environmental Footprints (PEFs). Het is een raamwerk van eisen en principes om de milieu-impact van producten te bepalen. De PEF methodiek biedt kansen om de milieuprestaties van een product te verbeteren wat tot uiting komt in betere score op het PEF label. Momenteel wordt er op Europees niveau gewerkt aan Product Environmental Footprint Category Rules (PEFCR). Voor de productgroepen bier, zuivel, diervoeder, vlees, olijfolie, bronwater, pasta en wijn zijn al regels al vastgesteld. Voor bv vis en koffie zijn deze nog in ontwikkeling.

De volgende afspraken zijn overeengekomen.
f. Producenten van voedingsmiddelen voor de Nederlandse markt maken voor 2025 de carbon footprint (CFP) ook per kilogram voedingsstoffen van hun productgroepen en zo mogelijk hun producten publiek inzichtelijk
f.g. Bedrijven in de productieketen berekenen hun carbon footprint op productgroep niveau. De Nederlandse overheid spant zich in voor een heldere en eenvoudige Europese standaard voor de carbon footprint op productgroep niveau (bv bijvoorbeeld de PEFCR). Bedrijven worden hierbij betrokken.
g.h. De bedrijven maken de carbon footprint van hun producten al dan niet via branches publiek inzichtelijk en verlagen de CFP van hun productieketen stapsgewijs en leggen aan hun klanten en stakeholders uit welke maatregelen zij genomen hebben om meer klimaatvriendelijke producten aan te bieden.
h.i. Bedrijven houden vanaf 2019 bij hun productontwikkeling rekening met het verlagen van de CFP van producten.
i.j. Supermarkten stimuleren klimaatvriendelijke producten in de winkel, door deze als 'gemakkelijkste én normaalste keuze' voor consumenten te positioneren. In het bijzonder dragen zij bij aan de eiwittransitie en de consument te verleiden meer plantaardige eiwitten (60% procent) ten opzichte van dierlijke producten (40% procent) te consumeren en producten uit de Schijf van vijf conform het preventie-akkoord. Zij vervullen tevens een actieve rol in Alliantie Verduurzaming voedsel, met inbegrip implementatie en monitoring.

BR [Redacted text block]

BR [Redacted text block]

BR [Redacted text block]

BR [Redacted text block]

BR [Redacted text block]

BR [Redacted text block]

BR [Redacted text block]

BR [Redacted text block]

Met opmaak: Tekst zonder opmaak, Regelfstand: Meerdere 1,1 rg

heeft opmaak toegepast: Lettertype: Niet Vet, Onderstrepen, Tekstkleur: Auto

Met opmaak: Tekst zonder opmaak, Inspringing: Links: 0 cm, Regelfstand: Meerdere 1,1 rg

heeft opmaak toegepast: Lettertype: 9,5 pt, Onderstrepen

heeft opmaak toegepast: Tekstkleur: Zwart

Met opmaak: Rechts: 0 cm, Genummerd + Niveau: 1 + Nummeringstijl: a, b, c, ... + Beginnen bij: 1 + Uitlijning: Links + Uitgelijnd op: 0 cm + Inspringen op: 0,63 cm

Met opmaak: Voettekst

Gedragsverandering

~~Partijen zijn van mening dat klimaatvriendelijke consumptie van burgers een gedragsverandering vraagt met lange adem. Voortschrijdend inzicht zal inzet en discussies adaptief maken. Zo wordt in 2019 wordt een publicatie verwacht waarbij de duurzaamheid/CO2 footprint van meerdere typen eiwitten (plantaardig/dierlijk) worden gecategoriseerd, zodat eiwitten op hun footprint gerangschikt kunnen worden.~~

~~Om de carbonfootprint van consumptie te verlagen zijn meerdere consumptie categorieën in ogenschouw te nemen naast die in voeding, ook ten minste die in alle vormen van biomassa gebruik.~~

~~Vooral voor het verminderen van de verspilling op consumentenniveau zijn gedragsveranderingsstrategieën kansrijk². Beter inzicht in de effectiviteit van strategieën zal verkregen worden door onderzoek samen te laten gaan met campagnes en andere interventies mede gericht op consuminderen in het algemeen.~~

~~Het terrein van gedragsbeïnvloeding op het gebied van duurzamere keuzes voor consumenten is sterk in ontwikkeling. Van belang is dat alle goed beschreven interventies centraal toegankelijk zijn in een database, zoals bijvoorbeeld de database van het Centrum Gezond Leven (CGL) van het RIVM. In het geval van klimaatimpact gaat het om interventies gericht op meerdere gedragingen die aan het probleem bijdragen, zoals overconsumptie, voedselverspilling en hoge consumptie van klimaatonvriendelijke producten.~~

~~Gewenste gedragsveranderingen zullen, zoals hieronder weergegeven, in onderlinge samenhang moeten worden beschouwd, om verwarring bij consumenten te voorkomen. Het gaat hierbij om gezondheid (conform de Schijf van Vijf en gebaseerd op de adviezen van de Gezondheidsraad en volgens de doelstellingen op het gebied van het terugdringen van overgewicht, zoals benoemd in het Preventieakkoord), iem:~~

- ~~— consuminderen in het algemeen en van klimaatonvriendelijke producten in het bijzonder (niet beperkt tot voedingsmiddelenproducten)~~
- ~~— voedselverspilling tegengaan~~
- ~~— minder eiwitname voor die bevolkingsgroepen waarvoor dit relevant is — meer consumptie in Nederland van groenten en fruit en lager.~~

Partijen *spraken af*:

~~k. j. Meest benutten meest recente inzichten uit wetenschappelijk onderzoek te benutten *tavoor* beïnvloeding van gedragsverandering naar de afgesproken doelen in dit Klimaatakkoord.~~

~~l. Partijen spreken af verdere verdieping te realiseren met betrekking tot de definitie van klimaatvriendelijke producten voor 1-1-2020. Hierbij bezien zij, na advies van Voedingscentrum Nederland, voor welke specifieke doelgroepen een beperking van de eiwitname vanuit gezondheidsperspectief niet wenselijk is. Tevens zal het Voedingscentrum duiden hoe een eventuele eiwitreductie in de voedselname dient plaats te vinden vanuit een gewenst volksgezondheidsperspectief.~~

Met opmaak: Koptekst

Met opmaak: Tekst zonder opmaak, Regelaafstand: Meerdere 1,1 rg

heeft opmaak toegepast: Lettertype: Niet Vet, Onderstrepen, Tekstkleur: Auto

Met opmaak: Tekst zonder opmaak, Inspringing: Links: 0 cm, Regelaafstand: Meerdere 1,1 rg

heeft opmaak toegepast: Lettertype: 9,5 pt, Onderstrepen

heeft opmaak toegepast: Lettertype: Verdana, 9,5 pt, Niet Vet, Niet Cursief, Tekstkleur: Auto

heeft opmaak toegepast: Lettertype: 9,5 pt

heeft opmaak toegepast: Lettertype: 9,5 pt

heeft opmaak toegepast: Lettertype: 9 pt

Met opmaak: Inspringing: Links: 0 cm, Eerste regel: 0 cm, Rechts: 0 cm

² Voor een overzicht van recent onderzoek in Nederland, zie https://acie.cwre.kn.nl/wp-content/uploads/2016/06/Eveline_van_de_Vee.pdf

Met opmaak: Links, Afstand Na: 0 pt, Regelaafstand: enkel

Met opmaak: Voettekst

Werkgroep Voedselconsumptie klimaattafel LB&LG

Impact van consumptie op klimaat

Opgave op basis uitgangspunten 10 juli¹

Partijen zijn van mening dat klimaatvriendelijke consumptie van burgers een gedragsverandering vraagt met lange adem: minder voedselverspilling, meer consumptie van groenten en fruit, een groter aandeel consumptie van eiwitten op plantaardige basis. Dit wordt gezien als een belangrijke bijdrage aan lange termijn klimaatbeleid.

Klimaatbeleid en Circulaire Economie komen samen bij de aanpak van voedselverspilling en de eiwittransitie zoals verwoord in de Transitieagenda Biomassa en Voedsel. In aansluiting op de Taskforce Circulair Economy in Food stellen partijen zich ten doel om de voedselverspilling bij de consument, inclusief de voedselverliezen in de keten, in Nederland in 2030 te halveren ten opzichte van 2015.

In Nederland wordt meer dierlijk- dan plantaardig eiwit geconsumeerd. Partijen vinden het wenselijk om deze verhouding in ons dieet in 2050 om te draaien (van 60:40 naar 40:60). Dit past bovendien bij een gezond dieet, conform de adviezen hieromtrent van het Voedingscentrum. Naast deze verschuiving in dieet, is in Nederland gemiddeld een reductie van 10% tot 15% van de totale eiwitinname wenselijk. Dit vraagt wel een gedragsverandering, die niet te onderschatten is.

Producenten van voedingsmiddelen voor de Nederlandse markt maken voor 2025 de carbon footprint (CF) ook per kilogram voedingsstoffen van hun productgroepen en zo mogelijk hun producten publiek inzichtelijk.

Kernachtige, inleidende beschrijving

De leden van de werkgroep onderschrijven bovenstaande opgave. Wel is geconstateerd dat een verdere verdieping noodzakelijk is, met betrekking tot de definitie van klimaatvriendelijke producten en het nodig is vast te stellen voor welke specifieke doelgroepen een beperking van de eiwitinname vanuit gezondheidsperspectief niet wenselijk is.

Hiertoe hebben we de volgende 2 actielijnen gedefinieerd (een gedetailleerde uitwerking van alle actielijnen is opgenomen in de bijlagen):

- 0.1 Er is behoefte aan een heldere definitie van klimaatvriendelijke producten. Partijen zullen in 2019 de ontwikkelingen aangaande de definiëring van klimaatvriendelijk producten monitoren, waar nodig beïnvloeden en de uitkomsten delen zodra deze bekend worden.
- 0.2 Specifieke duiding van bevolkingsgroepen waarvoor een beperking van de eiwitinname niet wenselijk is. Het voedingscentrum zal in 2019 nader detailleren voor welke bevolkingsgroepen een eiwitreductie van 10-15% vanuit gezondheidsperspectief niet wenselijk is. Tevens zal het Voedingscentrum duiden hoe een eventuele eiwitreductie in de voedselinname dient plaats te vinden vanuit een gewenst volksgezondheidsperspectief.

Voor het invullen geven aan de opgave zijn de volgende vier werkgebieden onderkend.

1. Voedselverspilling reduceren in de gehele keten
2. Ontwikkelen Carbon Footprint (CFP) als monitoring- en vergelijking instrument
3. Gedragsverandering
4. Klimaatvriendelijke verdienmodellen voor de gehele keten

BR

BR

¹ overgenomen uit bijdrage LB&LG VHKA 10-7-2018

BR

BR

BR

2. Carbon footprint inzichtelijk maken op bedrijfs-en/of sectorniveau per productgroep.

De Europese Commissie heeft een standaardmethode ontwikkeld om milieuprestaties van producten te meten en te communiceren. Deze methode wordt Product Environmental Footprint (PEF) genoemd. Het is een raamwerk van eisen en principes om de milieu-impact van producten te bepalen. De Europese Commissie kan op basis hiervan in de toekomst verplichten de PEF methodiek toe te passen en mogelijk een PEF label ontwikkelen. Dit biedt kansen om de milieuprestaties van een product te verbeteren wat tot uiting komt in betere score op het PEF-label. Momenteel wordt er gewerkt aan Product Environmental Footprint Category Rules (PEFCR). Voor de volgende categorieën zijn deze regels al vastgesteld: bier, zuivel, diervoeder, vlees, olijfolie, bronwater, pasta en wijn. Vis en koffie zijn nog in ontwikkeling. Daarnaast heeft de EC datasets ontwikkeld om de uitvoering van PEFCRs te ondersteunen. Er is bijvoorbeeld een zeer uitgebreide dataset ontwikkeld voor diervoedergrondstoffen maar ook meer algemene data sets voor energieproductie/gebruik en transport. (http://ec.europa.eu/environment/eussd/smgp/ef_pilots.htm)

Deze methode kan gebruikt worden als monitoring- en vergelijking instrument op ketenniveau.

Voor de overige productgroepen zijn standaardprotocollen beschikbaar om de levenscyclusanalyse van producten te bepalen maar die zijn niet specifiek voor voeding: ISO 14040 & ISO 14067, PAS2050, ILCD handbook, en WRI/WBCSD GHG Protocol. Wat nog ontbreekt is een voedingsmiddelen brede methodiek, maar de Agri-footprint is daar een goede aanzet voor. Het Europese PEFCR guidelines 6.3 document geeft hiervoor ook een goed vertrekpunt maar de formele vaststelling naar veel productgroepen ontbreekt nog.

De volgende actielijnen zijn overeengekomen.

- 2.1 Bedrijven in de productieketen berekenen hun carbon footprint op productgroep niveau op basis van PEFCR voor 2025 en dragen bij aan de ontwikkeling van nieuwe PEFCRs voor categorieën waar deze regels nog niet voor beschikbaar zijn. Onderzoek is nodig naar de wijze waarop de sectoren en individuele bedrijven, zodanig gefaciliteerd kunnen worden dat zij hun CFP, zowel op productgroep niveau, als voor individuele producten zelf kunnen berekenen en zich daarmee kunnen onderscheiden in de markt.
- 2.2 De bedrijven maken de carbon footprint van hun producten al dan niet via branches publiek inzichtelijk en verlagen de CFP van hun productieketen stapsgewijs en leggen aan hun klanten en stakeholders uit welke maatregelen zij genomen hebben om meer klimaatvriendelijke producten aan te bieden.
- 2.3 Bedrijven houden vanaf 2019 bij productontwikkeling rekening met het verlagen van de CFP van producten.
- 2.4 Supermarkten stimuleren klimaatvriendelijke producten in de winkel, door deze als 'gemakkelijkste én normaalste keuze' voor consumenten te positioneren. In het bijzonder dragen zij bij aan de eiwittransitie en de consument te verleiden meer plantaardige eiwitten (60%) ten opzichte van dierlijke producten (40%) te consumeren en producten uit de Schijf van vijf conform het preventie-akkoord. Zij vervullen tevens een actieve rol in Alliantie Verduurzaming voedsel, incl. implementatie en monitoring.

3. Gedragsverandering

Partijen zijn van mening dat klimaatvriendelijke consumptie van burgers een gedragsverandering vraagt met lange adem: minder voedselverspilling, meer consumptie in Nederland van groenten, fruit en plantaardige eiwitten (van 60:40 naar 40:60% volgens het grondstoffenakkoord) en een hoger aandeel consumptie van producten met een lage carbon footprint (met name minder vlees, zuivel en (alcoholische) dranken). In 2019 wordt een publicatie verwacht waarbij de duurzaamheid/CO2 footprint van allerlei typen eiwitten (plantaardig/dierlijk) worden gecategoriseerd¹. Dit voortschrijdend inzicht kan nuttig zijn om eiwitten daadwerkelijk op hun footprint te rangschikken, anders dat alleen dierlijk versus plantaardig. Verder bevelen we aan om vermindering van consumptie in de volle breedte van consumptie te positioneren, niet alleen in voeding.

Vooraf voor het verminderen van de verspilling op consumentenniveau zijn gedragsveranderingsstrategieën kansrijk³. Beter inzicht in de effectiviteit van strategieën moet verkregen worden door onderzoek samen te laten gaan met campagnes en andere interventies mede gericht op consuminderen in het algemeen.

Het terrein van gedragsbeïnvloeding op het gebied van duurzamere keuzes voor consumenten is sterk in ontwikkeling. Op dit gebied zijn tientallen interventies bekend. De klimaattafel vindt het belangrijk dat alle goed beschreven interventies centraal toegankelijk zijn in een database, bij voorkeur de database van het Centrum Gezond Leven (CGL) van het RIVM. In het geval van klimaatimpact gaat het om interventies gericht op meerdere gedragingen die aan het probleem bijdragen, zoals overconsumptie, voedselverspilling en hoge consumptie van klimaatvriendelijke producten.

De klimaattafel ziet kansen als de gewenste gedragsveranderingen, zoals hieronder weergegeven, in onderlinge samenhang worden nagestreefd, mede om te vermijden dat verwarring ontstaat bij consumenten:

- gezondheid, conform de Schijf van Vijf en gebaseerd op de adviezen van de Gezondheidsraad en volgens de doelstellingen op het gebied van het terugdringen van overgewicht, zoals benoemd in het Preventieakkoord⁴
- consuminderen in het algemeen en van klimaatvriendelijke producten in het bijzonder (niet beperkt tot voedingsmiddelenproducten)
- voedselverspilling
- minder eiwitname voor die bevolkingsgroepen waarvoor dit relevant is
- meer consumptie in Nederland van groenten en fruit en lager aandeel consumptie van producten met een hoge carbon footprint

Een samenhang in gedragsinterventies moet worden geborgd in nauwe samenwerking met “Samen tegen voedselverspilling” en de relevante partners van het preventie akkoord. Daarnaast kan regionale participatie van overheden leiden tot versnellingen van gedragsveranderingen via (de communicatie over) experimenten, living labs, etc.

De volgende acties zijn overeengekomen:

- 3.1 Alle goed beschreven interventies moeten centraal toegankelijk zijn in een database van 2021, bij voorkeur de database van het Centrum Gezond Leven (CGL) van het RIVM.
- 3.2 Er moeten gedegen gedragsanalyses van deelgedragingen van klimaatvriendelijker eten uitgevoerd worden, om de keuze voor interventies te onderbouwen en de witte vlekken aan interventies in kaart te brengen. Overheden en instellingen, verenigd in Samen tegen Voedselverspilling, maken het financieel en organisatorisch mogelijk dat hun duurzaamheidsinterventies voorafgegaan zijn aan door een gedragstoets, en gevolgd zij door een evaluatie. In het bijzonder bij de opzet van pilots, die per definitie bedoeld zijn om interventies uit te proberen, zien partijen toe op evaluatieve begeleiding via een gedegen onderzoek. Bij deze interventie dient er een dwarsverband gelegd te worden met werkgroep innovatie KIA (Onderzoek gedrag)
- 3.3 Coördineren van gedragsverandering ten behoeve het klimaat, de voedselverspilling en het preventie akkoord
Een eenduidige berichtgeving naar consumenten zal cruciaal zijn om gedragsverandering tot stand te brengen. Daardoor is het noodzakelijk dat er regelmatige afstemming plaatst vindt tussen de partijen die instaan voor de gedragsverandering ten behoeve van: voedselverspilling, het preventieakkoord en het klimaatakkoord. De VNG kan een rol spelen om ook bij de regionale initiatieven in te staan voor een eenduidige “message” aan de consumenten.
- 3.4 De overheid neemt via haar inkoopbeleid deel als voedselafnemer (via o.a. de bedrijfscatering) en formuleert daarbij doelen en actieplannen om klimaatvriendelijker voedsel in te kopen.
- 3.5 Maatschappelijke initiatieven elkaar laten versterken voor meer impact op klimaat en gezonder voedsel

³ Voor een overzicht van recent onderzoek in Nederland, zie <https://scienceworks.nl/wp-content/uploads/2016/06/Evelien-van-de-Veer.pdf>

⁴ <https://www.rijksoverheid.nl/onderwerpen/gezondheid-en-preventie/nationaal-preventieakkoord>

4. Verdienmodellen klimaatvriendelijke producten

‘De toekomstperspectieven van de sterk op exportgerichte Nederlandse agrofood sector liggen meer en meer in het vinden, bedienen en verder uitbouwen van marktsegmenten die niet alleen veel belang hechten aan kwaliteit en gezondheid, maar met name ook bovengemiddeld aan het milieu, duurzaamheid en circulariteit, inclusief een hoog niveau van dierenwelzijn. Belangrijk zijn het stimuleren van een veranderende productbeleving en het vermarkten van innovatieve producten als onderscheidende merken, met perspectief op economische meerwaarde voor alle delen van de keten, zonder aan concurrentiekracht in te boeten.’⁵

Keten partijen, waaronder agrariërs, moeten vandaag vaak maatregelen doorvoeren die wel kostenverhogend zijn, maar die niet terugverdiend worden of anderszins gecompenseerd.

‘De markt’ waaraan voedselproducerende ketens leveren is heel divers, internationaal en gesegmenteerd. Waar de ene groep consumenten bereid is de meerwaarde te betalen voor klimaat neutralere producten, zullen de andere groepen dat wellicht niet willen of kunnen doen.

De agrarische sector in het algemeen en de veehouderij in het bijzonder staan voor de taak om integraal duurzaam te zijn. Dat betekent dat naast het voldoen aan de klimaatdoelstelling ook aspecten spelen als een verantwoord gebruik van pesticide, bestrijdingsmiddelen en antibiotica; verder gaat het om biodiversiteit; de gezondheid van mens en dier en het aspect van het dierenwelzijn. Sommige issues staan op gespannen voet met elkaar. Zo kunnen maatschappelijke waarden rond het welzijn van dieren tegenovergesteld werken op de normen voor CO₂-reductie.

De huidige markt is in te delen in vier types met elk hun eigen dynamiek (open versus gesloten en exclusief versus mainstream). Deze worden ook wel genoemd; de volume markt (bulk), de gesloten keten, de exclusieve keten en de niche markt. Voor al deze markttypen zijn andere oplossingen te bedenken om tot klimaatvriendelijke ketens te komen. Diverse structurele veranderingen om de Carbon Footprint te verlagen zijn reeds in gang gezet.

De grootste stappen in relatie tot klimaat lijken gemaakt te kunnen worden in nichemarkten en exclusieve ketens. Deze zijn weliswaar kleiner in volume, maar leiden tot meer onderscheidend vermogen en betere verwaarding. Voorbeeld zijn ‘Local for local’ concepten. Door de betrokkenheid van lokale overheden kan gestimuleerd worden om met elkaar maximale synergie te behalen uit lopende en toekomstige initiatieven.

Een grotere omschakeling vindt plaats door gesloten ketens te laten groeien ten opzichte van de volume markt. De voorbeelden hiervan zijn keurmerk “Beter leven”, het Varken van Morgen en de duurzamere kipconcepten bij de grotere retailers. Daarnaast is in de volumemarkten nog substantiële energie-efficiency te behalen.

De voorgenomen implementatie van het wetsvoorstel “Ruimte voor Duurzaamheidsinitiatieven” en een stevigere bevoegdheid van Producten- en Branche-Organisaties om collectieve afspraken te kunnen maken zijn belangrijke vertrekpunten voor de toekomstige ontwikkelingen.

De werkgroep stelt voor om de strategische positie voor (Nederlandse) agrofoodketens in de (internationale) markt te onderschrijven en stelt de onderstaande acties voor. De acties teneinde te komen tot goed inzicht in de CFP van ketens (paragraaf 2) is belangrijke basisinformatie.

- 4.1 Voor de 4 te onderscheiden markttypen zijn specifieke actie-lijnen met de betrokken partijen op te stellen, die gestructureerd kunnen leiden tot klimaatvriendelijke verdienenmodellen. Er moet geleerd worden van de initiatieven die er al lopen. Vaak kleinschalige en regionaal, deze hebben om volwassen te worden, meestal een startsubsidie nodig. Voorts zal in nauwe samenwerking met de betrokken ketenpartners gesproken moeten worden hoe gezamenlijk tot verdienenmodellen gekomen kan worden gebaseerd op, door consumenten gewaardeerde klimaatvriendelijke producten. Advies ondersteuning is hierbij wenselijk. (Groepen van) ondernemers die ideeën hebben kunnen hiertoe initiatieven nemen. Daarnaast is het cruciaal om gestructureerd inzicht te verkrijgen in potentiële mogelijkheden met ketenpartners en overheden. Het wetsvoorstel “Ruimte voor duurzaamheidsinitiatieven” en de toekomstige bevoegdheden van Producenten- en Branche-organisaties zijn hierbij uitgangspunten.
- 4.2 Inzetten van financiële prikkels met bestaande en goed werkende instrumenten als MIA, EIA en Vamil (en deze actualiseren op CFP reductie) en koppelen van deze instrumenten aan maatlaten of andere keurmerken.
- 4.3 De werkgroepleden is gevraagd om initiatieven, die beantwoorden aan een verbetering van de verdienenmodellen van klimaatvriendelijke producten en bijdragen aan een gezonder voedingspatroon, te ondersteunen. Enkele recente initiatieven:
 - De Nieuwe Boerenfamilie”, een initiatief van KEK, NAIK en LTO Nederland
 - Korte Ketens in het Liemers Landschap
 - Het initiatief voor het platform “Culinaire Chefs” van KEK, SFYN en NAIK
 - Het initiatief van de ‘Keuken van de Lage Landen’ | ‘Low Food’ door KEK, NAIK en SFYN
 - Het initiatief Restaurants van Morgen door Natuur & Milieu en gemeenten in regio Food Valley.
 - Dutch Cuisine

⁵ Raad voor Dierenaangelegenheden (RDA) ‘Winstgevend welzijn’ 2012

5. Afspraken- Actielijnen

Actielijn 0.1: Definitie Klimaatvriendelijke producten

0.1	Gebruik van andere indicatoren naast kooldioxide: in beeld brengen van de EU definitie en de ontwikkelingen
Wat	<p>Er is een breed scala aan indicatoren beschikbaar om de duurzaamheid van levensmiddelen te beoordelen. Gezien de klimaatdoelstellingen zijn broeikasgasemissies (kooldioxide, methaan en lachgas uitgedrukt in CO₂-equivalenten) een essentiële indicator. Het is belangrijk om ook naar andere indicatoren te kijken om ongewenste afwentelingen te voorkomen. De Transitie-agenda circulaire economie adviseert om de voetafdruk te meten in landgebruik, broeikasgas-uitstoot en stikstofverliezen. De meeste onderzoeken naar de milieu-impact van voedselconsumptie gaan over broeikasgassen en landgebruik. Dat blijken ook goede representatieve indicatoren, die goed correleren met andere indicatoren zoals energiegebruik en watergebruik. Het advies uit deze overzichtsstudie geeft aan dat in de toekomst het wenselijk is om ook een indicator op stikstof en fosfor efficiëntie van voedingsmiddelen toe te passen (Int J Life Cycle Assess, Van Dooren, 2018). Het PBL gebruikt ook broeikasgassen en landgebruik in de doorrekening van de voorstellen voor de klimaattafel (SER, 2018 KALL fiches voedselconsumptie). Zij kunnen dit aanvullen met N₂O verliezen. Ook het RIVM rekent met broeikasgassen en landgebruik. Additioneel benoemen zij watergebruik, verzuring, vermesting, bodemdegradatie en biodiversiteitsverlies als indicatoren, die vaak specifiek aan bepaalde productgroepen verbonden zijn (vis-biodiversiteit, noten-watergebruik) (Hollander et al. 2016, RIVM Report 2016-0198). De klimaattafel is van mening dat reductie van broeikasgassen niet ten koste mag gaan van dierenwelzijn.</p> <p>Uit het voorgaande blijkt dat er behoefte is aan een heldere definitie van wat onder klimaatvriendelijke producten wordt verstaan. Hier wordt momenteel aan gewerkt in verschillende gremia (FAO, EU). Een EU consensus zou absoluut wenselijk zijn.</p> <p>De ontwikkelingen en acties van vandaag zijn niet afhankelijk van deze definitie. Maar zodra deze zijn uitgekristalliseerd is communicatie hierover gewenst om een eenduidige focus te verkrijgen.</p>
Hoe	Partijen zullen de ontwikkelingen aangaande de definiëring van klimaatvriendelijk producten monitoren, waar nodig beïnvloeden en de uitkomsten delen zodra deze bekend worden.
Wie	<u>Rijksoverheid (LNV)</u> , FNLI, LTO, CBL, AgriNL, Natuur en Milieu, voedingscentrum
Wanneer	2019

Actielijn 0.2: Reductie eiwitinname

0.2	Reductie eiwitinname: verdieping van gewenste ontwikkelrichting
Wat	<p>Voorafgaand aan de instelling van de werkgroep duurzame voedsel consumptie is een aanbeveling gedaan voor een duurzamer eetpatroon: een reductie van de eiwit consumptie van 10-15% in het gemiddelde dieet van de Nederlander, naast een shift naar meer plantaardig eiwit. Dit is vooral gebaseerd op het feit dat consumenten gemiddeld te veel eiwit consumeren.</p> <p>De gemiddelde Nederlander zou überhaupt wat minder moeten eten. Er zijn diverse studies die aantonen dat de hoogte van klimaatbelasting van consumptiepatronen (na vleesgebruik) vooral bepaald wordt door de hoogte van kcal inname. Geslaagde interventies gericht op reductie van overconsumptie hebben ook positief effect op de CO₂ footprint. De reductie van kcal zou vooral moeten zitten in producten die buiten de Schijf van Vijf vallen.</p> <p>Gezien de complexiteit van beïnvloeding van eetgedrag raden wij aan om aan te sluiten bij bestaand beleid gericht op eten volgens de Schijf van Vijf en calorie reductieprogramma's zoals afgesproken in het kader van het preventieakkoord.</p> <p>Zeker is dat een nadere specificering van een beoogde reductie van eiwitinname van 10-15% noodzakelijk is. Vanuit gezondheidsperspectief is dit niet wenselijk voor bijvoorbeeld hele jonge en oudere mensen. Daarnaast dient het mogelijke effect van de vervangers van eiwitten in een eiwit gereduceerd rantsoen te worden bestudeerd op de volksgezondheidseffecten. Een mogelijke vervanging van eiwit door koolhydraten en vet zou mogelijk de problematiek van obesitas kunnen vergroten.</p> <p>Verschillen tussen de broeikasgasemissies in Nederlandse diëten komen enerzijds door het aantal calorieën dat geconsumeerd wordt en anderzijds door de samenstelling van het dieet: vooral diëten met veel vlees, kaas en zuivel, frisfrank en alcoholische dranken hebben een hogere carbon footprint. (Temme et al. 2015)². Kaas en vlees zijn verantwoordelijk voor 40% van de broeikasgasuitstoot en (alcoholische) dranken voor 20%. In lijn hiermee is in het hoofdlijnenakkoord afgesproken dat wordt nagestreefd om de verhouding dierlijke –plantaardige eiwitten in het dieet om te draaien van 60:40 naar 40:60 en een reductie van 10 tot 15% van de totale eiwitinname.</p> <p>In 2019 wordt een publicatie verwacht waarbij de duurzaamheid/CO₂ footprint van allerlei typen eiwitten (plantaardig/dierlijk) worden gecategoriseerd¹. Die gegevens kunnen nuttig zijn om eiwitten daadwerkelijk op hun footprint te rangschikken, anders dat alleen dierlijk versus plantaardig.</p> <p>¹ Persoonlijke communicatie met Prof Dr Pieter van 't Veer ² Temme, E. H., Toxopeus, I. B., Kramer, G. F., Brosens, M. C., Drijvers, J. M., Tyszler, M., & Ocké, M. C. (2015). Greenhouse gas emission of diets in the Netherlands and associations with food, energy and macronutrient intakes. Public health nutrition, 18(13), 2433-2445.</p>
Hoe	<p>Via het voedingscentrum zal nader gedetailleerd worden voor welke bevolkingsgroepen een eiwitreductie van 10-15% vanuit gezondheidsperspectief niet wenselijk is. Tevens zal het Voedingscentrum duiden hoe een eventuele eiwitreductie in de voedselinname dient plaats te vinden vanuit een gewenst volksgezondheidsperspectief.</p> <p>Na voortschrijdend inzicht, alle eerdere gebruikte publicaties met betrekking tot de CFP van eiwitten in ogenschouw nemend, zal worden beoordeeld of op basis van dit voortschrijdend inzicht de doelstellingen van dit klimaatakkoord met betrekking tot eiwitten heroverwogen zouden moeten worden.</p> <p>Mogelijkheden voor additioneel beleid: Portie grootte verkleining is een beproefde methode om inname te reduceren. Wij stellen derhalve voor om horeca, catering, producenten en supermarkten te stimuleren om in menu's, maaltijdboxen en andere producten waar de portie-grootte professioneel wordt bepaald, aan te sturen op kleinere porties en bescheiden eiwit componenten.</p>
Wie	Rijksoverheid (LNV), <u>FNLI</u> , LTO, CBL, COV, Food Hub, Natuur en Milieu, <u>voedingscentrum</u>
Wanneer	2019

Actielijnen Carbon footprint inzichtelijk maken op bedrijfs-en/of sectorniveau per productgroep

2.1	Bedrijven in de productieketen berekenen hun carbon footprint op productgroep niveau op basis van PEFCR: meten is weten!
Wat	<p>De Europese Commissie heeft een standaardmethode ontwikkeld om milieuprestaties van producten te meten en te communiceren. Deze methode wordt Product Environmental Footprint (PEF) genoemd. Het is een raamwerk van eisen en principes om de milieu-impact van producten te bepalen. De Europese Commissie kan op basis hiervan in de toekomst verplichten de PEF methodiek toe te passen en mogelijk een PEF label ontwikkelen. Dit biedt kansen om de milieuprestaties van een product te verbeteren en wat tot uiting komt in betere score op het PEF-label. Momenteel wordt er gewerkt aan Product Environmental Footprint Category Rules (PEFCR). Voor de volgende categorieën zijn deze regels al vastgesteld: bier, zuivel, diervoeder, vlees, olijfolie, bronwater, pasta en wijn. Vis en koffie zijn nog in ontwikkeling. Daarnaast heeft de EC datasets ontwikkeld om de uitvoering van PEFCRs te ondersteunen. Er is bijvoorbeeld een zeer uitgebreide dataset ontwikkeld voor diervoedergrondstoffen maar ook meer algemene data sets voor energieproductie/gebruik en transport. (http://ec.europa.eu/environment/eussd/smgp/ef_pilots.htm)</p> <p>Deze methode kan gebruikt worden als monitoring- en vergelijking instrument op ketenniveau. Voor de overige productgroepen zijn standaardprotocollen beschikbaar om de levenscyclusanalyse van producten te bepalen maar die zijn niet specifiek voor voeding: ISO 14040 & ISO 14067, PAS2050, ILCD handbook, en WRI/WBSCD GHG Protocol. Wat nog ontbreekt is een voedingsmiddelen brede methodiek, maar de Agri-footprint is daar een goede aanzet voor. Het Europese PEFCR guidelines 6.3 document geeft hiervoor ook een goed vertrekpunt maar de formele vaststelling naar veel productgroepen ontbreekt nog.</p>
Hoe	<p>Bedrijven in de productieketen berekenen hun carbon footprint op productgroepe niveau op basis van PEFCR. In de overige categorieën gebruiken partijen een van de andere standaardprotocollen, om hun LCA's in een later stadium met de PEFCR te kunnen integreren. Bedrijven dragen bij aan de ontwikkeling van nieuwe PEFCRs voor categorieën waar deze regels nog niet voor beschikbaar zijn.</p> <p>Onderzoek is nodig naar de wijze waarop de sectoren en individuele bedrijven, zodanig gefaciliteerd kunnen worden dat zij hun CFP, zowel op productgroep niveau, als voor individuele producten zelf kunnen berekenen en zich daarmee kunnen onderscheiden in de markt.</p> <p>Een indicatie voor de kosten voor centrale coördinatie en support voor het komen tot CFP's per productgroep in de diverse ketens: Bij navraag naar een globale berekening geeft WUR aan: initiële kosten 1,5 mio € en jaarlijkse kosten voor beheer en onderhoud 100k € tot 200k € per jaar.</p> <p>Dit is gebaseerd op onderstaande route</p> <p>Dierlijke sectoren</p> <p>Als er altijd eenzelfde uitkomst als CFP op een verpakking wordt weergegeven, gaat dat de sector niet vooruithelpen (stel al het varkensvlees heeft altijd 5 kg/co2 als cijfer).</p> <p>Om de sector te stimuleren nieuwe duurzame innovaties toe te passen en de verduurzaming te integreren in de agrarische sector is het van cruciaal belang dat individuele verbeteringen kunnen worden meegenomen.</p> <p>Volgens de Europese regels, zoals vastgelegd in de PEFCR kun je vooruitgang ten opzichte van een (sector)gemiddelde alleen rapporteren, wanneer er primaire data wordt gebruikt van het betreffende ketenonderdeel. Het is dus van cruciaal belang dat er een platform komt waar de data van de gehele keten worden verzameld en uitgewisseld.</p> <p>Er is veel data beschikbaar in de keten: mengvoer wordt voor de melkveehouderij al gedetailleerd geregistreerd, voor de varkenshouderij is dat slechts een kleine stap; veel bedrijven hebben een gedetailleerde boekhouding waarmee voergebruik en groei (= verkoop levende dieren) en overige zaken geregistreerd worden.</p> <p>Bij de intensieve sectoren (varken, kalf en pluimvee) gaat het om een footprint berekening per diersoort voor verschillende houderijsystemen. Daarin zijn een aantal variabelen worden opgegeven, zoals o.a. het veevoer, voerconversie, de mestverwerking.</p> <p>Voor de rundveehouderij is complexer, maar de zuivelsector heeft al de KringloopWijzer met de klimaatmodule. Daar is al een verdeelsleutel voor de emissies naar melk en verkoop van levend gewicht. Daarin zal nog een verdeelsleutel voor verkoop van dieren voor de slacht (uitstoot vee) en kalveren (voor vleesproductie) moeten komen.</p> <p>Blijft alleen het niet zuivel gerelateerde rundvee over. Dat is 6% van het NL rundvee. Hiervoor kan per</p>

	<p>houderijsoort een model worden opgemaakt. De rekenwijze kan grotendeels worden gebaseerd op die van de Kringloopwijzer voor melkvee.</p> <p>Op basis van zo'n platform met informatiewisseling kunnen bedrijven zelf met enige inzet tot een eigen berekening komen waarbij de onderscheidende duurzaamheidsaspecten kunnen worden afgezet tegen een benchmark.</p> <p>Plant aardige sectoren</p> <p>De plantaardige sectoren zijn minder complex dan de dierlijke sectoren. De berekeningswijze voor deze producten bestaat al, aangezien veel akkerbouwproducten geheel of gedeeltelijk als veevoer worden ingezet. Het instrument FeedPrint voorziet daarin. Ook voor de groentegewassen is al veel bekend in de AgriFootPrint. FeedPrint en AgriFootprint gebruiken exact dezelfde rekenwijze en gebruiken over en weer elkaars data.</p>
Wie	FNLI, LTO, CBL, <u>COV</u> , AgriNL
Wanneer	Afronding uiterlijk in 2025

2.2	De bedrijven maken de carbon footprint van hun producten publiek inzichtelijk, en verlagen de carbon footprint van hun productieketen stapsgewijs
Wat	De bedrijven maken de carbon footprint van hun productgroepen, al dan niet via branches, publiek inzichtelijk en verlagen de carbon footprint van hun productieketen stapsgewijs en leggen aan hun klanten en stakeholders uit welke maatregelen zij genomen hebben om meer klimaatvriendelijke producten aan te bieden.
Hoe	Met behulp van methode uit 2.1
Wie	<u>FNLI</u> , LTO, CBL, FNLI, <u>COV</u> , AgriNL
Wanneer	Ten laatste in 2025

2.3	Producenten houden bij productontwikkeling rekening met het verlagen van de CFP van producten.
Wat	Producenten bevorderen productontwikkelingen die klimaatvriendelijker varianten genereren.
Hoe	Bedrijven nemen de CFP van het eindproduct mee als een criterium in haar R&D processen. Met name de perceptie en beleving van CO2 armere producten zal bepalend zijn of de volumes zullen toenemen ten koste van minder CO2 vriendelijke varianten.
Wie	LTO, CBL, <u>FNLI</u> , NZO, <u>COV</u> , AgriNL
Wanneer	Vanaf 2019

2.4	Supermarkten stimuleren klimaatvriendelijke producten in de winkel. In het bijzonder dragen zij bij aan de eiwittransitie en de consument te verleiden meer plantaardige eiwitten (60%) ten opzichte van dierlijke producten (40%) te consumeren en producten uit de Schijf van vijf conform het preventie-akkoord.
Hoe	<p>Klimaatvriendelijkere producten als 'gemakkelijkste én normaalste keuze' voor consumenten te positioneren door gebruik te maken van de voedselomgeving</p> <p>Bij een eenduidige definitie van klimaatvriendelijke producten zal het CBL aangeven met welk percentage de groei in 2030 vergroot kan zijn.</p> <p>Actieve rol in Alliantie Verduurzaming voedsel, incl. implementatie en monitoring.</p>
Wie	<u>CBL</u>
Wanneer	Voor 2030

Actielijnen Gedragsverandering

3.1	Alle goed beschreven interventies moeten centraal toegankelijk zijn in een database
Wat	Vooraf voor het verminderen van de verspilling op consumentenniveau zijn gedragsveranderingsstrategieën kansrijk. Beter inzicht in de effectiviteit van strategieën moet verkregen worden door onderzoek <i>samen te laten gaan</i> met campagnes en andere interventies. Het terrein van gedragsbeïnvloeding op het gebied van duurzamere keuzes voor consumenten is sterk in ontwikkeling. Op dit gebied zijn tientallen interventies bekend. De klimaat Tafel vindt het belangrijk dat alle goed beschreven interventies centraal toegankelijk zijn in een database, bij voorkeur de database van het Centrum Gezond Leven (CGL) van het RIVM. In het geval van klimaatimpact gaat het om interventies gericht op meerdere gedragingen die aan het probleem bijdragen, zoals overconsumptie, voedselverspilling en hoge consumptie van (overwegend dierlijke) eiwitten. Door de kwaliteitstoets en de bekendheid die opname in de CGL-database met zich mee brengt, kunnen steeds gedegener keuzes voor interventies gemaakt worden.
Hoe	Inbrengen van interventies bij CGL Een jaarlijks budget van circa 150.000€ lijkt aangewezen voor het onderhoud van de database, het toegankelijk maken en het screenen / kwalitatief beoordelen van de nieuw op te nemen interventies.
Wie	Rijksoverheid (LNV/ EZK) - VNG - FNLI - CBL - (Food Hub) - N&M - <u>Voedingscentrum</u>
Wanneer	Operationeel vanaf 2021

3.2	Er moeten gedegen gedragsanalyses van deelgedragingen van klimaatvriendelijker eten uitgevoerd worden om de keuze voor interventies te onderbouwen.
Wat	Er moeten gedegen gedragsanalyses van deelgedragingen van klimaatvriendelijker eten uitgevoerd worden om de keuze voor interventies te onderbouwen en de witte vlekken aan interventies in kaart te brengen. Dit kan gedaan worden met behulp van de RLI gedragstoets door gedragswetenschappers van het kennisnetwerk van het Voedingscentrum.
Hoe	Overheden en instellingen, zoals verenigd in het initiatief Samen tegen Voedselverspilling, maken het financieel en organisatorisch mogelijk dat hun duurzaamheidsinterventies voorafgegaan zijn aan door een gedragstoets, en gevolgd zij door een evaluatie. De resultaten worden, na documentatie en beoordeling ervan door deskundigen, aangeleverd bij de database van het CGL. <ul style="list-style-type: none"> In het bijzonder bij de opzet van pilots, die per definitie bedoeld zijn om interventies uit te proberen, zien partijen toe op evaluatieve begeleiding via een gedegen onderzoek. Bedrijven en instellingen maken bij duurzaamheidsinterventies die reeds ontsloten zijn in de database actief gebruik van de al beschikbare kennis. <p>Budget: PM €, er dient hier een dwarsverband gelegd te worden met werkgroep innovatie KIA (Onderzoek gedrag)</p>
Wie	Rijksoverheid (LNV/ EZK) - VNG - FNLI - CBL - (Food Hub) - N&M - <u>Voedingscentrum</u>
Wanneer	Vanaf 2019

3.3	Coördineren van gedragsverandering ten behoeve het klimaat, de voedselverspilling en het preventie akkoord
Wat	Een eenduidige berichtgeving naar consumenten zal cruciaal zijn om gedragsverandering tot stand te brengen. Daardoor is het noodzakelijk dat er regelmatige afstemming plaatsvindt tussen de partijen die instaan voor de gedragsverandering ten behoeve van: <ul style="list-style-type: none"> de voedselverspilling het preventieakkoord het klimaatakkoord

Hoe	Indien alle partijen minimaal gebruik maken van de database zoals beschreven in actielijn 3.1 en onderling hun campagnes afstemmen wordt verwarring richting de consument uitgesloten. De VNG kan een rol spelen om ook bij de regionale initiatieven in te staan voor een eenduidige "message" aan de consumenten. Budget om gedragsverandering te ondersteunen, indien gekozen wordt voor landelijke campagnes zoals Nix18, 10mln € / jaar
Wie	Rijksoverheid (LNV/ EZK) - Stichting "Samen voor Voedselverspilling" - VNG - FNLI - CBL - (Food Hub) - N&M - <u>het voedingscentrum - de partijen van het Preventie akkoord</u>
Wanneer	Vanaf 2019

3.4	Inkoopbeleid overheid als launching customer/ vliegwiel
Hoe	Neemt deel als voedselafnemer (via o.a. de bedrijfscatering) en formuleert daarbij doelen en actieplannen om klimaatvriendelijker voedsel in te kopen.
Wie	Rijksoverheid (LNV/ EZK)
Wanneer	Vanaf 2019

3.5	Maatschappelijke initiatieven elkaar laten versterken voor meer impact op klimaat en gezonder voedsel: zoals Circulair Chefs , De Keuken van de Lage Landen , Dutch cuisine, e.a.
Wat	Deze projecten worden uitgebreid beschreven bij verdienmodellen in 4.3, dragen ook bij aan gedragsverandering evenals de effecten van het te realiseren World Food Center in FoodValley , omdat in het WFC met de consument centraal gewerkt wordt aan duurzaam en gezond voedsel."
Hoe	ook monitoren van footprint en gezondheidsdata bij deze voorbeeld projecten
Wie	Rijksoverheid (LNV/ EZK), <u>VNG</u> , Rabobank, (Food Hub), Natuur en Milieu, Voedingscentrum
Wanneer	Vanaf 2019

Actielijnen Klimaatvriendelijke Verdienmodellen

4.1	Ontwikkelen en implementeren actie-lijnen voor de 4 markttypes
Wat	Voor de 4 te onderscheiden markttypen (volume / gesloten / exclusieve keten / niche) zijn specifieke actie-lijnen met de betrokken partijen op te stellen die gestructureerd kunnen leiden tot klimaatvriendelijke verdienenmodellen.
Hoe	<p>In ieder geval moet geleerd worden van de initiatieven die er al lopen. Vaak is er namelijk al sprake van kleinschalige en regionale initiatieven. Deze hebben, om volwassen te worden, meestal een startsubsidie nodig. Momenteel gebeurt dat veelal via POP3, EFRA, provincie, gemeente, e.a..</p> <p>Maar voorts zal in nauwe samenwerking met de betrokken ketenpartners gesproken moeten worden hoe gezamenlijk tot verdienenmodellen gekomen kan worden gebaseerd op, door consumenten gewaardeerde klimaatvriendelijke producten.</p> <p>Ondernemers of groepen van ondernemers die ideeën hebben kunnen hiertoe initiatieven nemen. Maar daarnaast is het cruciaal om gestructureerd inzicht te verkrijgen in potentiële mogelijkheden met ketenpartners en overheden. Het wetsvoorstel "Ruimte voor duurzaamheidsinitiatieven" en de toekomstige bevoegdheden van Producenten- en Branche-organisaties zijn hierbij uitgangspunten.</p> <p>Budget : € 450.000 voor extern advies om te komen tot nieuwe verdienenmodellen in de 4 marktsegmenten</p> <ul style="list-style-type: none"> - uit te voeren door Wageningen Economic Research onder voorwaarde van samenwerking met partijen als EFMI en/of Erasmus Universiteit Rotterdam - verkenning naar mogelijke verdienenmodellen in de vier marktsegmenten - inventarisatie huidige (aanzetten tot) verdienenmodellen - onderbouwd met uitgebreide stakeholderanalyse in alle sectoren van de land- en tuinbouw.
Wie	Rijksoverheid (LNV/ EZK) - VNG - Agri NL - <u>LTO</u> - FNLI - (COV) - CBL - (Food Hub) - N&M
Wanneer	2019

4.2	Financiële prikkels voor klimaatvriendelijke producten: actualiseren lijsten
Wat	<p>Inzetten van bestaande en goed werkende instrumenten als MIA, EIA en Vamil en koppelen van deze instrumenten aan maatlatten of andere keurmerken.</p> <p>Hierbij wordt nogmaals opgemerkt dat bij het streven naar klimaatvriendelijke ketens altijd sprake zal zijn van afweging van meerdere aspecten (klimaat, gezondheid, milieu, dierenwelzijn).</p>
Hoe	Actualiseren lijsten voor MIA, EIA en Vamil en van Maatlatten (die gebaseerd zijn op deze instrumenten). Er dient meer focus te komen op Carbon Footprint reductie. Vervolgens dienen de geactualiseerde mogelijkheden onder de aandacht van de ketenpartners gebracht te worden.
Wie	<u>Rijksoverheid (LNV/ I&W / EZK)</u> - LTO - FNLI - CBL - N&M- Rabobank
Wanneer	2019

4.3	Support aan diverse initiatieven die leiden tot klimaatvriendelijke verdienenmodellen
Wat & hoe	<p>We volstaan hier met het noemen van een aantal recente initiatieven:</p> <p>Deze initiatieven dienen ook bij te dragen aan een gezonder Voedingspatroon (de menu's en producten zijn een stap richting Schijf van Vijf).</p> <p>Ook als het gaat om lesprogramma's en trainingen is het belangrijk dit af te stemmen met Jong Leren Eten en Voedingscentrum.</p>

Wat & hoe	<p><u>“De Nieuwe Boerenfamilie”, een initiatief van KEK, NAIK en LTO Nederland</u></p> <p>Agrarisch ondernemers worden ondersteund met het ontwikkelen van nieuwe verdienmodellen om daarmee de omschakeling naar klimaatslimme landbouw te kunnen financieren. In de komende jaren worden tientallen agrarisch ondernemers individueel geholpen met onafhankelijk advies, toegang tot financiering, toegang tot kennis over consumentengedrag. Succesvolle voorbeelden worden opgenomen in de curricula van hogescholen. Een van de grootste uitdagingen in de transitie naar klimaatslimme ‘kringlooplandbouw’ is het verdienmodel van de agrarische sector. Een deel van de ondernemers zal kunnen kiezen voor meer marktgericht, business to consumer, niche markt productie. Er liggen kansen om nieuwe producten te ontwikkelen en nieuwe ketens op te zetten. Samenwerkingen tussen MKB ondernemers uit de stad en agrarisch ondernemers worden versterkt. Interdisciplinaire teams van experts worden samengesteld om agrarisch ondernemers te ondersteunen. Hiermee ontwikkelen we ‘Nieuwe Boerenfamilies’, netwerken van experts rondom een agrarisch ondernemer.</p> <p>Per jaar worden er 15 Nieuwe Boerenfamilies gestart. Resultaten worden gedeeld in een publiekscampagne. Innovatieve bedrijven vanuit de Nieuwe Boerenfamilie krijgen toegang tot financiering en kapitaal. Het werken met interdisciplinaire teams, zoals bij de Nieuwe Boerenfamilie, wordt opgenomen in de curricula van Aeres Hogeschool, HAS Hogeschool.</p> <p>Er wordt aansluiting gezocht bij ketenpartijen een keteninitiatieven (Agrifirm bijvoorbeeld) om het werkveld rondom ‘nieuwe ketens en nieuwe verdienmodellen’ te verbreden en op te schalen.</p> <p><u>Korte Ketens in het Liemers Landschap</u></p> <p>Van land tot bord: een betere samenwerking binnen de Liemerse voedselketen</p> <p>Steeds meer consumenten willen verse, pure producten van dichtbij. Tegelijkertijd zijn boeren en tuinders in toenemende mate geïnteresseerd in een regionale afzetmarkt. Tijd om dat bij elkaar brengen. Binnen het project Korte Ketens in het Liemers Landschap gaan consumenten, producenten, bedrijven en gemeenten aan de slag met de kansen die de korte voedselketen in de Liemers hen biedt. Op die manier versterken zij elkaar en dragen ze tegelijkertijd bij aan een aantrekkelijk veerkrachtig Liemers Landschap.</p> <p><u>Het initiatief voor het platform “Culinaire Chefs” van KEK, SFYN en NAIK</u></p> <p>Hierbij wordt gezorgd voor een verbinding tussen de culinaire wereld en de agrarische sector. We bouwen aan een netwerk en platform voor chefs, koks en keukenpersoneel dat ‘circulair’ wil werken.</p> <p>Onderdeel van het programma is een challenge voor chefs, van hogere tot lagere segmenten, om circulair te kunnen werken. Daarnaast zullen lesprogramma’s, kookboeken, trainingen en events worden georganiseerd. Hiermee sluiten we de culinaire wereld aan op de ontwikkeling richting kringlooplandbouw, we laten chefs bewuster keuzes maken en de voorbeeldrol op zich nemen. We sluiten een aantal gerenommeerde namen in de culinaire wereld aan, en zoeken verbinding met initiatieven als Instock en Dutch Cuisine.</p> <p>Er wordt verbinding gezocht met bestaande initiatieven als Instock en Dutch Cuisine</p> <p>Resultaat is een bewustwordingscampagne, gerenommeerde chefs die zich laten voorstaan op circulair en klimaatvriendelijk werken, verschillende boeken, publicaties en events.</p>
-----------	--

Wat & hoe	<p><u>Het initiatief van de 'Keuken van de Lage Landen' 'Low Food' door KEK, NAJK en SFYN</u></p> <p>Een van de belangrijke ontwikkelingen in de transitie naar een klimaatvriendelijk en circulair voedselsysteem is de heroriëntatie op regionale voedselsystemen. Hierbij gaat het niet om 'local-for-local' of imaginaire grenzen van een x aantal kilometer, maar om de meest zinvolle en haalbare schaal, rondom grootstedelijke gebieden, om kringlopen te gaan sluiten. Het gaat om een heroriëntatie tussen de verschillende schaalniveaus waarom voedsel wordt geproduceerd en geconsumeerd: micro (de stad), macro (de wereldmarkt), meso (de regio). Een betere verdeling tussen deze niveaus is wenselijk om kringlopen te sluiten.</p> <p>Op het meso- of regionale niveau liggen kansen om kringlopen te sluiten, klimaatvriendelijker te gaan werken, en boeren met burgers te verbinden. Er liggen kansen voor nieuwe producten met toegevoegde waarde, nieuwe ketens, korte ketens, en streek- of regioproducten. De ontwikkeling van streek- of regioproducten is van belang en is gebaat bij goede 'regio-marketing', naar voorbeeld van de 'Nordic Cuisine'. Samenwerking tussen chefs en de agrarische sector en ketenpartijen is hierbij essentieel.</p> <p><u>Het initiatief Restaurants van Morgen</u> door Natuur & Milieu en gemeenten in regio Food Valley.</p> <p>Alle 22 restaurants in de Regio Foodvalley doen mee met Restaurants van Morgen. Dit initiatief, dat natuur & Milieu samen met Greendish startte, helpt de restaurants in deze regio te verduurzamen. De gemeenten Ede, Wageningen, Nijkerk, Veenendaal, Rhenen en de Regio Foodvalley ondersteunen het initiatief.</p> <p>De restaurants kunnen hun kaart duurzamer en gezonder maken door meer te werken met streekproducten en groenten en door de hoeveelheid zout, suiker, vet en voedselverspilling terug te dringen. De restaurants krijgen een uitgebreid advies met tips op maat. Ook wordt een aantal restaurants intensief begeleid bij de verduurzaming van hun restaurant. Het menu van de restaurants wordt doorgemeten en hun verbeteringen moeten meetbaar zijn en aan hoge eisen voldoen. Dit project heeft de intentie om in andere regio's uitgerold te worden. Meerdere gemeenten hebben al aangegeven mee te willen doen. De Rijksoverheid kan hier financieel mee helpen om de impact van dit project te vergroten.</p> <p><u>Dutch Cuisine</u></p> <p>Dutch Cuisine is een stichting die de bewustwording van onze unieke, Nederlandse eetcultuur wil bevorderen. Een grotere bewustwording leidt tot gedragsverandering in onze voedselconsumptie en daarmee tot duurzamere voeding. Dutch Cuisine wil deze bewustwording stimuleren door een lifestyle label te maken van de Nederlandse keuken, voor iedereen die in Nederland bijdraagt aan onze eetcultuur – van producenten en retailers tot restaurant(keten)s en chef-koks. Visie Dutch Cuisine staat voor een keuken en eetcultuur die uniek is in de wereld en waar we trots op (mogen) zijn. Gezond en verantwoord, met smaak, vanuit onze creativiteit, onze eigenzinnigheid en ons vrijdenken en altijd vanuit het principe less is more. http://dutch-cuisine.nl/DC2017/wp-content/uploads/2017/09/Dutch-Cuisine-Beleidsplan-2017-2018.pdf</p> <p>Experimenten ondersteunen om grootschalige insectenweek te realiseren ter verduurzaming van de veevoerindustrie zoals ontwikkeld wordt in de regio FoodValley.</p> <p>De werkgroepleden is gevraagd om dit soort initiatieven, die beantwoorden aan een verbetering van de verdienmodellen van klimaatvriendelijke producten, te ondersteunen.</p>
Wie	Rijksoverheid (LNV/ EZK) - VNG - Agri NL - LTO - FNLI - NZO - COV - CBL - Food Hub - N&M
Wanneer	Tot 2050!

10.2.e

Van: 10.2.e
Verzonden: maandag 7 januari 2019 15:33
Aan: 10.2.e
Onderwerp: FW: Op weg naar een Akkoord
Bijlagen: image001.png; ATT00001.htm; Visie 2050 en 2030 comments mg.docx; ATT00002.htm
Categorieën: BR

handig om te zien welke interventie(s) vanuit Marjan Geluk (FNLI) kwamen op de teksten.

Vergelijkbaar (ervaringen van 10.2.e op teksten rond voedselconsumptie.

Te benutten irt voorbereiding gesprek met DG Sonnema (terugonderhandelen vanuit FNLI tov Tussenakkoord van 10-7)

Van: 10.2.e <@cosun.com>
Verzonden: zondag 9 december 2018 13:26
Aan: 10.2.e <@minez.nl>
CC: 10.2.e <@fnli.nl>
Onderwerp: Fwd: Op weg naar een Akkoord

10.2.e zie onderstaand reactie van Marian Geluk mbt hoofdtekst.

Kind regards / Groet,
10.2.e

Begin doorgestuurd bericht:

Van: Marian Geluk <10.2.e@fnli.nl>
Datum: 9 december 2018 om 12:44:35 CET
Aan: "10.2.e" <@cosun.com>, Wim Kannegieter
 10.2.e <@nedverbak.nl>
Onderwerp: Antw.: Op weg naar een Akkoord

Hi 10.2.e

Ik weet niet of je wilt dat we meelezen.

Dat heb ik wel gedaan.

Belangrijkste punt:

Verkleining van de import van grondstoffen uit derde landen: gaat dit ook over koffie, thee, cacao, tropische olien etc?

Ik neem aan van niet.

Als het namelijk wel zo is, dan is er wel een issue met deze tekst.

Druist in tegen zaken die we afspreken in IMVO convenant en is naar mijn weten niet besproken in onze achterban.

Groet,
Marian

4.1 Visie 2050

'De basis voor klimaatneutraal Nederland'

We willen eten, comfortabel wonen en werken, en ons kunnen verplaatsen in een gezonde en prettige leefomgeving. Landbouw en landgebruik sectoren vormen hiervoor natuurlijk de basis.

Natuur, bomen, gewassen en landbouwgronden bieden ons niet alleen een waardevol landschap, maar leggen ook koolstof (CO₂) vast en vormen zo de natuurlijke basis om klimaatverandering te voorkomen. Ze stellen ons bovendien in de gelegenheid voedsel en biomassa te produceren, ook in een veranderend klimaat. Biomassa gebruiken we als diervoer en als grondstof voor energie, chemie en materialen. In 2050 doen we dit in zo klein als mogelijk en zo groot als nodige gesloten grondgebonden kringlopen. Dit betekent dat we op kleinst mogelijke schaal die passend¹ is de natuurlijke kringloop bodem > plant > dier > mest > bodem sluiten. Boeren en tuinders worden gewaardeerd en verdienen daarmee een goed inkomen. Natuur en (kenmerkend Nederlands) landschap worden waardenvol beheerd. Dat wil zeggen dat we rekening houden met klimaatbehoudigheid, biodiversiteit én attractiviteit.

De ambitie is dat de sectoren in het domein landbouw en landgebruik in 2050 *netto* klimaatneutraal zijn. Dit is nadrukkelijk een gezamenlijke ambitie van boeren en tuinders, terreinbeheerders, NGO's, voedselverwerkers, toeleveranciers en supermarkten. *Netto* klimaatneutraal is namelijk alleen haalbaar als naast forse inzet op emissie reductie, de restemissies die inherent zijn aan natuurlijke producten, zoals uit de veehouderij en bemesting (bij voorkeur via 'groene meststoffen'²), gecompenseerd worden door een combinatie van hernieuwbare energie opwekking, biomassaproductie én vergroting van vastlegging van koolstof in bodems, bossen en materialen.

Inherent aan natuurlijke systemen is dat deze altijd broeikasgasemissies zullen hebben tegelijkertijd wordt ook koolstof vastgelegd in bodems en biomassa en kan duurzame energie worden geproduceerd. De komende jaren zal worden gezien hoe hiertussen een balans kan worden gevonden.

De partijen in het domein landbouw en landgebruik hebben de ambitie om klimaatopgaven te realiseren binnen natuurlijke en economische randvoorwaarden, (verbetering van) biodiversiteit, adequate benadering van andere milieuthema's en gezond verdienvermogen **bijen** voedsel- en biomassaproductie. Een sterke keten met stevige ambitie, gezonde natuur en gezonde bedrijven, vormen de basis voor duurzame voedsel-, hout- en biomassaproductie én beheer die we graag aan volgende generaties doorgeven. Vanuit eigen kracht, in verbinding, in weer en wind, met de voeten op aarde, met het hoofd in de wolken, zonder een dag te verzaken, zullen boeren en terreinbeheerders deze opgave de komende jaren realiseren.

De realisatie van deze ambitie zal, in de eerste plaats impact hebben op de dagelijkse bedrijfsvoering van boeren en tuinders en zal alle Nederlanders en bezoekers raken via effecten op de inrichting en kwaliteit van onze leefomgeving, en mogelijk veranderingen in (voedsel)consumptie. **Zeker indien vermindering van afhankelijkheden van (buitenlandse) grondstoffen en halfabricaten meegewogen wordt. Dit leidt mogelijk juist ook tot nieuwe marktmogelijkheden voor voedselproducenten in Nederland.**

Met opmerkingen ^{10.2.5}: Opmerkelijke zin. Waarschijnlijk bedoeld voor veevoer/biomassa voor energie. Raakt deze zin import van koffie/thee/sinasappels/bananen/ rijst/tropische oliën/specerijen etc etc? Mav grondstoffen die we van ver halen?

¹ In lijn met SER (juni 2016) 'Werken aan een circulaire economie: geen tijd te verliezen'. <https://www.ser.nl/-/media/ser/downloads/adviezen/2016/circulaire-economie.pdf> (blz. 34 e.v.)

² Groene meststof: meststof waar bij de productie geen gebruik is gemaakt van fossiele grondstoffen

Een innovatieve keten is nodig om deze visie en ambitie voor 2050 gestalte te doen krijgen, maar ook om de tussendoelen van 2030 te realiseren. Partijen in het Klimaatakkoord zetten daarom gericht in op innovaties voor:

- A. Reductie van broeikasgasemissies bij de productie van food en non-food 2050;
- B. Bevorderen van (regionale) grondgebondenheid tegelijkertijd met het sluiten van kringlopen;
- C. Netto productie van hernieuwbare energie vanuit de land-, tuin en bosbouwsectoren;
- D. Inrichting van het Nederlandse land- en wateroppervlak op CO2 vastlegging en gebruik,
- E. Halvering van de klimaateffecten van aankoopkeuzen door Nederlandse consumenten in 2050.

Deze innovatiesporen hebben een reikwijdte die voorbij de nationale schaal in klimaateffect sorteert. In deze visie en innovatiesporen worden de doelen van het Klimaatakkoord van Parijs, die naast klimaatadaptatie en mitigatie ook gaan over voedselzekerheid voor de wereld bevolking het uitbannen van honger in de wereld en het behoud van ecosystemen en bossen, kwalitatief geoperationaliseerd voor Nederland.

Met opmerkingen 10.2.6: Voor het eerst dat ik deze tekst zie – die komt niet terug in ons hoofdstuk over klimaat vriendelijke consumptie. Kunnen we dit wel zo smart maken?

Met opmerkingen 10.2.6: Honger heeft ook te maken met leefbaar loon en het juist WEL sourcen van grondstoffen uit tropische landen

4.2 Opgave 2030

'Zoveel mogelijk sluiten van kringlopen: volgende stappen op weg naar bioeconomie'

Voor 2030 hebben de landbouw en landgebruik sectoren een taakstellende opgave gekregen vanuit het kabinet om een additionele afname van 3,5 Mton broeikasgasemissies in 2030 te realiseren (bovenop bestaand beleid). Deze taakstellende bijdrage vanuit land- en tuinbouw en natuursectoren is nodig om te kunnen voldoen aan de kabinetsdoelstelling voor Nederland van 49 procent reductie en vormen de 'volgende stappen' op weg naar 2050.

De 'volgende stappen', omdat er in de voorliggende periode al een stevig emissiereductie fundament is gelegd én er al fors geïnvesteerd is in het opwekken van hernieuwbare energie, waarbij er in 2016 al ca 25 PJ hernieuwbare energie geproduceerd wordt. Deze prestaties geven inspiratie en vertrouwen om de volgende stappen die gevraagd worden richting 2030 te realiseren.

De opgave is opgeknipt in een afname van de broeikasgasemissies uit de landbouw (methaan) en glastuinbouw, ieder met respectievelijk ten minste 1 Mton³ in 2030, en een afname van het saldo van emissies en vastleggingen uit landgebruik van 1,5 Mton, zoals in onderstaande tabel inzichtelijk gemaakt is tbv methaan en lachgas. Over de invulling van de opgave van 3,5 Mton wordt in het Regeerakkoord gesteld dat "daarbij technische maatregelen (mestverwerking, voedselmix, kas als energiebron, etc.) de voorkeur boven hebben volumebeperkende maatregelen."

Methaan en lachgasemissie van Landbouw en landgebruik (incl. methaanslip glastuinbouw)
eenheid: Mton CO2-equivalenten

	1990	2005	2010	2015	2030
Methaan	15,09	12,11	13,5	13,88	13,52
Lachgas	10,1	6,99	6,21	6,27	5,7

bron: referentiepad klimaatakkoord conform NEV2017

De deelnemers aan de tafel landbouw en landgebruik adopteren deze taakstellende opgave volmondig en leggen een hogere ambitie neer. De ambitie voor 2030 bestaat uit ca 6 Mton

³ Ten opzichte van het emissiepad bij ongewijzigd beleid in 2016. Dit betekent met name voor de glastuinbouw veel. Zie ook in betreffende paragraaf voor uitwerking.

CO2-eq⁴ reductie in Nederland. Daarnaast is er klimaatwinst door de bijdrage aan energie-opwek en door beperking van de invoer van grondstoffen in het buitenland. Dit strookt ook met de wens van het kabinet om 0,5 Mton extra in landgebruiksemissies te instrumenteren. Deze additionele inzet van de partijen aan de sectortafel geeft tevens invulling aan een mogelijke verhoging van de nationale reductiedoelstelling naar 55 procent in 2030.

Thema	Taakstellend Opgave in Mton CO2 eq	Ambitie in Mton CO2 eq	Maatregelen
Veehouderij	BR	BR	BR
Landgebruik	BR	BR	BR
Glastuinbouw	BR	BR	BR
Totaal	BR	BR 1	

⁴ Waarbij ook energetische emissies en ook vastleggingen aan de orde zijn; het betreft de klimaatprestatie van deze sectoren.

BR

Dit akkoord is geen blauwdruk van de route naar 2050 via de opgave voor 2030. Onderzoek, pilots en demonstraties zullen in sommige (innovatie)sporen kansen bieden om te versnellen, en in andere vragen om een pas op de plaats. In het kader van de doorkijk naar 2050 wordt onder begeleiding van de partijen een scenariostudie uitgevoerd waarbij centraal staat wat de effecten voor de langere termijn zijn van de wens de landbouw te verduurzamen in termen van klimaat, grondgebondenheid en het sluiten van kringlopen.

PM conclusie scenariostudie

10.2.e

Van: 10.2.e
Verzonden: maandag 7 januari 2019 15:34
Aan: 10.2.e
Onderwerp: FW: Bijdrage L&L aan Klimaatakkoord versie 8-12 met wijzigingen tov 6-12 in track changes
Bijlagen: Bijdrage L&L aan Klimaatakkoord versie 8-12 met wijzigingen tov 6-12 in track changes.pdf; ATT00001.txt
Categorieën: BR

en nog een.

-----Oorspronkelijk bericht-----

Van: 10.2.e @cosun.com>
Verzonden: zondag 9 december 2018 11:45
Aan: 10.2.e @minez.nl>
CC: 10.2.e @rvo.nl>
Onderwerp: Bijdrage L&L aan Klimaatakkoord versie 8-12 met wijzigingen tov 6-12 in track changes

10.2.e

In bijgaande file nog een aantal wijzigingen vanuit het FNLI. Punten die van belang kunnen zijn om tot ondertekening te kunnen komen.

Daarnaast heb je bij het begin van voedselconsumptie het kopje uitgangspunten 10/07 weggehaald. Ik begrijp wat je doet, maar ik ben bang dat een aantal werkgroepleden dit toch een wijziging vinden waar ze niet blij van worden. Graag onze opzet overnemen.

De nummers van de actielijnen laat je wegvallen. Betekent dit dat deze niet meer bijgevoegd worden? Dat zou zeker niet gewenst zijn omdat in de actielijnen veel zaken verder gedetailleerd worden.

This message, including any attachments, is confidential, privileged and for the sole benefit of the person(s) or entity to whom it was intended to be addressed. If you are not the intended recipient, please notify the sender by return e-mail and destroy this message. You may not copy, disclose, distribute or deliver this message or its contents to anyone, nor use it for your own or someone others benefit. Any opinions in this message are those of the sender, and are not necessarily reflective of the company's policies. Although this message and its attachments are believed to be free of any virus or other defect, it is the responsibility of the recipient to ensure that these are virus free and no responsibility is accepted by the company for any loss or damage arising from receipt or use thereof. The company is not responsible for the timely and correct receipt of this message. Furthermore you are notified that any and all liability of the company is limited to the amount which is paid out in the matter concerned under the insurance coverage of the company.

08-12-2018

Concept bijdrage sectortafel Landbouw en Landgebruik aan Klimaatakkoord

Inhoud

4	<i>Bijdrage sectortafel Landbouw en Landgebruik aan Klimaatakkoord</i>	2
4 1	<i>Visie 2050</i>	2
	<i>'De basis voor klimaatneutraal Nederland'</i>	2
4 2	<i>Opgave 2030</i>	3
	<i>'Sluiten van kringlopen: de volgende stappen op weg naar de bioeconomie'</i>	3
4 3	<i>Generiek</i>	7
4 3 1	<i>Randvoorwaarden</i>	7
4 3 2	<i>Innovatie voor Landbouw en Landgebruik</i>	8
4 3 3	<i>Arbeidsmarkt en scholing</i>	8
4 3 4	<i>Verdienmodellen en financiering</i>	9
4 3 5	<i>Routekaart Inlandse Biomassa</i>	9
4 3 6	<i>Veranderingen in ruimtelijk beslag</i>	9
4 4	<i>Emissiereductie Veehouderij</i>	10
4 4 0	<i>Inleiding</i>	10
4 4 1	<i>Emissiereductie zuivelsector /melkveehouderij</i>	11
4 4 2	<i>Varkenshouderij</i>	15
4 5	<i>Landgebruik</i>	23
	<i>'Gewaardeerde biologische CCS in biodivers landschap met productie'</i>	23
4 5 1	<i>Veenweide gebieden</i>	23
	<i>'Lerende en gedragen veranderingen in monumentale gebieden'</i>	23
4 5 2	<i>Bomen, Bossen en Natuur</i>	30
	<i>'Biodiversiteit én biomassa in aantrekkelijkste koolstofopslag van Nederland'</i>	30
4 5 3	<i>Landbouwbodems en vollegrondsteelt</i>	31
	<i>'Koolstofboeren: gewaardeerde ecologie als basis voor voedsel, energie, biomassa - vastlegging in bodem en landschap'</i>	31
4 6	<i>Glastuinbouw</i>	31

4. Bijdrage sectortafel Landbouw en Landgebruik aan Klimaatakkoord

4.1 Visie 2050

'De basis voor klimaatneutraal Nederland'

We willen eten, comfortabel wonen en werken, en ons kunnen verplaatsen in een gezonde en prettige leefomgeving. Landbouw en landgebruik sectoren vormen hiervoor natuurlijk de basis.

Natuur, bomen, gewassen en landbouwgronden bieden ons niet alleen een waardevol landschap, maar leggen ook koolstof (CO₂) vast en vormen zo de natuurlijke basis om klimaatverandering te voorkomen. Ze stellen ons bovendien in de gelegenheid voedsel en biomassa te produceren, ook in een veranderend klimaat. Biomassa gebruiken we als diervoer en als grondstof voor energie, chemie en materialen. In 2050 doen we dit in zo klein als mogelijk en zo groot als nodige gesloten grondgebonden kringlopen. Dit betekent dat we op kleinst mogelijke schaal die passend is de natuurlijke kringloop bodem > plant > dier > mest > bodem sluiten. Boeren en tuinders worden gewaardeerd en verdienen daarmee een goed inkomen. Natuur en (kenmerkend Nederlands) landschap worden waardenvol beheerd. Dat wil zeggen dat we rekening houden met klimaatbehouding, biodiversiteit én attractiviteit.

Landbouw en landgebruik sectoren krijgen een nieuwe rol met nieuwe verbindingen voor deze sector(en) in de bio-economie die zal ontstaan:

"Als je naar een samenleving wilt waar je fossiele brandstof uitfaseert, dan heb je alternatieven nodig (...). Dan gaat de sector die over planten gaat, inclusief bossen en wat er in zee groeit, uiteraard een belangrijke rol spelen, in wat je een soort nieuwe industrialisatie (van de wereld, red.) kunt noemen. En die sector, dat is de landbouw"

De ambitie is dat de sectoren in het domein landbouw en landgebruik in 2050 *netto* klimaatneutraal zijn. Dit is nadrukkelijk een gezamenlijke ambitie van boeren en tuinders, terreinbeheerders, NGO's, voedselverwerkers, toeleveranciers en supermarkten. *Netto* klimaatneutraal is namelijk alleen haalbaar als naast forse inzet op emissie reductie, de restemissies die inherent zijn aan natuurlijke producten, zoals uit de veehouderij en bemesting (bij voorkeur via 'groene meststoffen', gecompenseerd worden door een combinatie van hernieuwbare energie opwekking, biomassaproductie én vergroting van vastlegging van koolstof in bodems, bossen en materialen.

Alternatief tekstvoorstel: Inherent aan natuurlijke systemen is dat deze altijd broeikasgasemissies zullen hebben. Daarnaast wordt ook koolstof vastgelegd in bodems en biomassa en kan duurzame energie worden geproduceerd. De komende jaren zal worden onderzocht of hiertussen een balans kan worden gevonden.

De partijen in het domein landbouw en landgebruik hebben de ambitie om klimaatopgaven te realiseren binnen natuurlijke en economische randvoorwaarden, (verbetering van) biodiversiteit, adequate benadering van andere milieuthema's en gezond verdienvermogen en voedsel- en biomassaproductie. Een sterke keten met stevige ambitie, gezonde natuur en gezonde bedrijven, vormen de basis voor duurzame voedsel-, hout- en biomassaproductie én beheer die we graag aan volgende generaties doorgeven. Vanuit eigen kracht, in verbinding, in weer en wind, met de voeten op aarde, met het hoofd in de wolken, zonder een dag te verzaken, zullen boeren en terreinbeheerders deze opgave de komende jaren realiseren..

De realisatie van deze ambitie zal, in de eerste plaats impact hebben op de dagelijkse bedrijfsvoering van boeren en tuinders en zal alle Nederlanders en bezoekers raken via effecten op de inrichting en kwaliteit van onze leefomgeving, en mogelijk veranderingen in (voedsel)consumptie. Zeker indien vermindering van afhankelijkheden van (buitenlandse) grondstoffen en halffabricaten meegewogen wordt. Dit leidt mogelijk juist ook tot nieuwe marktmogelijkheden voor voedselproducenten in Nederland.

Een innovatieve keten is nodig om deze visie en ambitie voor 2050 gestalte te doen krijgen, maar ook om de tussendoelen van 2030 te realiseren. Partijen in het Klimaatakkoord zetten daarom gericht in op innovaties voor:

- A. Reductie van broeikasgasemissies bij de productie van food en non-food 2050;
- B. Bevorderen van (regionale) grondgebondenheid tegelijkertijd met het sluiten van kringlopen;
- C. Netto productie van hernieuwbare energie vanuit de land-, tuin en bosbouwsectoren;
- D. Inrichting van het Nederlandse land- en wateroppervlak op CO2 vastlegging en gebruik,
- E. Halvering van de klimaateffecten van aankoopkeuzen door Nederlandse consumenten in 2050.

Deze innovatiesporen hebben een reikwijdte die voorbij de nationale schaal in klimaateffect sorteert. In deze visie en innovatiesporen worden de doelen van het Klimaatakkoord van Parijs, die naast klimaatadaptatie en mitigatie ook gaan over het uitbannen van honger in de wereld én het behoud van ecosystemen en bossen, kwalitatief geoperationaliseerd voor Nederland.

4.2 Opgave 2030 'Zoveel mogelijk sluiten van kringlopen'

Voor 2030 hebben de landbouw en landgebruik sectoren een taakstellende opgave gekregen vanuit het kabinet om een additionele afname van 3,5 Mton broeikasgasemissies in 2030 te realiseren (bovenop bestaand beleid). Deze taakstellende bijdrage vanuit land- en tuinbouw en natuursectoren is nodig om te kunnen voldoen aan de kabinetsdoelstelling voor Nederland van 49 procent reductie en vormen de 'volgende stappen' op weg naar 2050.

De 'volgende stappen', omdat er in de voorliggende periode al een stevig emissiereductie fundament is gelegd én er al fors geïnvesteerd is in het opwekken van hernieuwbare energie, waarbij er in 2016 al ca 25 PJ hernieuwbare energie geproduceerd wordt. Deze prestaties geven inspiratie en vertrouwen om de volgende stappen die gevraagd worden richting 2030 te realiseren.

De opgave is opgeknipt in een afname van de broeikasgasemissies uit de landbouw (methaan) en glastuinbouw, ieder met respectievelijk ten minste 1 Mton in 2030, en een afname van het saldo van emissies en vastleggingen uit landgebruik van 1,5 Mton, zoals in onderstaande tabel inzichtelijk gemaakt is tbv methaan en lachgas. Over de invulling van de opgave van 3,5 Mton wordt in het Regeerakkoord gesteld dat "daarbij technische maatregelen (mestverwerking, voedselmix, kas als energiebron, etc.) de voorkeur boven hebben volumebeperkende maatregelen."

Methaan en lachgasemissie van Landbouw en landgebruik (incl. methaanslip glastuinbouw)
eenheid: Mton CO2-equivalenten

	1990	2005	2010	2015	2030
Methaan	15,09	12,11	13,5	13,88	13,52
Lachgas	10,1	6,99	6,21	6,27	5,7

bron: referentiepad klimaatakkoord conform NEV2017

De deelnemers aan de tafel landbouw en landgebruik adopteren deze taakstellende opgave volmondig en leggen een hogere ambitie neer. De ambitie voor 2030 bestaat uit ca 6 Mton CO2-eq reductie in Nederland. Daarnaast is er klimaatwinst door de bijdrage aan energie-opwek en door beperking van de invoer van grondstoffen in het buitenland. Dit strookt ook met de wens van het kabinet om 0,5 Mton extra in landgebruiksemissies te instrumenteren. Deze additionele inzet van de partijen aan de sectortafel geeft tevens invulling aan een mogelijke verhoging van de nationale reductiedoelstelling naar 55 procent in 2030.

Thema	Taakstellend Opgave in Mton CO2 eq	Ambitie in Mton CO2 eq	Maatregelen
Veehouderij	BR	BR BR on	BR
			BR

BR

Dit akkoord is geen blauwdruk van de route naar 2050 via de opgave voor 2030. Onderzoek, pilots en demonstraties zullen in sommige (innovatie)sporen kansen bieden om te versnellen, en in andere vragen om een pas op de plaats. In het kader van de doorkijk naar 2050 wordt onder begeleiding van de partijen een scenariostudie uitgevoerd waarbij centraal staat wat de effecten voor de langere termijn zijn van de wens de landbouw te verduurzamen in termen van klimaat, grondgebondenheid en het sluiten van kringlopen.

De gezamenlijk, door de in het klimaatakkoord betrokken actoren uit het domein landbouw en landgebruik, te trekken conclusies uit deze studie zullen worden PM – aan voorzitter om met wijze woorden te komen, kennende uw standpunten.

4.3 Generiek

4.3.1 Randvoorwaarden

Investerings en Financiering

Partijen beseffen dat de komende jaren vele miljarden aan investeringen nodig zullen zijn om in de sector Landbouw en Landgebruik de ambities voor klimaatdoelen in 2030 en uiteindelijk 2050 waar te maken. Deels zullen deze ook van belang zijn voor andere aspecten van een duurzame landbouw en landgebruik.

Gedurende langere termijn duidelijkheid hebben over de financiële kaders draagt sterk bij aan de bereidheid tot investeren van alle betrokkenen.

Aan de andere kant beseffen partijen dat er altijd onzekerheden zijn en dat niet verwacht kan worden dat op alle fronten financiële duidelijkheid over zulke lange termijnen geboden kan worden. Zo zijn bijvoorbeeld mandaatperiodes van overheden een gegeven.

Partijen zien echter mogelijkheden om op basis van de volgende uitgangspunten een betekenisvolle en transparante stap te zetten in de financiële onderbouwing van de ambities en de voorstellen.

1. Bestaande budgetten vormen een belangrijk zoekgebied en daarmee een belangrijke basis voor deze ambities: bij het bedrijfsleven en ook bij de overheden. Bestaande budgetten worden waar mogelijk gekoppeld aan de realiseren van klimaatdoelen. Bijvoorbeeld in het kader van het natuurbeleid en de asbestsanering en ook het (in ontwikkeling zijnde) Gemeenschappelijk Landbouwbeleid (GLB). Alternatief voorstel: Bestaande budgetten vormen de basis om de in dit akkoord genoemde ambities te realiseren. Er zijn een aantal gebieden waar de investeringen uitsluitend zullen plaatsvinden als daar ook publieke financiering tegenover staat. Andere investeringen kennen ook een in-verdien-model en daar zou je uit kunnen gaan van bestaande budgetten. Voor versnelling zal extra budget beschikbaar moeten komen. De omvang kan in de komende maanden nader in detail worden uitgewerkt, waarbij partijen (overheden en bedrijfsleven) onderzoeken hoe (en zich sterk maken om) extra middelen vrijgemaakt kunnen worden, zodat deze transitie gefinancierd kan worden.
2. Een aantal instrumenten wordt ingezet dat meer dan in het verleden toegespitst is en wordt voor het klimaatbeleid in de sector landbouw en landgebruik. Hierbij zijn o.a. de SDE+ regeling en de het Groenfonds van belang.
3. Mia en Vamilregeling blijven, met de EIA en de RNES, garantieregeling aardwarmte, het kennis- en innovatieprogramma geothermie, ook in de toekomst van groot belang voor klimaatgerelateerde investeringen.
4. Met Invest.nl zijn afspraken gemaakt om te onderzoeken of en zo ja hoe ten behoeve van de investeringen in deze transitie Invest.nl een rol kan spelen. Bijvoorbeeld investeringen in stallen, energietransitie glastuinbouw en in aanleg van bossen..
5. Voor investeringen tbv onderzoek, innovatie en kennis wordt een beroep gedaan op het vigerende en in aanpassing zijnde Topsectorenbeleid met bijbehorende mogelijkheden en intensiveringen.
6. De zogenaamde Klimaatveloppe van het Kabinet (deze kabinetsperiode) is ook voor de sector landbouw en landgebruik van groot belang met name voor het opstarten van pilots en initiële ontwikkelkosten. Daar waar in navolgende akkoordtekst dekking gevonden wordt uit 'klimaatveloppe' zijn de initiële kosten voor de komende 3 jaar geïndiceerd, maar niet in de tekst opgenomen.
7. Partijen onderkennen het grote belang van het ontwikkelen van betrouwbare, structurele verdienmodellen in deze sectoren waaronder het ontwikkelen van het instrument van carboncredits.

Voor de ambities voor de klimaatdoelen 2030 zullen naast de bestaande budgetten ook additionele financiële middelen en instrumenten noodzakelijk zijn.

Op basis van deze uitgangspunten en de daarin verwoorde verwachtingen kunnen de komende jaren noodzakelijk stappen gezet – en zo mogelijk nieuwe instrumenten ontwikkeld – worden. Mochten onverhoopt wijzigingen komen in dit pakket die van materiële betekenis zijn, zullen partijen bezien welke alternatieven er zijn. Effecten op tempo en ambitieniveau kunnen daarbij aan de orde zijn, zeker indien een wijziging van belang is als onderdeel van een breder ondersteuningspakket én bijbehorende maatregel nog niet zonder deze ondersteuning ingevoerd kan worden.

Aanpassingen in wet- en regelgeving

Partijen hebben in dit akkoord de noodzaak uitgesproken om op onderdelen wet en regelgeving aan te passen om deze meer toe te snijden (bv via borging en bijbehorend -instrumentarium) op het bereiken van klimaatdoelen. Beseft wordt dat deze gewenste aanpassingen niet in termen van een resultaatverplichting verwoord kunnen worden. Daarvoor is vaak de medewerking nodig van derden die zich niet aan dit akkoord hebben verbonden. Dat geldt bij voorbeeld voor medewerking van de Europese Commissie met betrekking tot Richtlijnen en Verordeningen. Partijen spreken af dat indien de gewenste veranderingen niet of niet tijdig genoeg tot stand komen om de afgesproken ambities en doelen te halen, overleg plaats vindt over mogelijke alternatieve instrumenten om doelbereik te garanderen ofwel ambitieniveaus bij te stellen.

4.3.2 Innovatie voor Landbouw en Landgebruik

Om de doelen en ambities in 2030 en 2050 te kunnen realiseren is continue inzet en ontwikkeling in innovatieve technieken en maatregelen nodig. Om de ambitieuze doelen te kunnen realiseren is een intensivering van de innovatieprogramma's in de komende jaren noodzakelijk. Juist omdat de opgave zo veelomvattend en de tijdsframes adaptief innovatiemanagement vragen, is gekozen om de innovatiedoelen centraal te stellen, boven de daaruit voortvloeiende technieken. Deze aanpak is al eerder gekozen in de Glastuinbouw ("Kas als Energiebron") en bouwt hier voor de breedte van de gehele Tafel op voort.

De opgestelde Kennis- en Innovatieagenda tbv dit akkoord gaat uit van de volgende onderzoeksopgaven:

- In 2050 levert food en non-food haar bijdrage aan de 80-95% emissiereductie in Nederland:
 - o Emissiereductie in bodem en landgebruik in de landbouw
 - o Veehouderij: emissiereductie methaan en lachgas
- Energie: Gebruiksreductie naar nul emissie in 2030 en opwekking van 100 PJ in 2050
 - o Energiebesparing
 - o Kleinschalige energieopwekking
- 100% land en water ingericht op CO₂-vastlegging en –gebruik in 2050
 - o Ontwikkeling van 14.000 km² blauwe ruimte voor zeewierproductie en natuurontwikkeling
 - o Biomassateelt met verdubbelde fotosynthese in 2050
 - o Humane eiwitvoorziening voor 50% uit (nieuwe) plantaardige bronnen in 2050
 - o Klimaatbehoudende natuur: legt jaarlijks CO₂ vast, met grotere biodiversiteit en met een grotere biomassa oogst in 2050
- Carbon Footprint consument halveert (in food en non-food, ook internationaal) door aankoopkeuzen in 2050
 - o Alle consumenten maken de klimaatvriendelijkste keuzes in 2050
 - o De gezonde voedselkeuze wordt ethisch gerelateerd aan grondstofkeuzes (waarom van preferentie in bodemgebruik: food of non-food)
 - o Vaste biomassa als vastleggend medium wordt optimaal ingezet als constructiemateriaal

Uitvoering van deze Kennis en innovatieagenda zal zoveel mogelijk plaatsvinden in afstemming met alle partners én belanghebbenden in het kennis- en innovatiedomein, incl private partijen. Teneinde innovatie toepasbaar te maken voor de dagelijkse praktijk wordt specifiek aandacht gevraagd voor pilots en demonstratie projecten.

Naast deze agenda zijn er ook verschillende beloftevolle start ups, waaronder enkele rond kweekvlees en insecten voor (dierlijke) consumptie in beeld.

Hiermee dekt de innovatie en kennisagenda alle domeinen van dit (deel)akkoord rond Landbouw en Landgebruik.

BR [REDACTED] BR [REDACTED]

BR [REDACTED]

BR [REDACTED]

BR [REDACTED]

BR [REDACTED]

BR [REDACTED]

BR [REDACTED]

BR [REDACTED]

BR [REDACTED]

BR [REDACTED]

BR [REDACTED]

BR [REDACTED]

4.7 Voedselconsumptie & keten

‘Ketens maken aantrekkelijke klimaatvriendelijkste gezonde keuze logisch’

Partijen zijn van mening dat klimaatvriendelijke consumptie van burgers een gedragsverandering vraagt met lange adem: minder voedselverspilling, meer consumptie van groenten en fruit, een groter aandeel consumptie van eiwitten op plantaardige basis. Dit wordt gezien als een belangrijke

bijdrage aan lange termijn klimaatbeleid.

Klimaatbeleid en Circulaire Economie komen samen bij de aanpak van voedselverspilling en de eiwittransitie zoals verwoord in de Transitieagenda Biomassa en Voedsel. In aansluiting op de Taskforce Circulaire Economy in Food stellen partijen zich ten doel om de voedselverspilling bij de consument, inclusief de voedselverliezen in de keten, in Nederland in 2030 te halveren ten opzichte van 2015.

In Nederland wordt meer dierlijk- dan plantaardig eiwit geconsumeerd. Partijen vinden het wenselijk om deze verhouding in ons dieet in 2050 om te draaien (van 60:40 naar 40:60). Dit past bovendien bij een gezond dieet, conform de adviezen hieromtrent van het Voedingscentrum. Naast deze verschuiving in dieet, is in Nederland gemiddeld een reductie van 10% tot 15% van de totale eiwitinname wenselijk. Dit vraagt wel een collectieve verankerde gedragsverandering, die niet te onderschatten is.

Producenten van voedingsmiddelen voor de Nederlandse markt maken voor 2025 de carbon footprint (CF) ook per kilogram voedingsstoffen van hun productgroepen en zo mogelijk hun producten publiek inzichtelijk. Heldere en eenduidige definities zijn hiervoor nodig.

Een verdere verdieping is noodzakelijk, zowel met betrekking tot de definitie van klimaatvriendelijke producten als voor welke specifieke doelgroepen een beperking van de eiwitinname vanuit gezondheidsperspectief niet wenselijk is.

Hiertoe hebben we de volgende 2 actielijnen gedefinieerd:

- Er is behoefte aan een heldere definitie van klimaatvriendelijke producten. Partijen zullen in 2019 de ontwikkelingen aangaande de definiëring van klimaatvriendelijk producten monitoren, waar nodig beïnvloeden en de uitkomsten delen zodra deze bekend worden.
- Specifieke duiding van bevolkingsgroepen waarvoor een beperking van de eiwitinname niet wenselijk is. Het voedingscentrum zal in 2019 nader detailleren voor welke bevolkingsgroepen een eiwitreductie van 10-15% vanuit gezondheidsperspectief niet wenselijk is. Tevens zal het Voedingscentrum duiden hoe een eventuele eiwitreductie in de voedselinname dient plaats te vinden vanuit een gewenst volksgezondheidsperspectief.

Voor het invulling geven aan de opgave zijn de volgende vier werkgebieden onderkend.

1. Voedselverspilling reduceren in de gehele keten
2. Ontwikkelen Carbon Footprint (CFP) als monitoring- en vergelijking instrument
3. Gedragsverandering
4. Klimaatvriendelijke verdienmodellen voor de gehele keten

BR

BR
BR

BR

BR

BR

BR

Carbon footprint inzichtelijk maken op bedrijfs-en/of sectorniveau per productgroep.

De Europese Commissie heeft een standaardmethode ontwikkeld om milieuprestaties van producten te meten en te communiceren. Deze methode wordt Product Environmental Footprint (PEF) genoemd. Het is een raamwerk van eisen en principes om de milieu-impact van producten te bepalen. De Europese Commissie kan op basis hiervan in de toekomst verplichten de PEF methodiek toe te passen en mogelijk een PEF label ontwikkelen. Dit biedt kansen om de milieuprestaties van een product te verbeteren wat tot uiting komt in betere score op het PEF-label. Momenteel wordt er gewerkt aan Product Environmental Footprint Category Rules (PEFCR).

Voor de volgende categorieën zijn deze regels al vastgesteld: bier, zuivel, diervoeder, vlees, olijfolie, bronwater, pasta en wijn. Vis en koffie zijn nog in ontwikkeling. Daarnaast heeft de EC datasets ontwikkeld om de uitvoering van PEFCRs te ondersteunen. Er is bijvoorbeeld een zeer uitgebreide dataset ontwikkeld voor diervoedergrondstoffen maar ook meer algemene data sets voor energieproductie/gebruik en transport.

(http://ec.europa.eu/environment/eussd/smgp/ef_pilots.htm)

Deze methode kan gebruikt worden als monitoring- en vergelijking instrument op ketenniveau. Voor de overige productgroepen zijn standaardprotocollen beschikbaar om de levenscyclusanalyse van producten te bepalen maar die zijn niet specifiek voor voeding: ISO 14040 & ISO 14067, PAS2050, ILCD handbook, en WRI/WBCSD GHG Protocol. Wat nog ontbreekt is een voedingsmiddelen brede methodiek, maar de Agri-footprint is daar een goede aanzet voor. Het Europese PEFCR guidelines 6.3 document geeft hiervoor ook een goed vertrekpunt maar de formele vaststelling naar veel productgroepen ontbreekt nog.

De volgende actielijnen zijn overeengekomen.

- Bedrijven in de productketen berekenen hun carbon footprint op productgroep niveau op basis van PEFCR voor 2025 en dragen bij aan de ontwikkeling van nieuwe PEFCRs voor categorieën waar deze regels nog niet voor beschikbaar zijn. Onderzoek is nodig naar de wijze waarop de sectoren en individuele bedrijven, zodanig gefaciliteerd kunnen worden dat zij hun CFP, zowel op productgroep niveau, als voor individuele producten zelf kunnen berekenen en zich daarmee kunnen onderscheiden in de markt.
- De bedrijven maken de carbon footprint van hun producten al dan niet via branches publiek inzichtelijk en verlagen de CFP van hun productieketen stapsgewijs en leggen aan hun klanten en stakeholders uit welke maatregelen zij genomen hebben om meer klimaatvriendelijke producten aan te bieden.
- Bedrijven houden vanaf 2019 bij productontwikkeling rekening met het verlagen van de CFP van producten.
- Supermarkten stimuleren klimaatvriendelijke producten in de winkel, door deze als 'gemakkelijkste én normaalste keuze' voor consumenten te positioneren. In het bijzonder dragen zij bij aan de eiwittransitie en de consument te verleiden meer plantaardige eiwitten (60%) ten opzichte van dierlijke producten (40%) te consumeren en producten uit de Schijf van vijf conform het preventie-akkoord. Zij vervullen tevens een actieve rol in Alliantie Verduurzaming voedsel, incl. implementatie en monitoring.

De NL overheid spant zich in voor een heldere en eenvoudige Europese standaard voor de carbon footprint op productgroep niveau (bijvoorbeeld de PEFCR). Bedrijven worden hierbij betrokken. Indien beschikbaar en eenvoudig toe te passen, wordt door producenten, al dan niet via branches in Europa voor 2025 geïmplementeerd.

Gedragsverandering

Partijen zijn van mening dat klimaatvriendelijke consumptie van burgers een gedragsverandering vraagt met lange adem: minder voedselverspilling, meer consumptie in Nederland van groenten, fruit en plantaardige eiwitten (van 60:40 naar 40:60% volgens het grondstoffenakkoord) en een hoger aandeel consumptie van producten met een lage carbon footprint (met name minder vlees, zuivel en (alcoholische) dranken). In 2019 wordt een publicatie verwacht waarbij de duurzaamheid/CO2 footprint van allerlei typen eiwitten (plantaardig/dierlijk) worden gecategoriseerd. Dit voortschrijdend inzicht kan nuttig zijn om eiwitten daadwerkelijk op hun footprint te rangschikken, anders dat alleen dierlijk versus plantaardig. Verder bevelen we aan om vermindering van consumptie in de volle breedte van consumptie te positioneren, niet alleen in voeding.

Vooraf voor het verminderen van de verspilling op consumentenniveau zijn gedragsveranderingsstrategieën kansrijk. Beter inzicht in de effectiviteit van strategieën moet verkregen worden door onderzoek samen te laten gaan met campagnes en andere interventies mede gericht op consuminderen in het algemeen.

Het terrein van gedragsbeïnvloeding op het gebied van duurzamere keuzes voor consumenten is sterk in ontwikkeling. Op dit gebied zijn tientallen interventies bekend. De klimaatatfel vindt het belangrijk dat alle goed beschreven interventies centraal toegankelijk zijn in een database, bij voorkeur de database van het Centrum Gezond Leven (CGL) van het RIVM. In het geval van klimaatimpact gaat het om interventies gericht op meerdere aedragingen die aan het probleem

bijdragen, zoals overconsumptie, voedselverspilling en hoge consumptie van klimaatonvriendelijke producten.

De klimaattafel ziet kansen als de gewenste gedragsveranderingen, zoals hieronder weergegeven, in onderlinge samenhang worden nagestreefd, mede om te vermijden dat verwarring ontstaat bij consumenten:

- gezondheid, conform de Schijf van Vijf en gebaseerd op de adviezen van de Gezondheidsraad en volgens de doelstellingen op het gebied van het terugdringen van overgewicht, zoals benoemd in het Preventieakkoord
- consuminderen in het algemeen en van klimaatonvriendelijke producten in het bijzonder (niet beperkt tot voedingsmiddelenproducten)
 - voedselverspilling tegengaan
 - minder eiwitinname voor die bevolkingsgroepen waarvoor dit relevant is
 - meer consumptie in Nederland van groenten en fruit ~~en lager aandeel consumptie van producten met een hoge carbon footprint~~

Een samenhang in gedragsinterventies moet worden geborgd in nauwe samenwerking met "Samen tegen voedselverspilling" en de relevante partners van het preventie akkoord. Daarnaast kan

regionale participatie van overheden leiden tot versnellingen van gedragsveranderingen via (de communicatie over) experimenten, living labs, etc.

De volgende acties zijn overeengekomen:

- Alle goed beschreven interventies zijn centraal toegankelijk in een database vanaf 2021, bij voorkeur de database van het Centrum Gezond Leven (CGL) van het RIVM.
- Er worden gedegen gedragsanalyses van deelgedragingen van klimaatvriendelijker eten uitgevoerd, om de keuze voor interventies te onderbouwen en de witte vlekken aan interventies in kaart te brengen. Overheden en instellingen, verenigd in Samen tegen Voedselverspilling, maken het financieel en organisatorisch mogelijk dat hun duurzaamheidsinterventies voorafgegaan zijn aan door een gedragstoets, en gevolgd zij door een evaluatie. In het bijzonder bij de opzet van pilots, die per definitie bedoeld zijn om interventies uit te proberen, zien partijen toe op evaluatieve begeleiding via een gedegen onderzoek. Bij deze interventie dient er een dwarsverband gelegd te worden met werkgroep innovatie KIA (Onderzoek gedrag)
- Coördineren van gedragsverandering ten behoeve het klimaat, de voedselverspilling en het preventie akkoord Een eenduidige berichtgeving naar consumenten zal cruciaal zijn om gedragsverandering tot stand te brengen. Daardoor is het noodzakelijk dat er regelmatige afstemming plaats vindt tussen de partijen die instaan voor de gedragsverandering ten behoeve van: voedselverspilling, het preventieakkoord en het klimaatakkoord. De VNG kan een rol spelen om ook bij de regionale initiatieven in te staan voor een eenduidige "message" aan de consumenten.
- De overheid neemt via haar inkoopbeleid deel als voedselafnemer (via o.a. de bedrijfscatering) en formuleert daarbij doelen en actieplannen om klimaatvriendelijker voedsel in te kopen.
- Maatschappelijke initiatieven elkaar laten versterken voor meer impact op klimaat en gezonder voedsel

Verdienmodellen klimaatvriendelijke producten

'De toekomstperspectieven van de sterk op exportgerichte Nederlandse agrofood sector liggen meer en meer in het vinden, bedienen en verder uitbouwen van marktsegmenten die niet alleen veel belang hechten aan kwaliteit en gezondheid, maar met name ook bovengemiddeld aan het milieu, duurzaamheid en circulariteit, inclusief een hoog niveau van dierenwelzijn. Belangrijk zijn het stimuleren van een veranderende productbeleving en het vermarkten van innovatieve producten als onderscheidende merken, met perspectief op economische meerwaarde voor alle delen van de keten, zonder aan concurrentiekracht in te boeten.'

Keten partijen, waaronder agrariërs, moeten vandaag vaak maatregelen doorvoeren die wel kostenverhogend zijn, maar die niet terugverdiend worden of anderszins gecompenseerd. 'De markt' waaraan voedselproducerende ketens leveren is heel divers, internationaal en gesegmenteerd. Waar de ene groep consumenten bereid is de meerwaarde te betalen voor klimaat neutralere producten, zullen de andere groepen dat wellicht niet willen of kunnen doen. De agrarische sector in het algemeen en de veehouderij in het bijzonder staan voor de taak om integraal duurzaam te zijn. Dat betekent dat naast het voldoen aan de klimaatdoelstelling ook aspecten spelen als een verantwoord gebruik van pesticide, bestrijdingsmiddelen en antibiotica; verder gaat het om biodiversiteit; de gezondheid van mens en dier en het aspect van het dierenwelzijn. Sommige issues staan op gespannen voet met elkaar. Zo kunnen maatschappelijke waarden rond het welzijn van dieren tegenovergesteld werken op de normen voor CO2-reductie.

De huidige markt is in te delen in vier types met elk hun eigen dynamiek (open versus gesloten en exclusief versus mainstream). Deze worden ook wel genoemd: de volume markt(bulk), de gesloten keten, de exclusieve keten en de niche markt. Voor al deze markttypen zijn andere

oplossingen te bedenken om tot klimaatvriendelijke ketens te komen. Diverse structurele veranderingen om de Carbon Footprint te verlagen zijn reeds in gang gezet. De grootste stappen in relatie tot klimaat lijken gemaakt te kunnen worden in nichemarkten en exclusieve ketens. Deze zijn weliswaar kleiner in volume, maar leiden tot meer onderscheidend vermogen en betere verwaarding. Voorbeeld zijn 'Local for local concepten'. Door de betrokkenheid van lokale overheden kan gestimuleerd worden om met elkaar maximale synergie te behalen uit lopende en toekomstige initiatieven. Een grotere omschakeling vindt plaats door gesloten ketens te laten groeien ten opzichte van de volume markt. De voorbeelden hiervan zijn keurmerk "Beter leven", het Varken van Morgen en de duurzamere kipconcepten bij de grotere retailers. Daarnaast is in de volumemarkten nog substantiële energie-efficiency te behalen.

De voorgenomen implementatie van het wetsvoorstel "Ruimte voor Duurzaamheidsinitiatieven" en een stevigere bevoegdheid van Producten- en Branche-Organisaties om collectieve afspraken te kunnen maken zijn belangrijke vertrekpunten voor de toekomstige ontwikkelingen.

De werkgroep stelt voor om de strategische positie voor (Nederlandse) agrofoodketens in de (internationale) markt te onderschrijven en stelt de onderstaande acties voor. De acties teneinde te komen tot goed inzicht in de CFP van ketens is belangrijke basisinformatie.

- Voor de 4 te onderscheiden markttypen zijn specifieke actie-lijnen met de betrokken partijen op te stellen, die gestructureerd kunnen leiden tot klimaatvriendelijke verdienmodellen. Er moet geleerd worden van de initiatieven die er al lopen. Vaak kleinschalige en regionaal, deze hebben om volwassen te worden, meestal een startsubsidie nodig. Voorts zal in nauwe samenwerking met de betrokken ketenpartners gesproken moeten worden hoe gezamenlijk tot verdienmodellen gekomen kan worden gebaseerd op, door consumenten gewaardeerde klimaatvriendelijke producten. Advies ondersteuning is hierbij wenselijk. (Groepen van) ondernemers die ideeën hebben kunnen hiertoe initiatieven nemen. Daarnaast is het cruciaal om gestructureerd inzicht te verkrijgen in potentiële mogelijkheden met ketenpartners en overheden. Het wetsvoorstel "Ruimte voor duurzaamheidsinitiatieven" en de toekomstige bevoegdheden van Producenten- en Branche-organisaties zijn hierbij uitgangspunten.
- Inzetten van financiële prikkels met bestaande en goed werkende instrumenten als MIA, EIA en Vamil (en deze actualiseren op CFP reductie) en koppelen van deze instrumenten aan maatlaten of andere keurmerken.
- Voorbeelden van bestaande initiatieven beantwoorden aan een verbetering van de verdienmodellen van klimaatvriendelijke producten en bijdragen aan een gezonder voedingspatroon, ondersteunen door Tafeldeelnemers. Enkele recente initiatieven:
 - o De Nieuwe Boerenfamilie", een initiatief van KEK, NAIK en LTO Nederland
 - o Korte Ketens in het Liemers Landschap
 - o Het initiatief voor het platform "Culinaire Chefs" van KEK, SFYN en NAIK
 - o Het initiatief van de 'Keuken van de Lage Landen' | 'Low Food' door KEK, NAIK en SFYN
 - o Het initiatief Restaurants van Morgen door Natuur & Milieu en gemeenten in regio Food Valley.
 - o Dutch Cuisine

10.2.e

T 070-10.2.e
M 06-10.2.e
E 10.2.e @minez.nl

Ontwerp van het Klimaatakkoord - Overzicht van bijlagen

status: 7 januari 2019

Sector	Document	Ontvangen
Gebouwde omgeving	BR	
Mobiliteit	BR	
Industrie	BR	
Landbouw & Landgebruik	Klimaatverantwoorde zuivel	9-1-2019
	Vitalisering Varkenshouderij	9-1-2019
	Bomen, Bos en Natuur	9-1-2019
	Klimaatagenda Akkerbouw	9-1-2019
	Voedselconsumptie	9-1-2019
	Kennis en Innovatieagenda L&L	9-1-2019
Elektriciteit		

Bijlage x.x.

Klimaatverantwoorde zuivelsector in Nederland

Naar een energie neutrale melkveehouderij in 2030

versie 15-12-2018

Inleiding en doel

De sectortafel Landbouw en landgebruik heeft op 7 juli jl. de bijdrage aan het voorstel voor hoofdlijnen van het Klimaatakkoord op tafel gelegd. Partijen aan deze tafel achten een taakstelling voor landbouw en landgebruik van 3,5 Mton CO₂-eq emissiereductie in 2030 haalbaar.

In voorliggend plan van aanpak wordt beschreven hoe de zuivelsector in samenwerking met de overheden, ketenpartijen en retail, bedrijfsleven, maatschappelijke organisaties, haar bijdrage aan deze taakstelling wil realiseren. Over de uitvoering van dit plan van aanpak zijn tussen de partijen afspraken gemaakt (zie hoofdtekst klimaatakkoord)

BR

BR

BR

BR

	BR
BR	BR
	BR
	BR

BR

BR

BR

BR

Voedselconsumptie (Sustainable diets)

In het debat over de verduurzaming van ons voedsel geldt als algemene leefregel om de ecologische footprint van ons dieet te verminderen: 'eet minder dierlijk en meer plantaardig'. Deze eetregel is niet differentiërend genoeg als garantie voor een voedingspatroon met een kleinere ecologische footprint. Niet alle plantaardige producten hebben een lage ecologische footprint. Denk hierbij aan exotisch fruit dat moet worden ingevlogen. Ook niet alle dierlijke producten hebben een even grote ecologische footprint. Dat het aandeel plantaardige producten in ons menu omhoog kan, vindt ook de Nederlandse zuivelsector. Dat mag echter niet ten koste gaan van een volwaardig voedingspatroon. Zuivel bevat veel belangrijke voedingsstoffen die essentieel zijn voor onze gezondheid. Bij het mijden van zuivelproducten moeten andere voedingsmiddelen de inname van voedingsstoffen garanderen. Vaak wordt aangenomen dat een menu zonder zuivel minder impact heeft op het milieu dan een menu met zuivel. Recente onderzoeken laten zien dat het mijden van zuivel nauwelijks tot geen vermindering oplevert van de ecologische voetafdruk. Een menu zonder zuivel heeft veel andere (plantaardige)

producten nodig om diezelfde voedingsstoffen te leveren. Bij elkaar hebben die producten een even grote ecologische voetafdruk als zuivel. Voor een duurzaam en gezond voedingspatroon is het dus belangrijk te kijken naar de milieu-impact van een product per kilogram voedingstoffen in plaats van per kilogram product. Vanuit deze invalshoek draagt de zuivelsector bij aan de maatregelen inzake voedselconsumptie zoals voorzien in het Klimaatakkoord.

* * *

Klimaattafel Landbouw & Landgebruik
Werkgroep Voedselconsumptie

10.2.e	RVO
10.2.e	Rabobank
10.2.e	Natuur en Milieu
10.2.e	VNG
10.2.e	FNLI
10.2.e	Agri NL / VION

10.2.e Voedingscentrum

Concept beoordelen Consumentenbond
 Afwijzing KHN

10.2.e	Rijk
10.2.e	NZO
10.2.e	CBL
10.2.e	VNG
10.2.e	COV
10.2.e	(vz) FNLI / Cosun

4 thema's gevormd naar aanleiding van hoofdlijnen (10/07)

- 1/ Voedselverspilling
- 2/ Gedragsverandering consumenten
- 3/ Verdienmodel in een klimaatvriendelijke keten
- 4/ Reststromen en circulariteit

1/ Voedselverspilling

- vermijden versplintering van focus
- integraal verwijzen naar Taskforce Circular Economy in Food - Stichting “Samen tegen voedselverspilling”

2/ Reststromen VGI en circulariteit

- idem: vermijden van versplintering van focus
- Integraal verwijzen naar Taskforce Herijking Afvalstoffen
- advies aan Taskforces om met betrekking tot knelpunten in wet- en regelgeving krachten te bundelen

3/ Gedragsverandering consumenten mbt klimaatvriendelijke producten

- [10% toename in 2030, CFP, productontwikkeling, 40 —> 60% plantaardig eiwit]
- 10 a 15% minder eiwitinname wordt niet breed gedragen - actie: wat is nodig!
- Uitwerking acties met betrekking tot een 4-tal gebieden
 1. CFP berekeningen - Is de, in ontwikkeling zijnde PEF standaard geschikt?
 2. Wat verstaan we onder “Klimaatvriendelijke Producten”? Het gaat niet om alleen CO2
 3. Hoe zijn alle (ervaringen met) interventies van consument beïnvloeding te delen
 4. Hoe komen tot een concrete interventie-mapping voor de gewenste gedragsverandering

4/ Verdienmodel in een klimaatvriendelijke keten

- Wat zijn klimaatvriendelijke producten?
- Voor 4 kwadranten [markt open / gesloten - consumentenvraag main- /small stream] worden acties / opties uitgewerkt. Werkgroepleden zijn gevraagd om met concrete ideeën te komen

Timing:

19/11 aanleveren stukken met betrekking tot verdieping van 3 & 4

Deze concepten direct doorzetten naar deze tafel voor feedback

Tijdens Tafelbespreking op 23/11 verzamelen feedback

Verwerken feedback en structuren document richting eindvoorstel (10.2.e / 10.2.e

Bespreken eindvoorstel tijdens derde werkgroep meeting, gepland op 28/11

Afronden en versturen eindvoorstel naar de Tafel

Kennis- en Innovatie Agenda

Klimaat, Landbouw en Landgebruik

Sfeerbeeld: Mensen willen eten, comfortabel wonen en werken, en mobiel zijn in een prettig landschap. Dit betekent voedsel, veevoeding, biomassa (chemie, materialen, en energie). Emissiereducties in de Landbouw moeten aan deze beelden bijdragen.

Werkgroep Innovatie Klimaattafel Landbouw & Landgebruik

Versie: 10

Datum: 20 december 2018

Contents

1.	Omgeving en Doel	3
1.1	Doelstelling	3
1.2	2030	4
1.3	2050	4
1.4	Externaliteiten	4
2.	De Missiegedreven Innovatieopgaven	5
2.1	In 2050 levert food en non-food productie haar bijdrage aan de 80% - 95% emissiereductie in Nederland.	5
2.1.1	Emissiereductie in bodem en landgebruik in de landbouw	5
2.1.2	Veehouderij: emissiereductie methaan en lachgas	7
2.2	Energie: gebruiksreductie naar nul emissie in 2030 en opwek van 100 PJ in 2050	9
2.2.1	Energiebesparing	10
2.2.2	Kleinschalige Energieopwekking	10
2.3	100% Land en water ingericht op CO2 vastlegging en -gebruik in 2050	10
2.3.1	Ontwikkelen van 14.000 km2 Blauwe Ruimte voor zeewierproductie	11
2.3.2	Biomassateelt met verdubbelde fotosynthese in 2050.	11
2.3.3	Humane eiwitvoorziening voor 50% uit (nieuwe) plantaardige bronnen gerealiseerd in 2050.	11
2.3.4	Klimaatbehoudende natuur: legt jaarlijks meer CO2 vast, met behoud van biodiversiteit, en grotere biomassa oogst in 2050.	12
2.4	Carbon Footprint consument halveert (in food en non-food, ook internationaal) door aankoopkeuzen in 2050	12
2.4.1	Alle consumenten maken de klimaatvriendelijkste keuzes in 2050.	12
2.4.2	De gezonde voedselkeuze wordt ethisch gerelateerd aan grondstofkeuzes (waarom van preferentie in bodemgebruik: food of non-food).	13
2.4.3	Vaste biomassa als vastleggend medium wordt optimaal ingezet als constructiemateriaal.	13
3.	Uitvoeringsonderwerpen	13
4.	Governance	14
5.	Vervolg	14
6.	Bijlage: Werkgroepsamenstelling	15

1. Omgeving en Doel

Het klimaatverdrag van Parijs is een keerpunt voor de aanpak van het klimaatprobleem. De ondertekenaars hebben uitgesproken dat ze de opwarming van de aarde tot ruim onder de 2 graden Celsius zullen beperken met als ambitie te streven de opwarming te beperken tot 1,5 graad Celsius. De Europese Unie heeft namens alle lidstaten harde toezeggingen gedaan om de uitstoot van broeikasgassen in 2030 met minstens 40% te verminderen ten opzichte van 1990. Het kabinet Rutte III legt de lat hoger dan de toezegging die de EU gedaan heeft. Maatregelen in Nederland zijn gericht op een reductie van 49% in 2030, en op 80% tot 95% in 2050.

In het document "Bijdrage van de sectortafel Landbouw en Landgebruik aan het Voorstel voor de hoofdlijnen van het Klimaatakkoord" is afgesproken dat in het najaar van 2018 een uitgewerkte Agro-kennis- en innovatieagenda voor het Klimaatakkoord wordt opgesteld. Daarnaast wordt voor het totale klimaatakkoord gewerkt aan een integrale kennis en innovatieagenda (IKIA), waarin de kennis- en innovatie-opgaven voor alle sectoren zijn opgenomen. Dit document geeft invulling aan de paragraaf landbouw en landgebruik binnen de IKIA.

De Nederlandse agrifood-sector is mondiaal toonaangevend op het gebied van een efficiënte voedselproductie. De gefabriceerde producten hebben een relatief lage carbon footprint per eenheid product. Een impuls op het gebied van onderzoek en innovatie is echter nodig om te komen tot klimaatneutrale, weerbare en robuuste productiesystemen. Onderzoek dient al de komende jaren inzicht te verschaffen in de reductiemogelijkheden per 2030 en in het gewenste voedselsysteem vanaf 2050. Daarbij dient ermee rekening te worden gehouden dat de transitie veel tijd zal vergen. Er zijn veel fysieke investeringen nodig in meer efficiënte en duurzame systemen. Ook de sociale component van gedragsverandering bij ketenpartijen en consumenten is van belang. Deze sociale component gaat verder dan landbouw en landgebruik. Immers: gedrag en consumptie beïnvloedt ook chemie, zware industrie en mobiliteit, en is daarmee van invloed op emissies in die sectoren. De sociale component en gedragsverandering moet dus ook in de overkoepelende IKIA aan de orde komen.

Voor deze KIA is gebruik gemaakt van een aantal uitgewerkte deelstukken: i) Voor de doorbraaktechnologieën de rapportage van de werkgroep innovatie van de sectortafel Landbouw en Landgebruik, ii) voor het praktijkrijp maken de kennis en innovatie agenda voor het thema klimaat van de topsector A&F, en iii) voor implementatie in de praktijk de aanzetten uit de klimaatenvoloppe.

Nieuw is dat de KIA en IKIA een missiegedreven aanpak¹ kennen, conform Mazzucato. Kern hierin zijn Meerjarige Missiegedreven Innovatie Programma's (MMIPs)². De ambitie, 95% emissiereductie, is een enorme opgave. Dat betekent dat er keuzes moeten worden gemaakt over wat Nederland zelf wil ontwikkelen en vooral wat niet, en dat alle bronnen van innovaties moeten worden benut: Universiteiten, TO2-instituten, grote bedrijven, en het MKB.

1.1 Doelstelling

Om de doelstellingen uit het klimaatakkoord te kunnen realiseren is kennis en innovatie essentieel. Omdat ontwikkeling van kennis en innovatie en de daarop volgende implementatie tijd kost is tijdigheid belangrijk. De KIA omvat het volledige innovatieontwikkelingstraject, van TRL 1 (nieuwsgierigheidsgedreven fundamenteel onderzoek) tot en met TRL 9 (een nieuw product of

¹ Het regeerakkoord van Rutte III beschrijft dat deze aanpak voor het geheel van onderzoek en ontwikkeling gaat gelden. De aan het klimaatakkoord gerelateerde onderwerpen lopen in dit proces ongeveer een jaar voor.

² Een missie 1) Is moedig, inspirerend en met brede maatschappelijke relevantie, 2) Heeft een heldere richting: doelgericht, meetbaar, en tijdsgebonden, 3) Beschrijft ambitieuze maar realistische acties in onderzoek en innovatie, en 4) Is interdisciplinair, intersectoraal en multi-actor innovatie.

proces in de markt). De KIA moet daarom ondersteunend zijn voor de ontwikkeling van doorbraaktechnologie (TRL 1 t/m 3), het toepasbaar maken van de doorbraaktechnologie (TRL 4 t/m 6) en grootschalige implementatie in de praktijk (TRL 6 t/m 9). Belangrijk hierbij te realiseren dat, gezien de reductieopgaves voor 2030 en 2050, in dit document geen sprake is van volgtijdelijkheid. Om de doelstellingen van 2030 te realiseren is nadruk op de TRL-niveaus 5 t/m 9 nodig, maar ook dat vraagt voor een deel nog nadere uitwerking en onderbouwing op de TRL-niveaus 1 t/m 4. Parallel daaraan dient versterkt te worden ingezet op de TRL-niveaus 1 t/m 4 om de lange termijn opgave (2050) te kunnen realiseren.

Deze KIA richt zich op de opgaven binnen de Nederlandse landsgrenzen, maar heeft nadrukkelijk oog voor de ketenopgave (waarbij delen zich zullen afspelen buiten de Nederlandse landsgrenzen). Deze KIA zal zich zowel richten op (directe en indirecte) vermindering van emissies, op het vergroten van negatieve emissies (vastlegging van koolstof maar ook energieopwekking in het landbouwsysteem), alsmede anticiperen op veranderend consumptiegedrag en lange termijn productiedoorbraken. De KIA heeft als doel bij te dragen aan drie ambities:

1. Reductie van 49% in 2030 en 80% tot 95% in 2050 van emissies van broeikasgassen in Nederland en de bijdrage van de primaire productie daarin, waarbij de ambitie is lock-ins te voorkomen.
2. Sterke reductie van emissies op het niveau van de gehele agrofood keten zowel binnen als buiten Nederland.
3. Optimalisatie van productie en gebruik van biomassa, te beoordelen aan de hand van: versterking van biodiversiteit in agrarisch gebied, verbetering bodemkwaliteit en -vitaliteit, optimaal landgebruik inclusief klimaatadaptatie, minimale emissies en minimale verspilling.

1.2 2030

De benodigde technieken om de 2030-doelstellingen te realiseren zijn deels ontwikkeld. Om de doelstellingen ook daadwerkelijk te kunnen realiseren moeten deze technieken echter nog wel rijp, (economisch) duurzaam, en vooral robuust worden gemaakt (TRL 4-6). Daarna moet er gezorgd worden voor implementatie in de praktijk, zodat de technieken ook daadwerkelijk grootschalig worden toegepast TRL (7-9). De implementatie bestaat bijvoorbeeld uit demonstratie en pilots, netwerken, start-ups en spin-outs, met zorg voor voldoende gekwalificeerde mensen. Ook dit onderdeel maakt nadrukkelijk onderdeel uit van de agenda. Daarnaast is verdere verankering van de kennis nodig door ook op de 2030-onderwerpen fundamentele bases te leggen (TRL 3).

1.3 2050

Om de Nederlandse ambities voor het klimaatverdrag in 2050 te kunnen realiseren moeten doorbraaktechnologieën voor landbouw en landgebruik c.q. voedsel- en biomassaproductie worden ontwikkeld (TRL 1-3). De terreinen waarop deze technieken ontwikkeld moeten worden zijn in deze kennis- en innovatieagenda aangegeven.

1.4 Externaliteiten

Bij de uitwerking van de kennis en innovatieagenda is grotendeels uitgegaan van de huidige positie van de landbouw en het landgebruik. Het is belangrijk er bewust van te zijn dat naar 2050 veel hierin kan veranderen. Navolgende speelt hierbij:

- Door klimaatverandering zullen waterbeschikbaarheid en daarmee landbouwproductie in verschillende gebieden met nieuwe onzekerheden te maken krijgen,
- Adaptatie en mitigatie: wereldwijd zal de landbouw de emissies moeten verminderen en zich moeten aanpassen aan een veranderend klimaat,
- Verandering in en de behoefte en beschikbaarheid van biomassa; bijvoorbeeld door toenemende welvaart en rijkdom in o.a. China of door verandering in diëten, door de transitie naar biomassa als basis voor de chemie,

2030: De ontwikkeling van nutritioneel hoogwaardige, aantrekkelijke, alternatieve plantaardige en dierlijke producten met een minimale footprint en minimaal landgebruik, met integrale toetsing op grondstoffen en emissies.

2050: De ontwikkeling van nieuwe eiwitgewassen en de verdere verbetering van bestaande eiwitgewassen. In de veredeling van de afgelopen decennia is relatief weinig aandacht besteed aan de eiwitgewassen voor humane voeding. Vaak gaat het bij eiwitgewassen over vlinderbloemigen, deze kunnen ook bijdragen aan een andere stikstofvoorziening in de plantaardige productie, of kan de eigenschap van vlinderbloemigen naar andere gewassen worden gezet?

BR

BR

BR

BR

2.4 Carbon Footprint consument halveert (in food en non-food, ook internationaal) door aankoopkeuzen in 2050

De basisgedachte dat de mens kan blijven doen wat hij/zij deed, want het wordt immers duurzaam gemaakt, houdt geen stand. Consumentengedrag is uiteindelijk bepalend voor het realiseren van de doelstellingen in deze KIA. Maar hoe kan het consumentengedrag worden beïnvloed. In deze KIA wordt kennis en innovatieontwikkeld om de broeikasgasemissies te verlagen door het gebruik van producten te beïnvloeden.

2.4.1 Alle consumenten maken de klimaatvriendelijkste keuzes in 2050.

Er is behoefte aan onderzoek dat de mogelijkheden in beeld brengt om prikkels te organiseren en beweging te creëren. Het gaat hier om

- a) Dieper inzicht in de mechanismen van de menselijke psyche.
- b) sociaalwetenschappelijk onderzoek naar gedragsverandering.
- c) economisch onderzoek over het organiseren van marktprikkels.

Er is behoefte aan een betere informatievoorziening naar de consument, zodat keuzes beter gemaakt kunnen worden.

- a) Ontwikkelen en opzetten van een systeem van een robuust systeem voor groepsgewijze emissieprint per productgroep in 2030,
- b) Doorontwikkeling en vervolmaking van een volledig systeem in 2050.

2.4.2 De gezonde voedselkeuze wordt ethisch gerelateerd aan grondstofkeuzes (waarom van preferentie in bodemgebruik: food of non-food).

Er is meer inzicht nodig in beïnvloeding van de emissies van productie en consumptie van voeding en consumptiegoederen in het algemeen, gericht op de verschillende beïnvloedingsniveau's micro (bedrijven, personen), meso (samenwerkingsverbanden, instellingen, huishoudens) en macro (ketens en voedingspatronen).

- a) beïnvloeding van de emissies door productie en consumptie van voeding en consumptiegoederen in het algemeen
- b) beïnvloeding van diensten (transport, mobiliteit, huisvesting, maar ook recreatie).
- c) Welke incentives er zijn voor producenten (besparing, verdienen modellen, business cases)
- d) En welke incentives er zijn voor consumenten (beprijzing, true pricing, tegen gaan van voedselverspilling, etc.).

BR

BR

BR

BR

BR

BR

BR

10.2.e

Van: Sonnema, drs. M. (Marjolijn)
Verzonden: maandag 14 januari 2019 00:00
Aan: 10.2.e
Onderwerp: FW: Kritiek Stichting Agri Facts

Categorieën: BR

Ter info.

Marjolijn

Van: Mommaas, Hans <10.2.e @pbl.nl>
Verzonden: donderdag 10 januari 2019 16:17
Aan: Sonnema, drs. M. (Marjolijn) 10.2.e @minlnv.nl>
CC: 10.2.e @pbl.nl>; 10.2.e @pbl.nl>
Onderwerp: Kritiek Stichting Agri Facts

Beste Marjolijn,

Ter informatie in je rol als dossier-eigenaar agro: onderstaand een link naar de website waarop we onze reactie hebben gepubliceerd op een tweede brief die we van de recent opgerichte Stichting Agri Facts hebben gekregen met kritiek op onze presentatie van cijfers mbt de BKG effecten van minder vlees consumeren.

<https://www.pbl.nl/nieuws/nieuwsberichten/2019/pbl-reactie-op-kritiek-stichting-agri-facts>

Na een eerdere aanscherping afgelopen december van een publicatiebericht uit 2014 op onze website ter aankondiging van de acceptatie en publicatie van een wetenschappelijk artikel over de BKG effecten van minder vlees consumeren in de EU, zijn we deze week wederom aangeschreven met daarin de suggestie dat we cijfers hebben aangepast, maar dat die cijfers nog steeds niet kloppen. Onze reactie kort door de bocht: we hebben geen cijfers aangepast en ze kloppen wel.

Ondertussen zijn er vragen gesteld door de TK leden Geurts (CDA) en Lodders (VVD) en is er gepubliceerd in De Telegraaf en een aantal vakbladen. Steeds met de suggestie dat we gerommeld zouden hebben met cijfers. Dat klopt dus niet. Men schept verwarring.

We willen komende week met een Q&A komen waarin we nog eens heel precies uitleggen hoe het nu zit met de cijfers over de BKG emissies vanuit de veehouderij. Dat hebben we nog niet publiekelijk aangekondigd, dus nog even sub rosa.

Altijd bereid tot toelichting.

Groet, Hans

.....
Prof.dr.ir. J.T. Mommaas
 Directeur
Planbureau voor de Leefomgeving
 Bezuidenhoutseweg 30
 Postbus 30314 | 2500 GH | Den Haag

.....
 T 070 - 10.2.e
<http://www.pbl.nl>

10.2.e

Van: Inv-kea
Verzonden: maandag 28 januari 2019 15:00
Aan: 10.2.e

Onderwerp: verslag programmameteamoverleg Klimaatopgave LNV van vandaag en overzicht maatregelen uit werkdocument
Bijlagen: Maatregelen vanuit werkdocument.xlsx; BR
Categorieën: BR

Beste collega's,

In de bijlage treffen jullie het verslag van ons programmameteamoverleg Klimaatopgave LNV van hedenochtend aan, alsmede een overzicht van de maatregelen vanuit het werkdocument.

Met vriendelijke groet,

10.2.e

Programma ondersteuning Klimaatplan LNV

.....
Directoraat-Generaal Agro en Natuur
Ministerie van Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit

Bezuidenhoutseweg 73 | 2594 AC | 's-Gravenhage
 Postbus 20401 | 2500 EK | 's-Gravenhage

.....
 M 06-10.2.e

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

Van: Thijs Cuijpers
Aan: 10.2.e @vionfood.com; 10.2.e @cbl.nl; 10.2.e @COV.nl; 10.2.e @vionfood.com; 10.2.e @cbl.nl; 10.2.e @COV.nl; 10.2.e @nli.nl; 10.2.e @rabobank.nl
Cc: 10.2.e Brouwershaven, drs. R.P. van (Rob); 10.2.e
Onderwerp: Verdienmodellen
Datum: vrijdag 22 maart 2019 12:38:11
Bijlagen: [image001.jpg](#)
[Verdienmodellen.docx](#)

Beste mensen,

In de Werkgroep Voedselconsumptie en klimaat (van de Klimaat Tafel LB en LG) spraken we af dat ik initiatief zou nemen voor een verkenning naar Verdienmodellen. Ook dat ik de link zou leggen met de tafels over Biodiversiteit en Kringloopvisie. Tijdens de laatste bijeenkomst hebben sommigen van jullie zich gemeld om mee te denken. Andere namen zijn ook genoemd waar op zijn minst afstemming mee zou moeten plaatsvinden (o.a. de werkgroep Financiering van Ruud Huirne).

Inmiddels heb ik begrepen dat er een Taskforce wordt ingesteld door het ministerie van LNV om nader onderzoek te doen naar 'verdienmodellen'. De Taskforce komt onder leiding van 10.2.e maar zal zeker haar werkzaamheden niet voor de zomer hebben afgerond.

Ik heb hier van de week contact over gehad met Rob van Brouwershaven; de aanvliegroute van deze Taskforce is dus vooral de Kringloopvisie. Ook tijdens de 'versnellingsbijeenkomst Kringloopvisie' van afgelopen woensdag is hier blijkbaar over gesproken (zo hoor ik op de Eemlandhoeve ☺) Hoe dit past bij ons initiatief bespreek ik volgende week met LNV. Hoe dan ook, ik ben maar eens aan het schrijven (en knippen en plakken) gegaan. Zie de bijlage, als aanzet voor onze discussie.

Mijn verzoek:

1. Ik stel voor een groep 'Verkenning Verdienmodellen' te starten. De startnotitie voor de eerste bijeenkomst is de bijlage bij deze mail
2. De deelnemers
 - De deelnemers die zich reeds meldden zijn 10.2.e, 10.2.e en 10.2.e
 - 10.2.e, volgens mij noemde 10.2.e jouw naam. Akkoord?
 - Deelname vanuit LNV is nodig. 10.2.e), ik zag jouw voorzet over verdienmodellen. Doe jij dit? Of 10.2.e?
 - Ruud (Huirne), lijkt me noodzakelijk dat koppeling van jouw werkgroep Financiering met deze groep gelegd wordt. Doe jij dat of iemand anders uit jouw werkgroep?

Graag bevestigen dat je wilt deelnemen aan een eerste bijeenkomst 'Verkenning verdienmodellen'. Laat ik iets plannen.

Er gebeurt vast nog meer op dit dossier. Wat ik over het hoofd zie, laat het me even weten aub.

Met vriendelijke groet,

Thijs Cuijpers

Directeur Beleid

Bezuidenhoutseweg 105-113 | 2594 AC Den Haag

T +31 (0)70 10.2.e | F +31 (0)70 10.2.e | +31 (0)6 10.2.e

10.2.e [@lto.nl](mailto:10.2.e@lto.nl) | www.lto.nl

Klimaatbeleid, voedsel en verdienmodellen

Versie 0.1, 20 maart 2019

1. Aanleiding

In de Werkgroep voedselconsumptie van de klimaattafel Landbouw en Landgebruik is afgesproken om te starten met een verkenning naar mogelijke verdienmodellen in relatie tot voedselconsumptie en klimaat. Tevens is afgesproken om de verkenningen naar verdienmodellen die op andere tafels lopen, zoals Biodiversiteit en Kringloopvisie, met elkaar te verbinden.

2. Doel

Deze notitie is bedoeld als startnotitie van de Werkgroep voedselconsumptie. Deze notitie kan ingebracht worden op de Klimaattafel LB en LG (n.t.b.). Deze notitie is tevens bedoeld om de discussies op de (vele) andere tafels te stimuleren en 'gelijk te richten'.

3. Verdienmodellen en het Ontwerp Klimaatakkoord

In het Ontwerp Klimaatakkoord (OKA) staat dat er in het landbouwdeel meerdere bouwstenen zijn opgenomen, die samen een goede basis bieden voor het ontwikkelen van verdienmodellen, zowel in maatschappelijke waardering, alsook in beloning. Met name wordt gewezen op te ontwikkelen (product specifieke) carbon footprints als basis voor een geobjectiveerde klimaatprestatie van een product en om de onderliggende inspanningen te waarderen.

De partijen spreken af (pag. 119):

'De ondertekenaars van dit deelakkoord zullen, op uitnodiging vanuit LTO Nederland, binnen bestaande mededingingsregels, voor 1-1-2020 een plan uitwerken dat partijen structureel verdienmodellen voor duurzame grondstoffen en voedingsmiddelen uit productie vanuit landbouw en/of landgebruik identificeren en zo mogelijk uitwerkt. In dit plan wordt onder meer aandacht besteed aan:

- Versterking van de positie van de boer en tuinder in de keten;
- Benutting van instrumenten als de Wet duurzaamheidsinitiatieven, momenteel bij de RvS, en de taken en verantwoordelijkheden van producenten- en brancheorganisaties (in het nieuwe GLB);
- Mogelijkheden van gesloten en/of korte(re) ketens;
- Het realiseren van hogere opbrengstprijzen voor boeren en tuinders die aantoonbaar bijdragen aan een duurzame productie, waaronder de reductie van broeikasgassen.'

In de nota Effecten van Klimaatakkoord (PBL, maart 2019) wordt de term verdienmodel specifiek gekoppeld aan methaanreductie en het bepalen van de CO₂ footprint in melkveehouderij en varkenshouderij (pag. 92). 'De sector verwacht dat de 'koplopers' in de melkveehouderij, ondersteunt door deze footprint methodiek een beter verdienmodel voor 'klimaatvriendelijke melkproductie' kunnen verwezenlijken. Ook de varkenssector werkt aan een CO₂-footprint voor vlees.'

Verderop wordt gesproken van nieuwe verdienmodellen: Het OKA beschrijft voor de melkveehouderij en de varkenshouderij zowel concrete technische en landbouwkundige maatregelen als een instrumentenpakket en een ondersteunende aanpak zoals de ontwikkeling van een CO₂-footprint op bedrijfsniveau alsmede aansporing tot de ontwikkeling van nieuwe verdienmodellen.' (Pag. 95)

Op de vraag van Kabinet, in welke mate de land- en tuinbouw haar extra ambitie tot 6Mton kan realiseren antwoordt het PBL (pag. 102): 'Zo blijkt dat het beschikbaar komen van verdienmodellen om CO₂-reductie te verwaarden cruciaal is om klimaatinvesteringen te kunnen terugverdienen. Als het niet mogelijk blijkt om via verdienmodellen voldoende privaat geld aan te trekken dan vraagt dit wellicht om extra subsidies voor boeren die de maatschappelijke dienst CO₂-reductie of opslag leveren. Het nieuwe Gemeenschappelijk Landbouw Beleid (GLB) biedt hier mogelijkheden voor.'

4. **Verdienmodellen in andere nota's**

De term verdienmodel en de noodzaak om na te denken over nieuwe verdienmodellen voor boeren en tuinders (en ketenpartijen) komt in veel recente nota's terug. Zowel in die van de overheid; bijvoorbeeld de visie Landbouw, Natuur en Voedsel: Waardevol en Verbonden. In nota's van de sector; bijvoorbeeld in de Ambitie Plantgezondheid 2030 Gezonde teelt, gezonde toekomst. En in nota's van (soms veel) gezamenlijke partijen; bijvoorbeeld het Deltaplan Biodiversiteit. De constatering dat het verstandig is om al die verkenningen naar verdienmodellen op één tafel te bespreken, lijkt een inkoppertje. Wat staat er dan in die nota's?

a. **Visie Landbouw, Natuur en Voedsel: Waardevol en Verbonden (LNV)**

Onder het kopje 'Agrarisch ondernemen' (pag. 28/29) wordt gewezen op de grote diversiteit in agrarische bedrijvigheid en samenwerkingsverbanden in de kringlooplandbouw. 'De ene ondernemer zet in op voedselproductie voor de lokale markt en zoekt daarvoor partners, een ander ziet kansen voor de export naar de wereldmarkt en benut daarvoor zijn internationale relaties; vaak gaat het om de combinatie van beide.'

Ondernemers zouden zich gemakkelijker in (nieuwe) samenwerkingsverbanden moeten kunnen organiseren of zich aan marktpartijen moeten kunnen verbinden waar met passende contracten en privaatrechtelijke overeenkomsten wordt gewerkt. Banken moeten op een andere manier naar hun financieringsrol gaan kijken als de verschuiving van zo een laag mogelijke kostprijs naar een zo laag mogelijk grondstoffenverbruik noodzakelijk is.

Verder wordt erop gewezen dat boeren en tuinders die nieuwe verdienmodellen niet alléén tot stand kunnen laten komen. Zij zijn ook niet de enigen die daar belang bij hebben. Het is aan de hele keten, de overheid én aan de consument om dit mogelijk te maken. Tot slot wordt gemeld dat ook het nieuwe Gemeenschappelijk Landbouwbeleid (GLB) een krachtig instrument kan zijn om de beoogde veranderingen in Nederland te versterken en te versnellen.

Verdienmodellen gaan, althans volgens deze Kringloopvisie, in ieder geval over:

- Aansluiten bij de grote diversiteit, er is niet één oplossing
- Mededingingsvraagstukken bij samenwerking in de keten
- De rol van banken
- De verantwoordelijkheid van de gehele keten incl. de consument
- Het GLB.

b. **Deltaplan Biodiversiteit (natuurorganisaties, landbouworganisaties, ketenpartijen)**

In het Deltaplan Biodiversiteit wordt de term 'Verdienmodel' als één van kritische succesfactoren genoemd. Er is sprake van een verdienmodel als herstel van biodiversiteit wordt bevorderd doordat het aantrekkelijk is voor grondgebruikers (boeren, overheden, terreinbeheerders, grondbezitters, spelers in de openbare ruimte. Biodiversiteitsherstel is dan niet langer een kostenpost maar een inkomstenbron.

Het gaat, volgens het Deltaplan, niet alleen om een hogere prijs voor een product. Banken kunnen helpen door het hanteren van een lagere rente op leningen, natuurorganisaties door het berekenen van lagere pachtprizen, overheden door het soepeler verstrekken van vergunningen, fiscale instrumenten en subsidies. En de inzet van agrarisch ondernemers kan worden beloond door de vorming van een Biodiversiteitsfonds waaraan private en eventuele publieke partijen rechtstreeks bijdragen (Pag. 6).

In de 'werkroute landbouw'(Pag. 11) staan vervolgens de volgende acties opgenomen (o.a.):

- Vanaf 2021 is een eerste tool box beschikbaar met maatregelen, wetenschappelijk (economisch en ecologisch) onderbouwd, om biodiversiteit te herstellen en te versterken en wordt deze actief gebruikt, ook in het onderwijs.
- Vanaf 2021 is de inkomensontwikkeling van boeren die bijdragen aan biodiversiteitsherstel gelijk of beter dan die van boeren die niet meedoen, waarbij deze inkomensontwikkeling

gebaseerd is op beloning door nieuwe partners zoals consumenten, overheden en financiers op basis van geleverde maatschappelijke diensten zoals biodiversiteitswinst en mitigatie van klimaatverandering.

Als eerste aanzet worden de volgende zaken opgepakt (een greep uit een lange lijst):

- Agrifirm ontwikkelt vanaf 2019, op basis van de marktvraag en -ontwikkelingen, specifieke producten en diensten die de implementatie van maatregelen voor het versnellen van het biodiversiteitsherstel in de melkveehouderij en akkerbouw bevorderen.
- Het CBL stimuleert vanaf 2019 haar leden bij te dragen aan een betere positie voor boeren en tuinders die aantoonbaar bijdragen aan biodiversiteitsherstel.
- De Nederlandse supermarkten spannen zich vanaf 2019 in om biodiversiteit een prominentere plek te geven in de keurmerken, standaarden en certificering waar zij gebruik van maken.
- De provinciale Natuur en Milieufederaties dragen vanaf 2019 bij aan het ontwikkelen van nieuwe verdienmodellen voor natuur en landbouw via het oprichten van 6 provinciale Koolstofbanken en ondersteuning van 3 provinciale Grondbanken.
- Vanaf 2021 beloont de Rabobank boeren via een publiek-private samenwerking voor hun biodiversiteitsprestaties via een rentekorting op nieuwe en bestaande leningen zoals te meten met de Biodiversiteitsmonitor.
- In 2021 heeft Natuurmonumenten haar pachtregels zodanig aangepast dat bevordering van biodiversiteit nog meer uitgangspunt is in alle nieuw af te sluiten contracten.
- In 2021 heeft Rabobank biodiversiteitsprestaties volledig geïntegreerd in het risicomanagement van de door haar gefinancierde melkveehouders en akkerbouwers.

Verdienmodellen gaan volgens het Deltaplan:

- Niet alleen over een hogere prijs van het product
- Maar ook over pachtprizen, rentekortingen, contracten van TBO's, productmarketing, consumentengedrag en risicomanagement van boeren en tuinders.
- Betrokkenheid van veel partijen.

c. Transitieagenda Biomassa en voedsel (I&W, i.s.m. ketenpartijen)

In de Transitieagenda Biomassa en Voedsel, onderdeel van het Rijksbrede Programma Circulaire Economie, wordt verdienmodel gedefinieerd als het verbeteren van het investeringsklimaat, het concurrentievermogen en het versterken van de exportpositie van bedrijven met circulaire verdienmodellen (pag. 8). Verderop in deze agenda wordt de noodzaak benadrukt om verdienmodellen voor ecosysteem-diensten te ontwikkelen. Ecosystemen gericht op een vitale bodem, schoon grondwater, koolstofopslag en biodiversiteit. Als voorbeeld wordt het opzetten van een systeem voor bodem-koolstofcredits genoemd (analoog aan het systeem dat in Oostenrijk operationeel is) (Pag. 66)

Verdienmodellen volgens de Transitieagenda Biomassa en Voedsel:

- Moeten ontwikkeld worden om circulariteit te bevorderen .
- Met name voor eco-systeemdiensten.
- Maar de verdere uitwerking ontbreekt (nog).

d. Ambitie Plantgezondheid 2030. Gezonde teelt, gezonde toekomst (LTO Nederland)

In de nota van LTO Nederland staat dat gezonde planten, een gezonde leefomgeving en een gezonde markt samen moeten kunnen gaan. Het telen van een gezond gewas zit in de genen van iedere boer of tuinder. Zorgen voor een gezonde omgeving is daarbij een randvoorwaarde, een licence to produce. Maar, de kritische succesfactor is een gezonde markt, waarin de waarde van een product mede bepaald wordt door de productiewijze. Het streefbeeld voor 2030 is een plantgezondheid gebaseerd op weerbaarheid. Robuuste productiesystemen die leiden tot meer continuïteit in opbrengst en kwaliteit, en daarmee ook tot meer stabiliteit in de markt.

Nederland moet zich de komende jaren gaan onderscheiden op het gebied van plantgezondheid en daarmee een aantrekkelijke positie verwerven op de markt. Dat vraagt om een nieuw keten verdienmodel dat geënt is op robuustheid: in termen van aanbod, kwaliteit, rentabiliteit en maatschappelijk draagvlak, met plantgezondheid als een belangrijk fundament. Naast productverwaarding zijn er ook kansen voor verwaarding in de maatschappij. Boeren en tuinders leveren in toenemende mate ecologische en maatschappelijke diensten. Deze verdienen een plek in het verdienmodel van de ondernemer.

Er zijn dus ook nieuwe verdienmodellen nodig om te komen tot robuuste systemen van plantgezondheid nodig. Dit lijkt niet zozeer te gaan over klimaat, maar het vraagstuk is exact hetzelfde. Verdienmodellen gaan, volgens deze nota van LTO Nederland dus over:

- Onderscheidenheid op de markt in termen van aanbod en kwaliteit en daardoor rentabiliteit
- En ook over waardering voor ecologische en maatschappelijke diensten

5. Verdienmodellen, samenwerking en wet- en regelgeving

Er bestaat al lange tijd de wens om binnen (of tussen) voedselketens afspraken te mogen maken om gezamenlijk de duurzaamheid van een product te bevorderen. Deze lopen echter tegen de regels van de mededinging aan. Het meest sprekende voorbeeld was het initiatief 'Kip van Morgen' dat uiteindelijk de toets van de mededinging niet kon doorstaan. Dit voorbeeld ging over dierenwelzijn. Voor klimaat geldt exact dezelfde probleemstelling. In dit verband zijn momenteel twee ontwikkelingen relevant.

a. Wetsvoorstel ruimte voor duurzaamheidsinitiatieven

Het wetsvoorstel van staatssecretaris Keijzer schept meer ruimte voor duurzame productie door de mogelijkheid te bieden om een initiatief een wettelijke status te geven. Hierdoor zouden breed gesteunde duurzame diensten en producten beter en sneller van de grond kunnen komen. Het Wetsvoorstel is inmiddels voorzien van commentaar door de Raad van State en wacht nu (al geruime tijd) op verdere behandeling door het ministerie van EZK.

Ook verdienmodellen in relatie tot klimaat zouden via deze (Nederlandse) wet wellicht vaker en beter mogelijk kunnen zijn.

b. Herziening van het Gemeenschappelijk Landbouwbeleid

In de brief van het ministerie van LNV over de herziening van het GLB staat dat het toekomstige GLB moet zorgen voor versterking van de positie van de boer in de keten, door ruimte en helderheid te bieden voor horizontale samenwerking (tussen producenten) en verticale samenwerking (in de keten) voor wat betreft de uitzonderingsmogelijkheden voor de landbouw op de Europese mededingingsregels. Keteninitiatieven en -certificering gericht op een eerlijke verdeling van marges en op duurzame productie moeten worden gestimuleerd. Consumenten moeten meebetalen aan de meerkosten van duurzaam geproduceerd en gezond voedsel.

Daarom moet het GLB ook zorgen voor bewustwording bij en voorlichting aan Europese consumenten over het belang van duurzaam geproduceerd voedsel, transparantie in de handel over welk voedsel duurzaam geproduceerd en gezond is (etikettering) en promotie daarvan voor jong en oud. De minister van LNV wil de middelen uit het GLB meer richten op de bijdrage aan de noodzakelijke verduurzaming van de landbouw en het realiseren van de maatschappelijke opgaven en minder op inkomensondersteuning. Het gaat daarbij, in lijn met de duurzame ontwikkelingsdoelen, om opgaven inzake klimaat, milieu, waterkwaliteit, bodemgezondheid, natuur, biodiversiteit, cultuurlandschap en duurzame productie in brede zin (bio-economie, circulaire economie, energie), naast sociaaleconomische doelen zoals de leefbaarheid van het platteland, andere verdienmodellen (diversificatie) en werkgelegenheid. Overigens, aldus de minister, moet worden gezorgd dat de betalingen voor duurzaamheid en

maatschappelijke diensten een verdienmodel bieden, waarbij de gemaakte kosten en inkomstenderving worden gecompenseerd met voldoende ruime marges om aantrekkelijk te zijn voor boeren.

De minister van LNV, in relatie tot de vernieuwing van het GLB zegt dus over verdienmodellen:

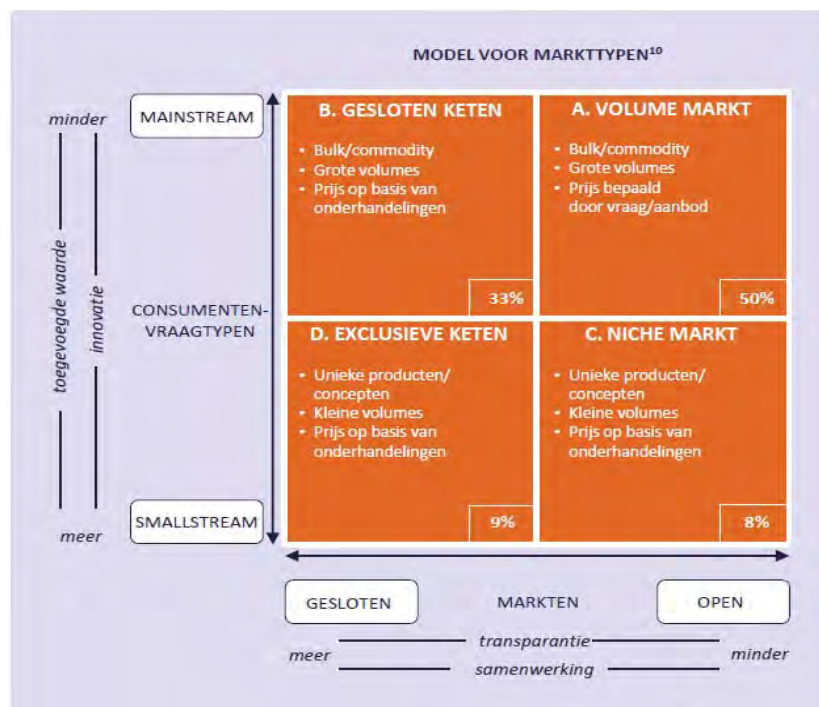
- Nieuwe verdienmodellen kunnen ontstaan door samenwerking horizontaal danwel verticaal, maar dan moet er wel helderheid zijn m.b.t. de Europese mededingingsregels.
- Dat heeft met name betrekking op de bevoegdheden van producenten en (inter-) brancheorganisaties.
- Extra inspanningen van boeren in relatie tot maatschappelijke opgaven moeten worden beloond. Consumenten moeten daar aan meebetalen.
- De term diversificatie wordt expliciet gekoppeld aan 'andere verdienmodellen'.

6. De (klimaat)markt van vraag en aanbod

Beschouwen we het begrip 'verdienmodel' puur als een bedrijfsmodel, dan is de vraag relevant of er product-markt combinaties kunnen worden ontwikkeld die onderscheidend zijn op klimaatprestatie.

De uitdaging op die markt voor de sterk exportgerichte Nederlandse agrofood sector ligt meer en meer in het vinden, bedienen en verder uitbouwen van marktsegmenten die niet alleen veel belang hechten aan kwaliteit en gezondheid, maar met name ook bovengemiddeld aan het milieu, duurzaamheid en circulariteit en een hoog niveau van dierenwelzijn. En steeds meer, klimaat.

Maar, zoals hierboven al vaak terecht is vermeld, die markt is zeer divers en de diversiteit in de land- en tuinbouw is (dus) zeer hoog. EFMI (2013) gaf een model voor de indeling van de versmarkt op basis van consumentenvraagtypen en markten. De Nederlandse versmarkt voor consumenten kan worden ingedeeld aan de hand van twee dimensies: (1) consumentenvraagtypen (mainstream versus smallstream) en (2) markten (open versus gesloten).

De hieruit voortvloeiende kwadranten (zie figuur) hebben elk hun eigen kenmerken en spelregels die onder meer van belang zijn voor samenwerking, toegevoegde waarde (mogelijkheden tot verwaarding), transparantie (herkomst, productiewijze, kosten) en innovatie.

Voor deze markttypen zijn steeds andere oplossingen te bedenken om tot klimaatvriendelijke ketens te komen. En, let op, het is 'slechts' een model. Een ketenschakel kan in meerdere kwadranten actief zijn. Bovendien kan een product zich dusdanig ontwikkelen dat het naar een ander kwadrant beweegt (bijvoorbeeld een smallstream product dat mainstream wordt).

Per kwadrant zijn wel voorbeelden aan te wijzen waarbij prestaties op klimaatgebied ingezet worden als productmarktcombinatie, als verdienmodel dus:

a. **Volume markt**

Varkensvleesproductie in Nederland is zeer (klimaat)efficiënt. De footprint van Nederlands varkensvlees benadert die van sojaproducten. In de zeer internationaal georiënteerde varkensvleesmarkt zou dit voordeel benut kunnen worden. Mogelijk via een hogere prijs, maar eerder door meer zekerheid op de afzetmarkt voor alle schakels in de keten.

Sowieso zijn in de volumemarkten nog substantiële energie-efficiency winsten te behalen.

b. **Gesloten keten**

Voorbeelden hiervan zijn het keurmerk "Beter leven", het Varken van Morgen en de duurzamere kipconcepten bij de grotere retailers. In al deze concepten is (of wordt) klimaat één van de criteria waarop onderscheid gerealiseerd wordt. En in al deze concepten worden hogere prijzen aan de consument doorgerekend.

Hetzelfde geldt voor alle 'On the way to Planet Proof' concepten. Zowel in de plantenteelt als in de melkveehouderij/zuivel wordt via dit keurmerk (van Stichting Milieu Keur) onderscheid in de markt beoogd en een hogere (melk)prijs betaald. CO2 footprint is één van onderscheidende criteria.

c. **Nichemarkt**

Deze is weliswaar kleiner in volume, maar leidt veelal tot meer onderscheidend vermogen en een betere verwaardiging. Voorbeelden, waarbij alleen al vanwege minder transportkosten een lagere footprint wordt gerealiseerd zijn 'Local for local' concepten.

d. **Exclusieve keten**

Voorbeelden zijn het EKO keurmerk van de biologische sector of de grotere streekproducten met bijvoorbeeld het stempel 'Groene Hart', 'Mergelland' of 'Maasduinen'

Verdienmodellen, sec beschouwd als een beloning voor klimaatinspanningen vanuit de markt, als bedrijfsmodel typeren zich dus door:

- Een grote diversiteit aan markttypen, keurmerken en concepten
- Meerdere criteria van onderscheid op de markt. Altijd een combinatie van milieu, smaak, dierenwelzijn, regio en meestal ook klimaat.
- Klimaat is nooit alleen het onderscheidende criterium!
- Primaire verantwoordelijkheid bij het bedrijfsleven. Randvoorwaarden voor samenwerking in sector of keten verantwoordelijkheid overheid.

7. **Conclusies en advies**

Op basis van bovenstaande kunnen de volgende conclusies en adviezen gegeven worden

a. **Definitie verdienmodel**

De term 'verdienmodel' wordt veelvuldig gebruikt. De nota's en visies staan er vol mee.

Om het vraagstuk over verdienmodellen verder uit te werken is 'breed aanvliegen' belangrijk.

Het gaat om immers bedrijfsmodellen, om randvoorwaarden, om financieringsmodellen om wet- en regelgeving. En vele actoren zijn betrokken, van boeren en tuinders, tot terreinbeheerders, tot verpachters, tot banken, retailers, consumenten en de overheid. Alles hangt met elkaar samen.

b. **Verdienmodel ligt op alle tafels**

Het vraagstuk m.b.t. verdienmodellen ligt op de Klimaat Tafel, de Biodiversiteit Tafel en de Kringlooptafel (om de belangrijkste te noemen). Het zou goed zijn als er een (of één) afgestemde aanpak zou plaatsvinden. Laten we het wiel niet op vele tafels uitvinden, maar laten de tafels samen het wiel uitvinden (dat is al een opgave op zich).

c. **Welke tafel of nota is leidend?**

Nota's kunnen snel weer van tafels vallen en in de vergetelheid raken. Wie kent de Voedselagenda nog? Omdat Nederland gebonden is aan internationale klimaatafspraken, omdat het gehele kabinet hieraan gebonden is, lijkt het voor de hand te liggen dat de Klimaattafel leidend is in de discussie over verdienmodellen. Daar zit de meeste power, druk en geld. Alles wat over verdienmodellen bedacht wordt aan de Klimaattafel is ook dienstbaar voor de andere tafels en nota's.

d. **Wie bedenkt nieuwe modellen?**

Het enige nieuwe idee dat hierboven vermeld staat is het 'Biodiversiteitsfonds'. Het gebruik van de carbon footprint in keurmerken en beloningsmodellen is misschien ook nog als nieuw idee te zien. Alle andere beschouwingen over verdienmodellen borduren voort op bestaande ideeën en instrumenten. Een verkenning naar nieuwe ideeën zou erg nuttig kunnen zijn. Het is de vraag of de huidige partijen aan alle tafels die nieuwe ideeën zelf kunnen bedenken.

Bronnen

1. Ontwerp van het Klimaatakkoord
<https://www.rijksoverheid.nl/documenten/rapporten/2018/12/21/ontwerp-klimaatakkoord>
2. Effecten ontwerp klimaatakkoord
https://www.pbl.nl/sites/default/files/cms/publicaties/pbl-2019-effecten-ontwerp-klimaatakkoord_3619.pdf
3. Visie Landbouw, Natuur en Voedsel: Waardevol en Verbonden
<https://www.rijksoverheid.nl/documenten/beleidsnota-s/2018/09/08/visie-landbouw-natuur-en-voedsel-waardevol-en-verbonden>
4. Kamerbrief over realisatie LNV-visie 'Waardevol en verbonden'
<https://www.rijksoverheid.nl/ministeries/ministerie-van-landbouw-natuur-en-voedselkwaliteit/documenten/kamerstukken/2019/01/22/kamerbrief-realisatie-lnv-visie-waardevol-en-verbonden>
5. Deltaplan voor biodiversiteit in Nederland: samen natuurverlies ombuigen naar herstel
<https://www.samenvoorbiodiversiteit.nl/wp-content/uploads/2018/12/Deltaplan-Biodiversiteitsherstel.pdf>
6. Transitieagenda Biomassa en voedsel
<https://www.rijksoverheid.nl/documenten/rapporten/2018/01/15/bijlage-5-transitieagenda-biomassa-en-voedsel>
7. Herziening van het Gemeenschappelijk Landbouwbeleid
Brief Minister van LNV, 15 maart 2018
<https://zoek.officielebekendmakingen.nl/kst-28625-256.pdf>
8. Herziening van het Gemeenschappelijk Landbouwbeleid, 29 juni 2018
<https://zoek.officielebekendmakingen.nl/kst-28625-257.html>
9. Wetsvoorstel ruimte voor duurzaamheidsinitiatieven
<https://www.rijksoverheid.nl/actueel/nieuws/2018/03/20/kabinet-maakt-ruimte-voor-duurzaamheidsinitiatieven>
10. Ambitie Plantgezondheid 2030. Gezonde teelt, gezonde toekomst, LTO Nederland
<http://www.lto.nl/media/default.aspx/emma/org/10884077/LTO-ambitie+plantgezondheid+BROCHURE-Digitaal.pdf>
11. Van alle markten thuis (EFMI)
<http://www.lto.nl/media/default.aspx/emma/org/10831059/130829+definitief+efmi-rapport+%27van+alle+markten+thuis+een+studie+naar+samenwerking+en+verwaarding+en+versketens%27.pdf>

Van: Murk Boerstra
Aan: Thijs Cuijpers; '10.2.e'@vionfood.com'; '10.2.e'@cbl.nl'; '10.2.e'@COV.nl'; '10.2.e'@vionfood.com'; '10.2.e'@cbl.nl'; '10.2.e'@COV.nl'; '10.2.e'@rabobank.nl'
Cc: Marian Geluk; Brouwershaven, drs. R.P. van (Rob); '10.2.e'
Onderwerp: RE: Verdienmodellen
Datum: vrijdag 22 maart 2019 12:54:47
Bijlagen: [image001.jpg](#)

Beste Thijs,
 Dank, ik doe graag mee!
 Met vriendelijke groet,

Murk Boerstra

M 06 '10.2.e'

Van: Thijs Cuijpers

Verzonden: vrijdag 22 maart 2019 12:38

Aan: '10.2.e'@vionfood.com'; '10.2.e'@cbl.nl'; '10.2.e'@COV.nl'; '10.2.e'@vionfood.com'; '10.2.e'@cbl.nl'; '10.2.e'@COV.nl'; '10.2.e'@minez.nl'; Murk Boerstra; '10.2.e'@rabobank.nl'

CC: Marian Geluk; 'Brouwershaven, drs. R.P. van (Rob)'; '10.2.e'

'10.2.e'

Onderwerp: Verdienmodellen

Beste mensen,

In de Werkgroep Voedselconsumptie en klimaat (van de Klimaattafel LB en LG) spraken we af dat ik initiatief zou nemen voor een verkenning naar Verdienmodellen. Ook dat ik de link zou leggen met de tafels over Biodiversiteit en Kringloopvisie. Tijdens de laatste bijeenkomst hebben sommigen van jullie zich gemeld om mee te denken. Andere namen zijn ook genoemd waar op zijn minst afstemming mee zou moeten plaatsvinden (o.a. de werkgroep Financiering van Ruud Huirne).

Inmiddels heb ik begrepen dat er een Taskforce wordt ingesteld door het ministerie van LNV om nader onderzoek te doen naar 'verdienmodellen'. De Taskforce komt onder leiding van '10.2.e', maar zal zeker haar werkzaamheden niet voor de zomer hebben afgerond.

Ik heb hier van de week contact over gehad met Rob van Brouwershaven; de aanvliegroute van deze Taskforce is dus vooral de Kringloopvisie. Ook tijdens de 'versnellingsbijeenkomst Kringloopvisie' van afgelopen woensdag is hier blijkbaar over gesproken (zo hoor ik op de Eemlandhoeve ☺) Hoe dit past bij ons initiatief bespreek ik volgende week met LNV. Hoe dan ook, ik ben maar eens aan het schrijven (en knippen en plakken) gegaan. Zie de bijlage, als aanzet voor onze discussie.

Mijn verzoek:

1. Ik stel voor een groep 'Verkenning Verdienmodellen' te starten. De startnotitie voor de eerste bijeenkomst is de bijlage bij deze mail
2. De deelnemers
 - De deelnemers die zich reeds meldden zijn '10.2.e', '10.2.e' en '10.2.e'
 - Murk (Boerstra), volgens mij noemde '10.2.e' jouw naam. Akkoord?
 - Deelname vanuit LNV is nodig. '10.2.e', ik zag jouw voorzet over verdienmodellen. Doe jij dit? Of '10.2.e'?

- Ruud (Huirne), lijkt me noodzakelijk dat koppeling van jouw werkgroep
Financiering met deze groep gelegd wordt. Doe jij dat of iemand anders uit
jouw werkgroep?

Graag bevestigen dat je wilt deelnemen aan een eerste bijeenkomst 'Verkenning
verdienmodellen'. Laat ik iets plannen.

Er gebeurt vast nog meer op dit dossier. Wat ik over het hoofd zie, laat het me even weten
aub.

Met vriendelijke groet,

Thijs Cuijpers

Directeur Beleid

Bezuidenhoutseweg 105-113 | 2594 AC Den Haag

T +31 (0)70 10.2.e | F +31 (0)70 10.2.e | +31 (0)6 10.2.e

10.2.e @lto.nl | www.lto.nl

Van: 10.2.e @rabobank.nl
Aan: Thijs Cuijpers
Cc: 10.2.e @vionfood.com; 10.2.e @cbl.nl; 10.2.e @COV.nl;
 10.2.e @lnl.nl; Marian Geluk; Brouwershaven, drs. R.P. van (Rob); 10.2.e
 10.2.e
Onderwerp: Re: Verdienmodellen
Datum: vrijdag 22 maart 2019 18:25:17
Bijlagen: image001.jpg

Beste Thijs, ik doe ook graag mee. Ik heb wel een lastige agenda en als ik niet kan dan komt 10.2.e . Hij is ook volledig op de hoogte. Groeten en goed weekend, Ruud

On 22 Mar 2019, at 12:38, Thijs Cuijpers 10.2.e @lto.nl> wrote:

Beste mensen,

In de Werkgroep Voedselconsumptie en klimaat (van de Klimaat Tafel LB en LG) spraken we af dat ik initiatief zou nemen voor een verkenning naar Verdienmodellen. Ook dat ik de link zou leggen met de tafels over Biodiversiteit en Kringloopvisie. Tijdens de laatste bijeenkomst hebben sommigen van jullie zich gemeld om mee te denken. Andere namen zijn ook genoemd waar op zijn minst afstemming mee zou moeten plaatsvinden (o.a. de werkgroep Financiering van Ruud Huirne).

Inmiddels heb ik begrepen dat er een Taskforce wordt ingesteld door het ministerie van LNV om nader onderzoek te doen naar 'verdienmodellen'. De Taskforce komt onder leiding van 10.2.e , maar zal zeker haar werkzaamheden niet voor de zomer hebben afgerond.

Ik heb hier van de week contact over gehad met Rob van Brouwershaven; de aanvliegroute van deze Taskforce is dus vooral de Kringloopvisie. Ook tijdens de 'versnellingsbijeenkomst Kringloopvisie' van afgelopen woensdag is hier blijkbaar over gesproken (zo hoor ik op de Eemlandhoeve ☺) Hoe dit past bij ons initiatief bespreek ik volgende week met LNV.

Hoe dan ook, ik ben maar eens aan het schrijven (en knippen en plakken) gegaan. Zie de bijlage, als aanzet voor onze discussie.

Mijn verzoek:

<!--[if !supportLists]-->1. <!--[endif]-->Ik stel voor een groep 'Verkenning Verdienmodellen' te starten. De startnotitie voor de eerste bijeenkomst is de bijlage bij deze mail

<!--[if !supportLists]-->2. <!--[endif]-->De deelnemers

<!--[if !supportLists]--> <!--[endif]-->De deelnemers die zich reeds meldden zijn 10.2.e , 10.2.e en 10.2.e

<!--[if !supportLists]--> <!--[endif]-->Murk (Boerstra), volgens mij noemde Marian jouw naam. Akkoord?

<!--[if !supportLists]--> <!--[endif]-->Deelname vanuit LNV is nodig. 10.2.e , ik zag jouw voorzet over verdienmodellen. Doe jij dit? Of 10.2.e ?

<!--[if !supportLists]--> <!--[endif]-->Ruud (Huirne), lijkt me noodzakelijk dat koppeling van jouw werkgroep Financiering met deze groep

gelegd wordt. Doe jij dat of iemand anders uit jouw werkgroep?
Graag bevestigen dat je wilt deelnemen aan een eerste bijeenkomst
'Verkenning verdienmodellen'. Laat ik iets plannen.
Er gebeurt vast nog meer op dit dossier. Wat ik over het hoofd zie, laat het me
even weten aub.

Met vriendelijke groet,

Thijs Cuijpers

Directeur Beleid

Bezuidenhoutseweg 105-113 | 2594 AC Den Haag

T +31 (0)70 10.2.e | F +31 (0)70 10.2.e | +31 (0)6 10.2.e

10.2.e [@lto.nl](mailto:10.2.e@lto.nl) | www.lto.nl

Rabobank disclaimer: <http://www.rabobank.nl/disclaimer>

Van: 10.2.e
Aan: Thijs Cuijpers
Cc: 10.2.e @vionfood.com; 10.2.e @COV.nl; 10.2.e);
 10.2.e @fnli.nl; 10.2.e @rabobank.nl; Marian Geluk; Brouwershaven, drs. R.P. van (Rob);
 10.2.e ; Marc Jansen
Onderwerp: Re: Verdienmodellen
Datum: woensdag 27 maart 2019 12:51:58
Bijlagen: image001.jpg

Beste allen,

Goed voorstel! Graag stel ik voor om Marc Jansen (cc) aan te laten sluiten bij deze groep, omdat ik een nieuwe uitdaging heb gevonden. Ik ga aan de slag bij SIM (simsupplychain.com) binnenkort en ga eerst nog op reis met ons gezin.

Mijn laatste werkdag is donderdag 11 april. Graag wil ik jullie allemaal bedanken voor de samenwerking en veel succes wensen in deze werkgroep. Gelukkig blijf ik in de sector werken en hoop ik jullie in de toekomst nog tegen te komen!

Met vriendelijke groet,

10.2.e
 Manager Duurzaamheid CBL

T 070-10.2.e
 M 06-10.2.e

Op 22 mrt. 2019 om 12:37 heeft Thijs Cuijpers <10.2.e@lto.nl> het volgende geschreven:

Beste mensen,

In de Werkgroep Voedselconsumptie en klimaat (van de Klimaat Tafel LB en LG) spraken we af dat ik initiatief zou nemen voor een verkenning naar Verdienmodellen. Ook dat ik de link zou leggen met de tafels over Biodiversiteit en Kringloopvisie. Tijdens de laatste bijeenkomst hebben sommigen van jullie zich gemeld om mee te denken. Andere namen zijn ook genoemd waar op zijn minst afstemming mee zou moeten plaatsvinden (o.a. de werkgroep Financiering van Ruud Huirne).

Inmiddels heb ik begrepen dat er een Taskforce wordt ingesteld door het ministerie van LNV om nader onderzoek te doen naar 'verdienmodellen'. De Taskforce komt onder leiding van 10.2.e, maar zal zeker haar werkzaamheden niet voor de zomer hebben afgerond.

Ik heb hier van de week contact over gehad met Rob van Brouwershaven; de aanvliegroute van deze Taskforce is dus vooral de Kringloopvisie. Ook tijdens de 'versnellingsbijeenkomst Kringloopvisie' van afgelopen woensdag is hier blijkbaar over gesproken (zo hoor ik op de Eemlandhoeve ☺) Hoe dit past bij ons initiatief bespreek ik volgende week met LNV.

Hoe dan ook, ik ben maar eens aan het schrijven (en knippen en plakken) gegaan. Zie de bijlage, als aanzet voor onze discussie.

Mijn verzoek:

<!--[if !supportLists]-->1. <!--[endif]-->Ik stel voor een groep 'Verkenning Verdienmodellen' te starten. De startnotitie voor de eerste bijeenkomst is de bijlage bij deze mail

<!--[if !supportLists]-->2. <!--[endif]-->De deelnemers

<!--[if !supportLists]--> <!--[endif]-->De deelnemers die zich reeds meldden zijn 10.2.e , 10.2.e en 10.2.e

<!--[if !supportLists]--> <!--[endif]-->Murk (Boerstra), volgens mij noemde Marian jouw naam. Akkoord?

<!--[if !supportLists]--> <!--[endif]-->Deelname vanuit LNV is nodig. 10.2.e (10.2.e ik zag jouw voorzet over verdienmodellen. Doe jij dit? Of 10.2.e)?

<!--[if !supportLists]--> <!--[endif]-->Ruud (Huirne), lijkt me noodzakelijk dat koppeling van jouw werkgroep Financiering met deze groep gelegd wordt. Doe jij dat of iemand anders uit jouw werkgroep?

Graag bevestigen dat je wilt deelnemen aan een eerste bijeenkomst

'Verkenning verdienmodellen'. Laat ik iets plannen.

Er gebeurt vast nog meer op dit dossier. Wat ik over het hoofd zie, laat het me even weten aub.

Met vriendelijke groet,

Thijs Cuijpers

Directeur Beleid

Bezuidenhoutseweg 105-113 | 2594 AC Den Haag

T +31 (0)70 10.2.e | F +31 (0)70 10.2.e | +31 (0)6 10.2.e

10.2.e @lto.nl | www.lto.nl

10.2.e

Van: 10.2.e
Verzonden: woensdag 26 juni 2019 15:24
Aan: 10.2.e

10.2.e

Onderwerp: Ter informatie: Vergaderstukken tafel L&L 27 juni 2019
Bijlagen: KA-LL 117 Agenda 27 juni (ID 47695).pdf; KA-LL 118 Verslag Tafelvergadering dd 20 juni 2019 (ID 47623).pdf; KA-LL 119 -19136638-v18-Eindconcept_Klimaatakkoord_Landbouw_en_Landgebruik (ID 47696).pdf

Beste allen,

Ter informatie de agenda en stukken voor het tafeloverleg morgenmiddag.

Hartelijke groet,

10.2.e

~~Ontwerp van het~~ eindconcept Klimaatakkoord

Hoofdstuk
Landbouw en Landgebruik

Den Haag
~~21 december 2018~~ 25 juni 2019

C4 Landbouw en Landgebruik

C4.1 Visie 2050

De basis voor klimaatneutraal Nederland¹

We willen eten, comfortabel wonen en werken, en ons kunnen verplaatsen in een gezonde en prettige leefomgeving. Landbouw en landgebruik sectoren vormen hiervoor natuurlijk de basis.

Natuur, bomen, gewassen en landbouwgronden bieden ons niet alleen een waardevol landschap, maar leggen ook koolstof (CO₂) vast en vormen zo de natuurlijke basis om klimaatverandering te voorkomen. Ze stellen ons bovendien in de gelegenheid voedsel en biomassa te produceren, ook in een veranderend klimaat. Biomassa gebruiken we als diervoer en als grondstof voor energie, chemie en materialen. In 2050 doen we dit in zo klein als mogelijk en zo groot als nodige gesloten grondgebonden kringlopen, conform de kabinetsvisie 'Waardevol en verbonden' uit 2018¹ en het realisatieplan daarvoor van juni 2019. Dit betekent dat we op kleinst mogelijke schaal die passend² is de natuurlijke kringloop bodem → plant → dier → mest → bodem sluiten. Dit betekent dat kringlopen van grondstoffen en hulpbronnen op een zo laag mogelijk schaalniveau zijn gesloten, regionaal, nationaal of internationaal. Akkerbouw, veehouderij en tuinbouw gebruiken in de eerste plaats grondstoffen uit elkaars ketens en reststromen uit de voedingsmiddelenindustrie en voedingsketens. Gewasresten, voedselresten, procesafval en mest worden opnieuw benut of verwerkt tot nieuwe producten. Kringloopbedrijven verbruiken zo weinig mogelijk energie en zo veel mogelijk hernieuwbare energie. Boeren en tuinders worden gewaardeerd en verdienen daarmee een goed inkomen. Natuur en (kenmerkend Nederlands) landschap worden waardenvol beheerd. Dat wil zeggen dat we rekening houden met klimaatbehouding, biodiversiteit én attractiviteit.

De verbinding tussen de klimaatopgave met opgaven uit de LNV-visie zorgt voor een samenhangende aanpak. Met name voor boeren en tuinders is dit van groot belang, immers diverse maatregelen komen samen op het boeren erf. Een integrale aanpak maakt de slagingskans veel groter. Bij de verschillende voorstellen die in dit akkoord zijn uitgewerkt, is rekening gehouden met de samenhang tussen de klimaatdoelen en (andere) doelen uit de LNV-visie. Het klimaatdoel is het uitgangspunt, maar er wordt tegelijkertijd gezocht naar een optimale synergie met die andere doelen.

De land- en tuinbouwsector heeft sinds 1990 al een forse inspanning geleverd om de emissies van broeikasgassen te laten dalen. Bij elkaar zijn die al met ongeveer 17% afgenomen. De sectoren³ in het domein landbouw en landgebruik zetten de al ingeslagen weg naar forse emissiereductie versneld voort. Toch blijven, ook in 2050, broeikasgasemissies vanuit deze sector onvermijdelijk. Broeikasgasemissies zijn namelijk inherent aan natuurlijke producten, zoals methaan en lachgas uit de veehouderij en bemesting (ook bij 'groene meststoffen'⁴). Tegelijkertijd gaat de sector in toenemende mate koolstof vastleggen in bodems, bossen en materialen, biomassa produceren en hernieuwbare energie opwekken. De ambitie van de sector is dat de onvermijdelijke uitstoot van broeikasgassen aan de ene kant en vastlegging van broeikasgassen en productie van hernieuwbare energie én biomassa aan de andere kant, in 2050 met elkaar in balans te brengen. Dit is nadrukkelijk een gezamenlijke ambitie van boeren en tuinders, terreinbeheerders, ngo's, voedselverwerkers, toeleveranciers en

¹ 'Landbouw, natuur en voedsel: waardevol en verbonden. Nederland als koploper in kringlooplandbouw' (2018).

² In lijn met SER (juni 2016) 'Werken aan een circulaire economie: geen tijd te verliezen'. <https://www.ser.nl/-/media/ser/downloads/adviezen/2016/circulaire-economie.pdf> (blz. 34 e.v.)

³ De sector landbouw en landgebruik kenmerkt zich door een verscheidenheid aan sectoren in zowel de land-, tuin- en bosbouw, in verschillende landgebruiksfuncties waaronder terrein- en natuurbeheer. Dit deelakkoord raakt al deze actoren alsmede bewoners en (recreatieve) gebruikers.

⁴ Groene meststof: meststof waar bij de productie geen gebruik is gemaakt van fossiele grondstoffen.

supermarkten. De komende jaren wordt nagegaan hoe de sector Landbouw en Landgebruik deze balans kan bereiken.

De partijen in het domein landbouw en landgebruik (ook particuliere terreineigenaren en verpachters) hebben de ambitie om klimaatopgaven te realiseren binnen natuurlijke en economische randvoorwaarden, (verbetering van) biodiversiteit, adequate benadering van andere milieuthema's en gezond verdienvermogen, en voedsel- en biomassaproductie. Een sterke keten met stevige ambitie, gezonde bedrijven en biodiverse natuur, vormt de basis voor duurzame voedsel-, hout- en biomassaproductie én beheer die we met trots aan volgende generaties doorgeven. Vanuit eigen kracht, in verbinding, in weer en wind, met de voeten op aarde, ~~met het hoofd in de wolken~~, zonder een dag te verzaken, zullen boeren en terreinbeheerders deze opgave de komende jaren realiseren.

De realisatie van deze ambitie zal in de eerste plaats impact hebben op de dagelijkse bedrijfsvoering van boeren en tuinders en zal iedereen in Nederland raken, via effecten op de inrichting en kwaliteit van onze leefomgeving, en mogelijk veranderingen in (voedsel)consumptie. Zeker indien vermindering van afhankelijkheden van vervangbare (buitenlandse) grondstoffen wordt meegewogen. Dit leidt mogelijk juist ook tot nieuwe marktmogelijkheden voor voedselproducenten in Nederland, bijvoorbeeld via export van nieuwe opgedane kennis uit dit akkoord, aangevuld met die uit 'kringlooplandbouw'.

Innovatieve ketens en bedrijven zijn nodig om deze visie en ambitie voor 2050 gestalte te doen krijgen, maar ook om de tussendoelen van 2030 te realiseren. Partijen in het Klimaatakkoord zetten daarom gericht in op innovaties voor:

- reductie van broeikasgasemissies bij de productie van food en non-food 2050;
- bevorderen van (regionale) grondgebondenheid tegelijkertijd met het sluiten van kringlopen;
- netto productie van hernieuwbare energie vanuit de land-, tuin en bosbouwsectoren;
- inrichting van het Nederlandse land- en wateroppervlak op CO₂-vastlegging en gebruik,
- halvering van de klimaateffecten van aankoopkeuzen door Nederlandse consumenten in 2050.

Deze innovatiesporen hebben een reikwijdte die voorbij de nationale schaal in klimaateffect sorteert. In deze visie en innovatiesporen worden de doelen van het Klimaatakkoord van Parijs, die naast klimaatadaptatie en mitigatie ook gaan over het uitbannen van honger in de wereld én het behoud van ecosystemen en bossen, kwalitatief geoperationaliseerd voor Nederland.

In de komende jaren zal specifiek worden gekeken naar maatregelen en consequenties van mogelijke opgaven voor klimaat voor de landbouw in 2050. Hierbij zal ook de discussie in de EU worden gevoerd waarbij, in het kader van een *level playing field* bekeken zal worden welke maatregelen de verschillende lidstaten reeds hebben genomen en zullen gaan nemen. Nederland zal in deze discussie een actieve rol op zich nemen en inzetten op een landbouw-klimaatbeleid, dat uitgaat van regionale optimalisatie van de landbouw- en biomassaproductie op basis van milieu- en klimaatredenen op een manier die de voedselproductie en de betaalbaarheid van voedsel niet bedreigt.

C4.2 Opgave en ambitie 2030

'Zoveel mogelijk sluiten van kringlopen'

Zoals hiervoor al is aangegeven, heeft de land- en tuinbouwsector sinds 1990 al forse inspanningen geleverd om de emissies van broeikasgassen te laten dalen, bij elkaar met ongeveer 17%. Voor 2030 hebben de landbouw- en landgebruiksectoren een taakstellende opgave gekregen vanuit het kabinet om een additionele afname van 3,5 Mton

broeikasgasemissies in 2030 te realiseren (bovenop bestaand beleid), ~~zoals gepresenteerd in tabel C4.2.1~~. Deze taakstellende bijdrage vanuit land- en tuinbouw en natuursectoren is nodig om te kunnen voldoen aan de kabinetsdoelstelling voor Nederland van 49 procent reductie en vormt de 'volgende stap' op weg naar 2050.

De 'volgende stap', omdat er in de voorliggende periode al een stevig emissiereductie fundament is gelegd én er al fors geïnvesteerd is in het opwekken van hernieuwbare energie, waardoor er in 2016 al circa 25 PJ hernieuwbare energie is geproduceerd. Deze prestaties geven inspiratie en vertrouwen om de volgende stappen richting 2030 te realiseren.

De opgave is opgeknipt in een afname van de broeikasgasemissies uit de landbouw (methaan) en glastuinbouw, ieder met respectievelijk ten minste 1 Mton⁵ in 2030, en een afname van emissies en verbetering van de klimaatprestatie in landgebruik van 1,5 Mton, zoals in tabel C4.2.2 inzichtelijk is gemaakt voor methaan en lachgas. Over de invulling van de opgave van 3,5 Mton wordt in het regeerakkoord gesteld dat "daarbij technische maatregelen (mestverwerking, voedselmix, kas als energiebron, etc.) de voorkeur hebben boven volumebeperkende maatregelen."

Tabel C4.2.1 Overzicht maatregelen, emissiereductie en financiering

<u>Thema</u>	<u>Maatregelen</u>	<u>Beoogde emissiereductie (Mton CO₂-eq)</u>	<u>Financiering 2020-2030 (mln. €)</u>
<u>Veehouderij</u>	<u>Precisiebemesting melkveehouderij</u> <u>Emissiearme melkveestallen en varkensstallen</u> <u>Levensduurverlenging en selectie melkvee</u> <u>Geïntegreerde aanpak uitstoot methaan en ammoniak</u> <u>Onderzoek nitrificatieremmers</u> <u>Varkenshouderij duurzame stalsystemen</u> <u>Warme sanering varkenshouderij</u> <u>Kunstmestvervanging</u> <u>Kennis en ontwikkeling</u>	<u>1,2 – 2,7*</u>	<u>252</u>
<u>Veehouderij rondom Natura2000-gebieden</u>	<u>Maatregelen ter versterking van natuurwaarde in Natura2000-gebieden</u> <u>Maatregelen voor de veehouderijsector</u>		<u>100</u>
<u>Veenweidegebieden</u>	<u>Impuls aanpak veenweiden</u> <u>Pilots en demo's</u> <u>Uitrol maatregelen</u> <u>Maatregelen (agrarische) natuur</u> <u>Ontwikkelen verdienmodellen</u>	<u>1,0</u>	<u>276</u>
<u>Landbouwbodems en volleggrondsteelt</u>	<u>Pilots, kennisverspreiding, technische innovaties, opleiding adviseurs</u>	<u>0,4 – 0,6</u>	<u>28</u>
<u>Bomen, Bos en Natuur</u>	<u>Bossenstrategie</u> <u>Verminderen ontbossing in N2000</u> <u>Klimaatslim beheer</u> <u>Inrichting rijksgronden</u> <u>landschapselementen</u>	<u>0,4 – 0,8</u>	<u>51</u>

⁵ Ten opzichte van het emissiepad bij ongewijzigd beleid in 2016.

<u>Glastuinbouw</u>	<u>Intensivering programma Kas als Energiebron</u> <u>EG-regeling Kas als Energiebron</u> <u>Extra geothermie</u> <u>Restwarmte</u> <u>Elektrisch verwarmen</u>	<u>1,8 – 2,9</u>	<u>250</u>
<u>Voedselverspilling, reststromen en biomassa</u>	<u>Advisering ondernemers over kringlooplandbouw</u> <u>Tegengaan voedselverspilling</u>	<u>0,0</u>	<u>13</u>

* waarvan tenminste 1 Mton CO₂-eq. aan emissiereductie methaan (conform regeerakkoord)

Tabel C4.2.1 Overzicht taakstelling, ambitie en maatregelen Landbouw en Landgebruik

Thema	Taakstellend Opgave in Mton CO ₂ -eq	Ambitie in Mton CO ₂ -eq	Maatregelen
Veehouderij	BR	BR	BR
Landgebruik	BR	BR	BR
Glastuinbouw	BR	BR	BR
Totaal	BR	BR	

Tabel C4.2.2 Methaan en lachgasemissie van Landbouw en Landgebruik (inclusief glastuinbouw) eenheid: Mton CO₂-equivalenten:

	1990	2005	2010	2015	2030
Methaan	BR	BR	BR	BR	BR
Lachgas	BR	BR	BR	BR	BR

BR

De deelnemers aan de Tafel Landbouw en Landgebruik adopteren deze taakstellende opgave en zien aanvullende mogelijkheden. De ambitie voor 2030 bestaat uit ~~circa~~ 6 Mton CO₂-eq⁶ reductie in Nederland. Daarnaast is er klimaatwinst door de bijdrage aan energie-opwek, minder zware grondbewerking en duurzamere tractoren, en door beperking van de invoer van grondstoffen in het buitenland (~~zie tabel C4.2.3~~). Dit strookt ook met de wens van het kabinet om 0,5 Mton extra in landgebruiksemissies te instrumenteren. Deze additionele inzet van de partijen aan de sectortafel draagt tevens bij aan een mogelijke verhoging van de nationale reductiedoelstelling naar 55 procent in 2030.

De land- en tuinbouw krijgt niet altijd de erkenning voor zijn bijdrage aan de CO₂-reductie. Voorbeelden zijn de opwekking van verschillende vormen van energie, de reductie van kunstmestgebruik (industrie). Dat dit niet zo is, is het gevolg van internationale afspraken voor de systematiek van toedeling van prestaties op dit terrein.

Tabel C4.2.2 Klimaat effecten buiten berekening deelakkoord Landbouw en Landgebruik

Klimaat inzet met effect 'andere Tafels en/of buitenland'	Maatregelen
BR	
Klimaatvriendelijke Consumptie via voedselketens	
Overige inzet met klimaat effect	

Onze insteek is om bij het realiseren van de klimaatopgave L&L de eerder beschreven visie 2050 centraal te stellen. Dat komt neer op "werk met werk maken". We geven de voorkeur aan interventies die niet alleen leiden tot een betere koolstofbalans, maar tevens bijdragen aan de transitie van de Nederlandse landbouw naar een kringlooplandbouw, conform de kabinetsvisie 'Waardevol en verbonden' uit 2018 en het realisatieplan daarvoor van juni 2019. Onderdelen hiervan zijn een goede sociaal-economische positie voor de agrarische beroepsgroep, biodiversere groene ruimte, gezondere bodems, aantrekkelijke landschappen voor onze snel verstedelijkende bevolking, weerbaarheid van Nederland voor de gevolgen van klimaatverandering én bijdrage aan een goed waterbeheer.

We zijn ervan overtuigd dat dergelijk meekoppelen bijdraagt aan zowel kosteneffectiviteit als draagvlak bij relevante groepen en de samenleving in het algemeen. Voorwaarde voor succesvol meekoppelen is het slim en ondogmatisch toepassen van beleidsinstrumenten alsmede het vinden van een goede combinatie van gerichtheid op de korte termijn (nu doen) en lange termijn.

⁶ Waarbij ook energetische emissies en ook vastleggingen aan de orde zijn: het betreft de klimaatprestatie van deze sectoren.

-
Row	Length (approx. % of total)
1	95
2	92
3	98
4	45
5	100
6	100
7	85
8	98
9	95
10	98
11	15
12	98
13	95
14	98
15	98
16	98
17	95
18	10

Dit akkoord is geen blauwdruk van de route naar 2050 via de opgave voor 2030. Onderzoek, pilots en demonstraties zullen in sommige (innovatie)sporen kansen bieden om te versnellen, en in andere vragen om een pas op de plaats. In het kader van de doorkijk naar 2050 wordt onder begeleiding van de partijen een scenariostudie uitgevoerd, waarbij centraal staat wat de langetermijneffecten zijn van de wens de landbouw te verduurzamen in termen van klimaat, grondgebondenheid en het sluiten van kringlopen.

Gezamenlijk bespreken, interpreteren én concluderen de partijen aan tafel de resultaten van de scenariostudie, zodra beschikbaar. Hierbij wordt meegenomen of de maatregelen en daarbij passende instrumentering die we nu gaan inzetten voldoende zijn om klimaatdoelen voor 2030 te realiseren. Eveneens beoordelen de partijen gezamenlijk bij de te trekken conclusies de draagbaarheid voor de periode tot 2030, soliditeit op de periode na 2030 én positieve en negatieve klimaateffecten richting 2050, ook wereldwijd. Indien de getrokken conclusies leiden tot gedeelde inzichten, over de eventuele aanpassingen van het maatregelenpakket (en/of instrumentering daarvan), worden deze, na specifiek overleg, betrokken in het kader van de generieke evaluatiemomenten.

C4.3 Generieke voorwaarden

C4.3.1 Investerings en financiering

Partijen beseffen dat de komende jaren vele miljarden aan private en publieke investeringen nodig zullen zijn om in de sector Landbouw en Landgebruik de ambities voor klimaatdoelen in 2030 en uiteindelijk 2050 waar te maken. Deels zullen deze ook van belang zijn voor andere transitie in het landelijk gebied, zoals verduurzaming van landbouw en biodiversiteit.

Gedurende langere termijn duidelijkheid hebben over de financiële kaders is essentieel voor de bereidheid tot investeren van alle betrokkenen. Partijen beseffen ook dat er altijd onzekerheden zijn en dat niet kan worden verwacht dat op alle fronten financiële duidelijkheid over dergelijk lange termijnen kan worden geboden. Zo zijn bijvoorbeeld mandaatperioden van overheden een gegeven.

Partijen zien echter mogelijkheden om op basis van de volgende uitgangspunten, met name gericht op publieke instrumenten, een betekenisvolle en transparante stap te zetten in de ook private financiële onderbouwing van ambities en afspraken:

1. Bestaande budgetten bij overheden vormen een belangrijk uitgangspunt en daarmee een belangrijke basis voor private financieringsambities. Bestaande budgetten worden waar mogelijk gekoppeld aan de realiseren van klimaatdoelen. Bijvoorbeeld in het kader van het natuurbeleid, de asbestsanering en ook het (huidige en in ontwikkeling zijnde) Gemeenschappelijk Landbouwbeleid (GLB). De ambities die in dit onderdeel van het Klimaatakkoord verwoord zijn worden dan ook ingebracht in het Nationaal Strategisch Plan dat in het kader van het GLB opgesteld wordt.
2. Een aantal bestaande instrumenten wordt meer dan in het verleden toegespitst op het klimaatbeleid en kunnen ook worden gebruikt in de sector Landbouw en Landgebruik. Hierbij zijn onder andere de SDE⁺-regeling en Groenfinanciering van belang. Het ministerie van LNV stelt aan het Nationaal Groenfonds een garantiefaciliteit beschikbaar van 70 miljoen euro. Daarmee trekt het Groenfonds extra geld aan voor de financiering van projecten die een bijdrage leveren aan de klimaatdoelstellingen van de sector Landbouw en Landgebruik. De SDE++, met focus op kosteneffectieve CO₂-reductie, biedt ook irt uitvoering van de Klimaatambities Landbouw en Landgebruik mogelijkheden. Streven is om voor de relevante technieken nader onderzoek af te ronden met het oog op de openstelling van de SDE++ in 2021.
3. De MIA- en VAMIL-regeling blijven, met de EIA en de RNES, de garantieregeling aardwarmte en het kennis- en innovatieprogramma geothermie, ook in de toekomst van groot belang voor klimaatgerelateerde investeringen.
4. Met Invest.nl (i.o.) worden zo mogelijk afspraken gemaakt om te onderzoeken of, en zo ja hoe, ten behoeve van de investeringen in deze transitie Invest.nl (i.o.) een rol kan spelen. Bijvoorbeeld investeringen in stallen, energietransitie glastuinbouw en in aanleg van bossen.
5. Voor investeringen in innovatie en kennis wordt een beroep gedaan op het vigerende en in aanpassing zijnde Topsectorenbeleid met bijbehorende mogelijkheden en intensiveringen. Daarnaast kan ook uit de klimaatenvolpe en de extra middelen worden bijgedragen aan investeringen in kennis en innovatie, met nadruk op het onderdeel demonstratie en implementatie en innovatie op het boerenierf.
6. ~~De zogenoemde klimaatenvolpe van het kabinet is ook voor de sector Landbouw en Landgebruik van groot belang, met name voor het opstarten van pilots en voor initiële ontwikkelkosten. Daar waar in navolgende akkoordtekst dekking gevonden wordt uit 'klimaatenvolpe' zijn de initiële kosten voor de komende 3 jaar geïndiceerd, maar niet in de tekst opgenomen.~~
 De Rijksoverheid hanteert de volgende indicatieve verdeling van deze middelen, bestemd voor innovatieve en demonstratieprojecten:
 - ~~o Glastuinbouw: € 120 mln.~~
 - ~~o Veehouderij (met name methaan): € 120 mln.~~
 - ~~o Veenweiden en landbouwbodems: € 60 mln.~~

~~o Natuur, bomen, bos: € 50 mln.~~

~~o Voedsel: € 10 mln.~~

~~De precieze toedeling en feitelijke toekenning zullen onder meer afhangen van private medefinanciering, doelbereik en mate van financiering uit andere publieke bronnen.⁷~~

~~7.6. Partijen onderkennen het grote belang van het ontwikkelen van betrouwbare, structurele verdienmodellen in deze sectoren, waaronder het ontwikkelen van instrumenten ter ontsluiting van nieuwe private additionele middelen (bijvoorbeeld: carbon credits).~~

~~8. Extra financiële middelen, in aanvulling op de middelen waarvoor in deze uitgangspunten de kaders zijn geschetst, zullen het doelbereik van met name de ambitie tussen 3,5 en 6 megaton sterk positief beïnvloeden.~~

Op basis van deze uitgangspunten en de daarin verwoorde verwachtingen kunnen de komende jaren noodzakelijke stappen worden gezet, en zo nodig gezamenlijk en in overleg nieuwe instrumenten worden ontwikkeld waar dat kan bijdragen aan een meer kosteneffectieve realisatie van de ambitie.

~~Vanuit de onder uitgangspunt 6 genoemde klimaatenvelophe is tot en met 2030 € 360 mln. gereserveerd, ten dienste van realisatie van de afspraken uit dit deelakkoord aangaande reductie van broeikasgasemissies en verbetering van de klimaatprestatie van de landgebruikssectoren. Voor de periode tot en met 2021 wordt van deze € 360 mln. een eerste tranche van ten minste € 30 mln. per jaar beschikbaar gesteld voor de uitwerking van dit deelakkoord. Het Rijk stelt in de periode 2020-2030 €870 mln. beschikbaar om de ambitie van 6 Mton te realiseren, waarvan €330 mln. uit de klimaatenvelophe komt.~~

Mochten onverhoopt wijzigingen komen in dit pakket die van materiële betekenis zijn, dan zullen partijen bezien welke alternatieven er zijn. Effecten op tempo en ambitieniveau kunnen daarbij aan de orde zijn, zeker indien een wijziging van belang is als onderdeel van een breder ondersteuningspakket én bijbehorende maatregel nog niet zonder deze ondersteuning kan worden ingevoerd.

Uitwerking van specifieke financierings- en instrumentenpakketten voor de maatregelen uit dit deelakkoord zal de komende tijd (én doorlopend) plaatsvinden, passend binnen meegegeven financiële kaders, en met zicht op eventuele nieuwe ontwikkelingen (zowel privaat en publiek, als in de markt). Kosteneffectieve pakketten, voor zowel overheden als passend bij private investeringstempo's en -mogelijkheden vormen het uitgangspunt. Dit vraagt van alle partijen doorlopende inzet.

Partijen spreken het volgende af:

- a. Publieke, maatschappelijke en private partijen werken samen aan de afronding en het operationeel maken voor 1-1-2020 van het financiële instrumenteringsproces als maatwerkopdracht.

Verdienmodellen

Boeren, burgers, terreinbeheerders en consumenten komen in (klimaat)actie wanneer zij mogelijkheden en perspectieven zien. Deze perspectieven kunnen variëren van 'informer' naar (financieel) waarden. In dit deelakkoord zijn meerdere bouwstenen opgenomen, die samen een goede basis bieden voor het ontwikkelen van verdienmodellen, zowel in maatschappelijke waardering, betalbaarheid voor consumenten alsook in beloning. Zo zijn de te ontwikkelen (productspecifieke) *carbon footprints* bijvoorbeeld een goede basis om geobjectiveerd de klimaatprestatie van een product te tonen en de onderliggende inspanningen te waarderen.

⁷ ~~Daarnaast zijn de gebruikelijke voorwaarden aan de orde die horen bij meerjarenramingen waaronder ook de mogelijke effecten van de tussentijdse evaluatie van dit akkoord.~~

Partijen spreken het volgende af:

- b. De ondertekenaars van dit deelakkoord zullen, op uitnodiging vanuit LTO Nederland, binnen bestaande mededingingsregels, voor 1-1-2020 een plan uitwerken dat partijen structureel verdienmodellen voor duurzame grondstoffen en voedingsmiddelen uit productie vanuit landbouw en/of landgebruik identificeren en zo mogelijk uitwerkt. In dit plan wordt onder meer aandacht besteed aan:
- versterking van de positie van de boer en tuinder in de keten;
 - benutting van instrumenten als de Wet duurzaamheidsinitiatieven, momenteel bij de RvS, en de taken en verantwoordelijkheden van producenten- en brancheorganisaties (in het nieuwe GLB);
 - mogelijkheden van gesloten en/of korte(re) ketens;
 - het realiseren van hogere opbrengstprijzen voor boeren en tuinders die aantoonbaar bijdragen aan een duurzame productie, waaronder de reductie van broeikasgassen.

C4.3.2 Aanpassingen in wet- en regelgeving

Partijen hebben in dit deelakkoord de noodzaak uitgesproken om op onderdelen wet- en regelgeving aan te passen om deze meer toe te snijden op het bereiken van klimaatdoelen (bijvoorbeeld via borging en bijbehorend -instrumentarium). Beseft wordt dat deze gewenste aanpassingen niet in termen van een resultaatverplichting kunnen worden verwoord. Daarvoor is vaak de medewerking nodig van derden die zich niet aan dit akkoord hebben verbonden. Dat geldt bijvoorbeeld voor medewerking van de Europese Commissie met betrekking tot richtlijnen en verordeningen.

Partijen spreken het volgende af:

- a. Indien de gewenste veranderingen niet of niet tijdig genoeg tot stand komen om de afgesproken ambities en doelen te halen, overleg plaatsvindt over mogelijke alternatieve instrumenten om doelbereik te garanderen ofwel ambitieniveaus bij te stellen.
- b. De Rijksoverheid draagt zorg voor een zo snel mogelijke aanpassing van de Mededingingswet, zodat samenwerking tussen bedrijven in de Land- en Tuinbouw wordt toegestaan en daarmee verder bevorderd, onder andere ten dienste van de afspraken in dit deelakkoord.
- c. De Rijksoverheid zal samen met mede-overheden in het geval van achterblijvende resultaten, op sector- en/of bedrijfsniveau (*free-riders*), waar nodig en mogelijk via wet- en regelgeving waarborgen inzetten. De Rijksoverheid zal de daarvoor noodzakelijke instrumenten (algemeen verbindend verklaren (AVV-en), verplichten van duurzamere standaarden via regelgeving) in 2019 uitwerken, waarbij rekening wordt gehouden met de specifieke omstandigheden in de verschillende sectoren.
- d. Deze instrumenten zijn uiterlijk eind 2019 uitgewerkt en gereed om aan te bieden voor behandeling in het parlement waarna (na vaststelling) implementatie volgt. Wanneer uit tussentijdse voortgangsrapportages/monitoring blijkt dat de afgesproken resultaten niet gehaald dreigen te worden, dan kunnen deze zwaardere instrumenten worden ingezet.

C4.3.3 Innovatie

Om de doelen en ambities in 2030 en 2050 te kunnen realiseren is continue ontwikkeling van innovatieve technieken en maatregelen nodig. Dit vraagt een intensivering van de innovatieprogramma's, conform in de IKIA (zie ook hoofdstuk D3) bepleit wordt, in de komende jaren noodzakelijk. Juist omdat de opgave zo veelomvattend is en de tijdsframes adaptief innovatiemanagement vragen, is gekozen om de innovatiedoelen centraal te stellen, boven de daaruit voortvloeiende technieken. Deze aanpak is al eerder gekozen in de Glastuinbouw ('Kas als Energiebron') en bouwt hier voor de breedte van de gehele Tafel op voort.

De opgestelde Kennis- en Innovatieagenda ten behoeve van dit akkoord gaat uit van de volgende onderzoeksopgaven:

- In 2050 levert food en non-food haar bijdrage aan de 80-95% emissiereductie in Nederland:
 - Emissiereductie in bodem en landgebruik in de landbouw;
 - Veehouderij: emissiereductie methaan en lachgas.
- Energie: Gebruiksreductie naar nul-emissie in 2030 en opwekking van 100 PJ in 2050
 - Energiebesparing;
 - Kleinschalige energieopwekking.
- 100 procent land en water ingericht op CO₂-vastlegging en -gebruik in 2050:
 - Ontwikkeling van ~~14.000 km²~~ blauwe ruimte voor zeewierproductie en natuurontwikkeling, rekening houdend met doorvaarbaarheid van windmolenparken;
 - Biomassateelt met verdubbelde fotosynthese in 2050;
 - Eiwit voor humane consumptie ~~voor 50 procent~~ uit (nieuwe) plantaardige bronnen in 2050;
 - Klimaatbehoudende natuur: legt jaarlijks CO₂ vast, met grotere biodiversiteit en met een grotere biomassa-oogst in 2050.
 - Carbon Footprint consument halveert (in food en non-food, ook internationaal) door aankoopkeuzes in 2050:
- Alle consumenten maken de klimaatvriendelijkste keuzes in 2050;
 - De gezonde voedselkeuze wordt ethisch gerelateerd aan grondstofkeuzes (waarom van preferentie in bodemgebruik: food of non-food);
 - Vaste biomassa als vastlegend medium wordt optimaal ingezet als constructiemateriaal.

Uitvoering van deze Kennis- en Innovatieagenda zal zoveel mogelijk plaatsvinden in afstemming met alle partners én belanghebbenden in het kennis- en innovatiedomein, inclusief private partijen. Teneinde innovatie toepasbaar te maken voor de dagelijkse praktijk wordt specifiek aandacht gevraagd voor pilots en demonstratie projecten.

Naast deze agenda zijn er ook verschillende beloftevolle start ups, waaronder enkele rond kweekvlees en insecten voor (dierlijke) consumptie in beeld.

Hiermee dekt de Kennis- en Innovatieagenda alle domeinen van dit (deel)akkoord rond Landbouw en Landgebruik.

BR

[Redacted text block]

[Redacted text block]

BR

C4.7 Voedselconsumptie en -keten

Een consumptiepatroon dat het klimaat minder belast wordt niet van de ene op de andere dag bereikt. Wel is duidelijk waar aangrijpingspunten liggen voor vermindering van de klimaatdruk. Minder voedselverspilling, Partijen zijn van mening dat klimaatvriendelijke consumptie van burgers een langdurige inspanning vergt. Gedragsverandering op het gebied van verminderen van voedselverspilling, meer consumptie van groenten en fruit, en een groter aandeel consumptie van eiwitten op plantaardige basis, wordt gezien als belangrijke bijdrage het aan lange termijn klimaatbeleid. We streven hiernaar zonder de keuzevrijheid van burgers te beperken.

Bij de aanpak van voedselverspilling en de eiwittransitie, zoals verwoord in de Transitieagenda Biomassa en Voedsel, komen klimaatbeleid en circulaire economie samen¹². In aansluiting op de Taskforce Circular Economy in Food stellen partijen zich ten doel om de voedselverspilling bij de consument, inclusief de voedselverliezen in de keten, in Nederland in 2030 te halveren ten opzichte van 2015. Afspraken in beide thema's (klimaatbeleid en circulaire economie) zijn dan ook complementair aan elkaar.

~~De gedragsverandering die nodig is voor een eiwittransitie is niet te onderschatten. Partijen streven ernaar om in 2050 in Nederland een gezonde balans te hebben in de verhouding van dierlijke en plantaardige eiwitten in ons dieet te hebben gedraaid van 60:40 naar 40:60. Dit past bovendien bij een gezond dieet,~~ conform de adviezen hieromtrent van het Voedingscentrum. Naast deze verschuiving in dieet, is in Nederland gemiddeld een reductie van 10 tot 15 procent van de totale eiwitinname wenselijk. Partijen onderschrijven deze opgave. De overheid formuleerde haar inzet op de transitieagenda's, waaronder 'Biomassa en Voedsel', in een Uitvoeringsagenda op 29 juni 2018. Vermindering van voedselverspilling en 'de transitie naar een andere productie en consumptie van eiwitten' zijn belangrijke punten, waarbij ook de relatie met het klimaatbeleid wordt genoemd. Het kabinet legt voor deze onderwerpen een direct verband met het klimaatbeleid. Nodig is "te komen tot een goede balans tussen duurzaam, gezond, veilig en betaalbaar voedsel en de juiste balans tussen dierlijke en plantaardige eiwitten".¹³

Om invulling te geven aan deze opgaven zijn de volgende drie werkgebieden onderkend:

■

BR

¹² Zie ook begeleidende brief van kabinet van 15 januari 2018 'Totstandkoming van transitieagenda's van het Grondstoffenakkoord'. Het kabinet verwijst hierbij naar de uitspraak in het Regeerakkoord dat het Kabinet de afspraken uit het Rijksbrede Programma circulaire economie en de transitieagenda's uit het Grondstoffenakkoord als onderdeel van de klimaatopgave zal uitvoeren om de transitie naar een circulaire economie te versnellen. Zie voor een relatie tussen voedselconsumptie (eiwitten) en klimaat in het bijzonder p. 35 en 37 van de Transitie-agenda Circulaire Economie – Biomassa en Voedsel.

¹³ 29 juni 2018, TK 2017-2018, 32 852, nr. 59, p. 20 – 23, citaat op p. 22.

BR BR

BR

- Ontwikkelen *Carbon Footprint* (CFP) als monitorings- en vergelijkingsinstrument. Hiervoor zijn heldere en eenduidige (Europese) definities nodig. Indien deze beschikbaar en eenvoudig toe te passen zijn, wordt door producenten van voedingsmiddelen, al dan niet via branches, deze standaard voor 2025 geïmplementeerd en publiek inzichtelijk gemaakt. Om de CFP van consumptie te verlagen zijn meerdere consumptiecategorieën in ogenschouw te nemen, in alle vormen van biomassagebruik, naast die van voedingsmiddelen. Deze CFP is mogelijk ook te benutten als basis voor verdienmodellen (zie paragraaf C4.3.2 afspraak b).
- ~~Gedragsverandering. Verandering van consumptie.~~ Partijen zijn van mening dat klimaatvriendelijke consumptie niet vanzelf zal gaan. van burgers een gedragsverandering vraagt met lange adem. Voortschrijdend inzicht zal inzet en discussies adaptief maken. Inzicht in effecten van de eigen consumptie kan de burger die anders wil consumeren, helpen. ~~In 2019 wordt een publicatie verwacht waarbij de duurzaamheid/ CO₂-footprint van meerdere typen eiwitten (plantaardig/dierlijk) worden gecategoriseerd, zodat eiwitten op hun footprint gerangschikt kunnen worden. Gewenste gedragsveranderingen zullen in onderlinge samenhang moeten worden beschouwd, om verwarring bij consumenten te voorkomen. Het gaat hierbij om gezondheid in combinatie met:~~
 - ~~consuminderen in het algemeen en van klimaatonvriendelijke producten in het bijzonder (niet beperkt tot voedingsmiddelenproducten);~~
 - ~~voedselverspilling tegengaan;~~
 - ~~minder eiwitname voor die bevolkingsgroepen waarvoor dit relevant is;~~
 - ~~meer consumptie in Nederland van groenten en fruit en lager aandeel consumptie van producten met een hoge carbon footprint.~~

Partijen spreken het volgende af:

BR

- ~~Partijen spreken het volgende af:~~
- ~~Partijen spreken het volgende af:~~
- ~~Partijen spreken het volgende af:~~
- ~~Partijen spreken het volgende af:~~
- ~~Partijen spreken het volgende af:~~
- ~~Partijen spreken het volgende af:~~
- ~~Partijen spreken het volgende af:~~
- ~~Partijen spreken het volgende af:~~

Carbon footprint inzichtelijk maken

- f. Bedrijven in de productieketen berekenen hun CFP op productgroepniveau. De Nederlandse overheid spant zich in voor een heldere en eenvoudige Europese standaard voor de CFP op productgroep niveau (bijvoorbeeld de PEFCR). Bedrijven dragen bij aan de ontwikkeling van deze standaard en nieuwe categorieën waarvoor nog geen regels beschikbaar zijn.
- f.g. Producenten van voedingsmiddelen voor de Nederlandse markt bepalen op basis van deze (Europese) standaard, mits beschikbaar en eenvoudig toe te passen, voor 2025 de CFP per kilogram voedingsstoffen van hun productgroepen en zo mogelijk hun producten.

- ~~g. Bedrijven in de productieketen berekenen hun CFP op productgroep niveau. De Nederlandse overheid spant zich in voor een heldere en eenvoudige Europese standaard voor de CFP op productgroep niveau (bijvoorbeeld de PEFCR). Bedrijven dragen bij aan de ontwikkeling van deze standaard en nieuwe categorieën waarvoor nog geen regels beschikbaar zijn.~~
- h. De bedrijven maken de *carbon footprint* van hun producten al dan niet via branches publiek inzichtelijk, verlagen de CFP van hun productieketen stapsgewijs en leggen aan hun klanten en stakeholders uit welke maatregelen zij genomen hebben om meer klimaatvriendelijke producten aan te bieden.
- i. Bedrijven houden vanaf 2019 bij hun productontwikkeling rekening met het verlagen van de CFP van producten.
- j. Supermarkten stimuleren klimaatvriendelijke producten in de winkel, door deze als 'gemakkelijkste én normaalste keuze' voor consumenten te positioneren. In het bijzonder dragen zij bij aan de eiwittransitie en het verleiden van de consument om meer plantaardige eiwitten (60 procent) ten opzichte van dierlijke producten (40 procent) en producten uit de Schijf van vijf conform het preventie-akkoord te consumeren. Zij vervullen tevens een actieve rol in Alliantie Verduurzaming voedsel, inclusief implementatie en monitoring.

GedragveranderingAnder consumptiepatroon

- k. Partijen benutten de meest recente inzichten uit wetenschappelijk onderzoek die burgers kunnen faciliteren bij het realiseren van een gevarieerd consumptiepatroon dat voor beïnvloeding van gedragverandering naar de afgesproken doelen in dit Klimaatakkoord dichterbij brengt.
- l. Partijen spreken af verdere verdieping te realiseren met betrekking tot de definitie van klimaatvriendelijke producten voor 1-1-2020. ~~Hierbij bezien zij, na advies van Voedingscentrum Nederland, voor welke specifieke doelgroepen een beperking van de eiwitinname vanuit gezondheidsperspectief niet wenselijk is. Tevens zal het Voedingscentrum duiden hoe een eventuele eiwitreductie in de voedselinname dient plaats te vinden vanuit een gewenst volksgezondheidsperspectief.~~
- m. Partijen spreken af dat alle interventies worden gedocumenteerd en centraal toegankelijk gemaakt in een database.